

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Серія: Навчально-методичні посібники

О. О. Каретна

Л.В. Ярова

М. А. Яценко

ВІКОВА СОЦІОЛОГІЯ
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

*Для здобувачів першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти*

Одеса 2024

УДК 316.346.32-053 (073)

К227

Укладачі:

Каретна О.О. – доцент, кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології Національного університету «Одеська юридична академія»,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7408-7546>

Ярова Л.В. – професор, доктор політичних наук, завідувачка кафедри соціології Національного університету «Одеська юридична академія»,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7462-9069>

Яценко М.А. – доцент, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Національного університету «Одеська юридична академія»,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8957-5139>

**Рекомендовано навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол №3 від 25 грудня 2023 року)**

Рецензенти:

Каменська Т.Г. – доктор соціологічних наук, професор, кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Джежик О.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Національного університету «Одеська юридична академія».

К227

Вікова соціологія: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти [Електронне видання] / О.О. Каретна, Л.В. Ярова, М.А. Яценко; Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2024. – 95 с. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/27259>

Навчально-методичний посібник призначений для надання допомоги здобувачам вищої освіти, які вивчають дисципліну «Вікова соціологія».

У навчально-методичному посібнику викладено зміст навчальної дисципліни за темами лекцій та практичних занять, практичні завдання з курсу, перелік тем для самостійної роботи, питання для перевірки знань з навчальної дисципліни, перелік тем доповідей, презентацій та список рекомендованої літератури.

Навчально-методичний посібник підготовлено відповідно до освітньо-професійної програми вищої освіти за спеціальністю 054 «Соціологія», а також рекомендовано використовувати у навчальній роботі при підготовці фахівців за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

УДК 316.346.32-053 (073)

© Каретна О.О., Ярова Л.В., Яценко М.А. 2024

I ВСТУП

Навчальна дисципліна «Вікова соціологія» призначена для здобувачів вищої освіти, що навчаються за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

Вивчення даної дисципліни «Вікова соціологія» допомагає сформувати професійні компетенції, необхідні для подальшої успішної реалізації соціально-психологічного підходу у супроводі претендентів, з урахуванням психофізіологічних норм, індивідуальних здібностей віку, формування системи уявлень про загальні закономірності соціального та психічного розвитку людини протягом онтогенезу; підготовка бакалаврів до самостійної діяльності, пов'язаної з практичним застосуванням отриманих знань та навичок у професійній діяльності. Вікова соціологія – це спеціальна соціологічна теорія, яка вивчає закономірності та особливості соціального розвитку та діяльності в різних вікових групах у процесі розвитку особистості, зокрема: загальні особливості соціально - психологічного характеру, менталітету, поведінки та діяльності, властиві представникам певної вікової групи, зумовлені як біологічними, фізіологічними, так і соціальними факторами. Оскільки перехід від однієї вікової групи до іншої пов'язаний із серйозними змінами в системі міжособистісних та групових взаємодій, з новими нормами та умовами життя, зі зміною систем цінностей, соціальних відносин та форм діяльності, можуть породжувати почуття дискомфорту та конфлікти особистості з навколишнім суспільством.

Зв'язок з іншими навчальними дисциплінами: дисципліна тісно пов'язана з соціологією культури, соціальною антропологією та соціологією релігії, соціологією масових комунікацій, політологією, історією соціології та соціальних теорій, загальною психологією, технологіями сучасного соціологічного дослідження, соціологією особистості, соціологією повсякденності.

Мета навчальної дисципліни полягає у формуванні у здобувачі вищої освіти уявлення щодо предмету та методів «Вікової соціології», її значення для розуміння вікових особливостей людей, створення аналітичного підходу до дослідження людини з точки зору уявлень про соціальні, фізіологічні, психологічні аспекти віку, які відображають соціальні особливості, характерні для більшості представників даної групи.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми після успішного завершення курсу цієї навчальної дисципліни здобувач вищої освіти буде *знати*:

- сутність основних підходів до дослідження віку в сфері соціально-гуманітарного знання;

- специфіку соціологічного аналізу віку;
- структурні і функціональні особливості вікових етапів в контексті життєвого шляху особистості;
- напрями змін вікової структури сучасного суспільства і основні соціальні проєкції даних змін.

вміти:

- використовувати теоретичні знання в галузі соціології віку для розробки стратегій і конкретних програм по оптимізації міжпоколінних взаємодій, допомагати певним категоріям населення, комплексу корекційних заходів по організації індивідуальної допомоги;
- аналізу і синтезу соціальної інформації з питань вікової диференціації;
- навичками сприйняття та аналізу наукових текстів з проблем віку;
- використовувати понятійно-термінологічний апарат;
- аналізувати різні точки зору і підходи щодо проблеми віку в науковій літературі;
- давати характеристику сутнісних, структурних і функціональних особливостей вікових етапів життєвого шляху особистості;
- володіти навичками критичного використання методів збору.

Завданнями навчальної дисципліни є:

- засвоєння уявлень про основні закони і детермінанти соціально - психологічного розвитку людини;
- вивчення основних періодизацій психічного розвитку людини;
- формування уявлень про вікові - психологічні особливості особистості на кожній стадії онтогенетичного розвитку;
- формування умінь застосовувати отримані знання для вирішення завдань професійної діяльності соціально психологічного розвитку;
- розвиток критичного мислення.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин/4 кредити ECTS.

Підсумковою формою контролю є екзамен.

II. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ

Навчальна дисципліна «Вікова соціологія» є однією зі складових програми підготовки бакалавра за спеціальністю 054 «Соціологія».

Вивчення вікової соціології є актуальним на даний час з кількох причин: по-перше, сучасне суспільство стає все більш різноманітним, що призводить до зміни соціальних ролей та функцій вікових груп. У суспільстві відбувається збільшення кількості людей старшого віку, що вимагає розробки соціальних і політичних програм, вкладених у задоволенні потреб і захисту їхніх прав; по-друге, соціологія віку дозволяє вивчати процеси старіння та його соціальні наслідки, включаючи проблеми здоров'я, соціального захисту, пенсійного забезпечення тощо. Ці проблеми стають все більш актуальними у світлі демографічних змін та збільшення кількості людей старшого віку; по-третє, соціологія віку дозволяє вивчати соціальні проблеми та виклики, з якими стикаються різні вікові групи (діти, підлітки, молодь, дорослі). Аналіз та вивчення даних проблем допоможе розробити спеціальні програми, спрямовані на вирішення проблем та покращення життя людей.

Успішне вивчення курсу передбачає освоєння здобувачами лекційного матеріалу, його закріплення та поглиблення на практичних заняттях, самостійне вивчення нормативної, навчальної та наукової літератури.

Основним видом навчальних занять є лекції, призначені для засвоєння теоретичного матеріалу.

Лекція усний виклад інформації, побудований за строго певною логічною структурою, підпорядкованою задачі максимально глибоко і зрозуміло розкрити задану тематику. Основне призначення лекції: допомога у освоєнні фундаментальних аспектів; спрощення процесу розуміння науково-популярних проблем; поширення відомостей про нові досягнення сучасної науки. Функції лекційної подачі матеріалу: інформаційна (повідомляє потрібні відомості); стимулююча (викликає інтерес до предмета повідомлення); виховна; розвиваюча (оцінює різні явища, активізує розумову діяльність); орієнтуюча (допомагає скласти уявлення про проблематику, літературні джерела); що пояснює (формує основу наукових понять); переконує (підтверджує, наводить докази).

Лекція є теоретичною основою практичних занять, подальшого самостійного вивчення здобувачами курсу.

Самостійну роботу здобувача над лекцією умовно поділяють на три основні етапи:

1) підготовка до лекції, що відбувається заздалегідь і передбачає ознайомлення з рекомендованою навчальною літературою за конкретною темою, що її викладатимуть на лекції;

2) сприйняття і конспектування лекції, що полягає в засвоєнні усного матеріалу і його коротких записів (конспектуванні). При конспектуванні необхідно в результаті «переробки» інформації виділити основну думку лектора і стисло її викласти.

3) подальша робота над лекцією, що передбачає додаткове доопрацювання конспекту на основі самостійного вивчення рекомендованої нормативної, навчальної та наукової літератури.

Успіх лекції залежить від: – глибини змісту лекції, від активності здобувачів, їхньої мотивації, готовності аудиторії до сприйняття лекційного матеріалу, зворотній зв'язок лектора і аудиторії, яка може бути організована як лінійна (враховуються слухові ефекти - шум, репліки і т. д.), нелінійна, яка передбачає спостереження за поведінкою аудиторії (жести, міміка і т. д.), яскравості мови та емоційності, правильності темпу мови викладача, ставлення здобувачів до особи викладача

Практичні заняття – сприяють виробленню у здобувачів вищої освіти умінь і навичок застосування знань, отриманих на лекції та в ході самостійної роботи. Практичні заняття повинні розвивати у здобувачів уміння правильно користуватися науковою літературою, підвищувати знання та культуру їхньої мови.

Під час проведення практичних занять викладач використовує такі форми: вільне обговорення питань плану заняття в академічній групі; індивідуальна співбесіда з кожним здобувачем; виконання письмових робіт; заслуховування доповідей з найбільш складних питань і їх подальше колективне обговорення в групі тощо.

Важливими формами навчальних занять є індивідуальні навчальні заняття, консультації.

Індивідуальні навчальні заняття організовують з окремими здобувачами з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей.

Практичні заняття є також одним із видів поточного контролю за успішністю освоєння здобувачами навчального матеріалу. На кожному занятті викладач оцінює ступінь підготовки здобувача з теми. Підсумкові оцінки вносяться до журналу академічної групи.

Самостійна робота здобувача - запланована навчальна, навчально-дослідницька, науково-дослідна робота здобувачів, що виконується у позааудиторний час за завданням викладача, але без прямої участі викладача.

Самостійна робота є важливим видом навчальної та наукової діяльності здобувачів.

Самостійна робота здобувачів відіграє вирішальну роль у ході всього навчального процесу та долучає здобувачів вищої освіти до наукової творчості, пошуку та вирішення актуальних сучасних проблем. Самостійна робота включає: чітке планування змісту та обсягу самої роботи; організацію, контроль та аналіз результатів самостійної роботи; необхідне навчально-методичне та матеріально-технічне забезпечення. До видів самостійної роботи віднесені підготовка презентації в рамках теми практичного заняття.

Форми самостійної роботи здобувачів передбачають: вивчення та систематизація офіційних державних документів, законів та нормативних актів, вивчення довідкових матеріалів з використанням інформаційно-пошукових систем, вивчення навчальної, наукової та методичної літератури, матеріалів періодичних видань, статистичних даних; участь у роботі студентських конференцій, гуртках, комплексних наукових дослідженнях, підготовці доповідей.

Методика активізації навчального процесу

1. З метою активізації процесу навчання пропонується метод креативної дискусії під час лекцій та практичних занять. Це розвиває творчі здібності здобувачів, а також вдосконалює здатність до аналізу, порівняння та аргументування своєї точки зору.

2. Ефективною є робота за методикою «альтернативних груп». Викладач пропонує питання з актуальної проблеми, члени однієї групи знаходять аргументи «за», члени другої групи – «проти». Наприкінці здійснюється резюме лідерами кожної групи. Викладач пропонує свій висновок та висловлює рекомендації щодо вирішення поставленої проблеми.

**III. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ТА РОЗРАХУНКОВИЙ
ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ НА ВИКЛАДАННЯ
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

№ теми	НАЗВА ТЕМИ	Лекційні заняття (год.)	Практичні заняття (год.)	Самостійна робота (год.)
1.	Вік в системі соціально-гуманітарного пізнання.	2	2	5
2.	Життєвий цикл та вікові кризи людини	2	2	3
3.	Вікова стратифікація суспільства	2	2	4
4.	Соціально-психологічний аспект раннього та дошкільного віку	2	2	3
5.	Особливості соціального розвитку дітей молодшому шкільному віці	2	2	5
6.	Особливості сприйняття суспільства в підлітковому та юнацькому віці	4	4	5
7.	Соціалізація молоді та її соціальна нерівність	2	2	5
8.	Соціально - психологічний аспект зрілого віку.	2	2	5
9.	Соціально-психологічний аспект старіння	2	2	5
Всього		20	20	40

IV. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Тема 1. Вік в системі соціально-гуманітарного пізнання

Поняття віку. Вік як об'єкт міждисциплінарного дослідження. Історія розвитку вікових груп в житті людини. Антропологічне вивчення віку. Вивчення віку в соціології.

1. Поняття віку. Вік як об'єкт міждисциплінарного дослідження.

Сучасна концепція вікових груп у житті людини базується на дослідженнях різних дисциплін, таких як психологія, медицина, соціологія тощо. На сьогоднішній день зазвичай виділяють такі вікові періоди як дитинство, підлітковий вік, юність, зрілий вік та літній вік. Кожен період характеризується своїми фізичними, психологічними та соціальними особливостями. Вивчення віку в житті людини має важливе значення для розуміння того, як змінюються потреби та завдання людини на різних етапах життя.

Соціальний вік характеризується нормативно-рольовими характеристиками, похідними від вікового поділу праці та соціальної структури суспільства - це дошкільний вік, шкільний, повноліття, студентський, трудовий, шлюбний, пенсійний. При цьому слід розрізняти нормативні та фактичні критерії віку. Соціальний вік ідентифікується шляхом співвідношення рівня соціального розвитку (оволодіння певними соціальними ролями) із середньостатистичною нормою для даної вікової групи.

У своєму повсякденному житті ми часто згадуємо слово «вік», під яким розуміємо життєвий шлях людини та її поділ на різні вікові відрізки. Існує багато визначень цього поняття. Розглянемо деякі з них:

- вік - це не просто біологічна функція кількості прожитих років та фізіологічних змін, через які проходить тіло протягом життя, це ще й продукт соціальних норм та очікувань, які застосовуються до кожного етапу життя. Вік є багатством життєвого досвіду, який формує те, ким ми стаємо;
- вік - це відносно замкнутий цикл розвитку, значення якого визначається його місцем у загальному циклі розвитку;
- вік - це єдність метричного існування індивіда та його типологічного існування, функція біологічного та історичного часу;
- вік - це категорія, яка з початку часів конструюється, створюється і визначається, перш за все, суспільством з певними цілями та завданнями, що за тисячі років зазнала колосальних змін.

Вік є об'єктом міждисциплінарного дослідження. Дослідження віку включає аспекти, пов'язані з біологією, медициною, психологією, соціологією,

економікою та іншими науками. Кожен із цих напрямків має свій підхід до вивчення віку та свої методи дослідження. Біологія та медицина вивчають фізичні та біологічні аспекти старіння, пов'язані зі змінами в організмі (вікові захворювання та проблеми зі здоров'ям). Так само цей напрямок розглядає біологічні процеси, що відбуваються в організмі в процесі старіння, такі як зміни в клітинах, тканинах та органах, зменшення імунітету та збільшення ризику виникнення вікових захворювань. Медицина займається лікуванням вікових захворювань та покращенням здоров'я людей, так само розробляє методи профілактики, діагностики та лікування. Вивчення фізичних та біологічних аспектів старіння важливе для розуміння вікових змін та викликів, з якими стикаються люди у старшому віці, а також для розробки методів та програм, спрямованих на покращення здоров'я та якості життя людей у старшому віці.

У психології вивчення віку включає аналіз психологічних аспектів старіння, таких як когнітивні функції, емоційне самопочуття та психологічні проблеми. Акцент робиться на те, які психологічні зміни відбуваються у людей різних вікових груп, їх вплив на життя та поведінку. Наприклад, вивчення когнітивних функцій включає аналіз пам'яті, уваги, мислення і мови, як вони змінюються в процесі життя. Також психологія розглядає емоційне благополуччя, психологічні проблеми, такі як депресія, страхи, тривога, їх зв'язок із віком та соціальним оточенням. Вивчення психологічних аспектів старіння є важливим для розуміння соціальних змін і викликів, з якими стикаються люди, для розробки методів та програм, спрямованих на покращення психологічного самопочуття та якості життя людей, протягом життя.

У соціології вивчення віку включає аналіз різних аспектів, пов'язаних з віковими групами в суспільстві та їх соціальною динамікою. Соціологи досліджують, як вікові групи формуються, взаємодіють, адаптуються та змінюються у рамках соціальних структур та інститутів. Один із основних підходів у вивченні віку в соціології - це концепція життєвого циклу, дана концепція описує різні етапи життя людини, починаючи від раннього дитинства до похилого віку. Кожен етап має свої особливості та соціальні завдання, з якими люди стикаються протягом життя. Вікові групи можуть бути вивчені за різними характеристиками, такими як соціальний статус, освіта, зайнятість, сімейний стан тощо. Ці характеристики можуть бути пов'язані з певними соціальними очікуваннями, привілеями та обов'язками, що впливають на індивідуальну поведінку та соціальну роль. Наприклад, дослідження показують, що вікові групи можуть мати різний доступ до ресурсів та можливостей, різні соціальні мережі та підтримку, а також різні рівні участі у громадському житті.

Вивчення віку допомагає зрозуміти ці відмінності та їх вплив на соціальні нерівності і динаміку суспільства загалом. Крім того, вивчення віку також торкається питань, пов'язаних з демографічним аспектом, а саме старіння населення, зміна балансу вікових груп у суспільстві та вплив даних процесів на економіку та соціальну політику. Одним з ключових аспектів вивчення віку в економіці є аналіз різного віку та їх економічних характеристик. Наприклад, економісти можуть вивчати, як зміни у віковій структурі населення впливають на ринок праці, які можливості для інвестування мають різні вікові групи та як соціальні умови та культурні фактори впливають на економічний вибір людей. Також вивчення віку в економіці включає аналіз пенсійної системи, її вплив на економіку, як різні пенсійні системи впливають на економічні можливості та споживання різного віку. Це дає можливість розуміння того, як суспільство може адаптуватися до змін у віковій структурі населення.

2. Історія розвитку вікових груп в житті людини

Історія розвитку вікових груп у житті починається ще в давнину. У різних культурах та народах були різні уявлення про те, які вікові етапи проходить людина. Вперше вікову періодизацію особистості запропонував давньогрецький філософ Платон (428–348 до н.е.), він охоплював життєвий цикл розвитку людини від народження до смерті, та розкривав зміст виховання та діяльність особистості у кожному віковому періоді.

Згідно з віковою періодизацією чеського педагога Яна - Амоса Коменського він припускає, що дитинство, юність, молодість і старший вік це відповідні ступені в системі народної освіти, кожен з яких розрахований на шість років.

У Стародавній Греції існувала концепція чотирьох вікових груп, яку сформулював давньогрецький поет Гесіод у своєму творі «Праці та дні», він виділяв дитинство, юність, зрілий вік та старість, в окрему групу кожна з яких характеризувалася своїми особливостями. Ця концепція чотирьох віків була відома як «вікова піраміда» або «піраміда Гесіода», і включала чотири вікові групи: дитинство (з народження до 14 років), юність (від 14 до 28 років), зрілий вік (від 28 до 56 років) та старість (56 років і старше). Кожній віковій групі були притаманні свої особливості, наприклад, дитинство пов'язувалося з навчанням та доглядом, юність – з військовою службою, зрілий вік – з роботою та сімейним життям, старість – з мудрістю та досвідом. Ця концепція відображала соціальні ролі та очікування для людей різного віку і допомагала організовувати суспільство. У сучасному світі концепція вікових груп є більш складною і включає більше вікових груп, а також враховує різні культурні та соціальні контексти.

У Середньовіччі у Європі існувала концепція «трьох століть», яку представив святий Августин. Він розділив історію людства на три вікові періоди: перший вік – це період від створення світу до потопа, друге століття – від потопа до приходу Ісуса Христа на землю, третій вік – від народження Христа до кінця світу. Кожен із цих вікових груп характеризувався своїми особливостями і відображав етапи в історії людства. Перший вік був пов'язаний зі створенням світу та падінням людини, другий вік – зі становленням іудаїзму та християнства, а також зі сходженням Римської імперії, а третій вік – зі зміною світових цивілізаційних центрів та з поширенням християнства у світі. Ця концепція «трьох століть» була популярна в Європі протягом десятиліть і відображала релігійне та філософське розуміння історії людства. Але згодом концепція була розкритикована, переглянута і втратила свою популярність.

У ХІХ столітті французький учений Адольф Квете виділив п'ять віків: дитинство, юність, молодість, зрілий вік, старість. Він вважав, що кожен період характеризується своїми фізичними та психологічними особливостями та завданнями. З численних джерел можна дійти невтішного висновку у тому, що середній вік життя у первісному суспільстві, коливався не більше 19-21 року, життєвий цикл індивіда вмщувався не більше двох-трьох десятиліть, відведених до життя одного покоління.

На ранніх етапах зародження людства та його культурного розвитку центральною фігурою суспільного життя була доросла людина. Як зазначає польський антрополог Л. Кшивицький, зріла людина як знавець околиць та володар багаторічного життєвого досвіду був об'єктом поваги у первісній орді. Він знав, коли і де дозрівають плоди, як зловити рибу, як убити звіра, і завдяки цим знанням був найважливішою сполучною ланкою суспільства. Але з настанням старості, сили залишали людину, знання та вміння ставали не такими важливими для оточуючих, оскільки підростало молоде покоління та погляди, проходили процес трансформації. Безпорадних людей залишали напризволяще.

На сьогоднішній день у понятті віку виділяють 4 аспекти:

- хронологічний (паспортний) вік – це кількість часу від народження до сьогодення;
- біологічний вік – ступінь росту та дозрівання організму, що визначається станом нервової системи;
- соціальний вік – рівень тих соціальних ролей та функцій, які виконує людина (визначається щодо діяльності людини);
- психологічний вік – рівень розвитку психічних функцій (можна з'ясувати за допомогою діагностики).

3. Антропологічне вивчення віку.

Вікова антропологія – один із напрямів антропології, предметом вивчення якої є індивідуальний розвиток або онтогенез людини. Онтогенезом (від грец. *ontos*-буття і *genesis*-розвиток) індивідуальний розвиток організму, сукупність послідовних морфологічних, фізіологічних та біохімічних перетворень, що зазнаються організмом від моменту його зародження до кінця життя. Особливості онтогенезу склалися у процесі історичного розвитку виду – філогенезу. Філогенез (від грец. *Phylon* - плем'я, рід, вид і генез), філогенія, історичний розвиток організмів. Термін запроваджено німецьким еволюціоністом Е. Геккелем в 1866 році.

В онтогенезі людини розрізняють три періоди:

1. Прогенез це період формування статевих клітин та запліднення. 2. Ембріональний це період, що проходить з моменту утворення зиготи до народження. 3. Постембріональний вважається період від народження до смерті організму (включає розвиток до статевої зрілості – ювенільний період, дорослий стан – репродуктивний період, пострепродуктивний період та старіння). У процесі розвитку організму відбувається розподіл клітин, їх диференціювання, морфогенетичні рухи клітин, зростання організму тощо.

Для вивчення та розуміння феноменології віку слід уточнити поняття та градації, що відображають цей процес у науках про людину. У психології та соціології визначено два базових рівня аналізу віку людини: на першому рівні досліджується абсолютний вік, а на другому умовний. Абсолютний або календарний, хронологічний, паспортний, вік виражається кількістю тимчасових одиниць (хвилин, днів, років, тисячоліть тощо), що відокремлюють момент народження людини від моменту виміру її віку. Це суто кількісне, абстрактне поняття, що означає тривалість існування об'єкта (у разі йдеться, про людину), його локалізацію у часі. Процес визначення абсолютного віку називається датуванням.

Умовний вік або вік розвитку визначається шляхом встановлення розташування об'єкта (людини) у певному еволюційно - генетичному ряду, у деякому процесі розвитку, на підставі певних якісно - кількісних ознак. Індивідуальний аналіз розвитку людини дає можливість розглянути категорію віку з погляду життєвого шляху конкретного індивіда, з кількох позицій.

Біологічний вік визначається станом обміну речовин та функцій організму порівняно із середнім статистичним рівнем розвитку, характерним для всієї популяції даного хронологічного віку, в даному випадку за основу беруться генетичні, морфологічні, фізіологічні та нейрофізіологічні зміни, що відбуваються в організмі людини. За допомогою отриманих статистичних даних про те, у якому хронологічному віці мають відбуватися зміни, вченими було встановлено певні вікові нормативи. Згідно з цими нормативами, якщо в

певному віці в людини ще не настали очікувані зміни, то це може вказувати на те, що індивід відстає у своєму біологічному розвитку, тобто його біологічний вік менший за хронологічний, або ж, навпаки, настали зміни досить рано, тобто, вони мали статися в старшому віці, у такому разі ми можемо говорити, що біологічний вік людини перевищує її хронологічний вік.

Психологічний вік - це та кількість років, які можна приписати людині відповідно до її способу життя, поглядів і поведінки. Психологічний, або ментальний, вік далеко не завжди дорівнює паспортному. Наприклад, молоді люди нерідко поводяться і мислять як люди у віці і навпаки люди у віці, захоплені гаджетами, соцмережами, подорожами, у плані поведінки можуть бути схожі на молодих людей.

Соціальний вік вимірюється за ступенем відповідності становища індивіда існуючим нормам культури, в якій він перебуває. Насамперед враховуються соціальні функції, ролі, які відіграє людина. На другому місці визначається співвідношення рівня соціального розвитку індивіда, оволодіння ним певними соціальними ролями з тим, що статистично є нормальним для його однолітків.

Вікові властивості в періодизаціях вказують на місце людини в соціальній структурі (наприклад, людина у віці 45 років, яка має сім'ю, відбулася, у професійному плані, оцінюється зовсім інакше, ніж людина того самого віку, яка веде безтурботне життя, не має професії та сім'ї).

4. Вивчення віку в соціології.

Спроби створити теоретичну основу соціологічного аналізу віку та емпіричні дослідження соціальної стратифікації відносяться до другої половини ХХ століття, хоча інтерес до віку як принципу, що детермінує соціальну організацію, виявляли П. Сорокін, Т. Парсонс, С. Айзенштадт. У соціології існують два теоретичні підходи до вивчення віку. Один з них орієнтований на вивчення індивідуального віку в рамках концепції «життєвого шляху». Цей соціокультурний погляд на вік, сформульований Б. Ногартеном, відображає проблему організації та інтерпретації людиною свого життєвого шляху через систему прийнятих у суспільстві норм, що наказують відповідну вікову поведінку та експектації. Експектація це система очікувань, вимог щодо норм виконання індивідом соціальних ролей, є різновидом соціальних санкцій, що впорядковують систему відносин та взаємодій у групі, на відміну від офіційних приписів, посадових інструкцій, характер експектацій неформалізований і не завжди усвідомлюваний.

Соціально-психологічної теорії, яким позначають очікування певного способу вербальної (словесної) та реальної поведінки індивіда в так званій

малій групі, якщо реакція відсутня або здається людині неадекватною, настає фрустрація.

Другий підхід – стратифікаційний орієнтований на вивчення віку на соціальному, а на не індивідуальному рівні і розглядає проблеми взаємодії різних вікових когорт, тобто вплив взаємодії на соціум. Система вікової стратифікації складається з певної кількості вікових страт, кожна з яких асоціюється з групою ролей і статусів. Вікові когорти проходять через страту у різні точки історичного часу. Вік сприймається як механізм (поряд із статтю і соціальним класом), який структурує ролі і прив'язує індивідів до цих ролей.

Всі ми проходимо одну вікову роль за іншою, кожен з нас може зіштовхнутися з конфліктом, який виникає у разі поганої адаптації до нової ролі, (нездатність забути колишню роль). Відповідно, різні когорти проходять через вікові страти в різний час. Стратифікаційний підхід дає нам можливість вивчати не тільки вікові когорти, і їх соціокультурну динаміку, а й аналізувати тимчасові зміни цих самих соціальних страт, в даному випадку мова йде, про набір ролей, статусів, через які проходять вікові когорти. Дані зміни, можуть відображати економічні та політичні реалії, а зміни самих соціальних страт можуть відображати і демографічну динаміку. Масові епідемії, в результаті яких суспільство втрачає велику кількість людей особливо середнього віку, обумовлюють виконання соціальних ролей людьми, які до цього вважалися занадто молодими або навпаки старими. Ми бачимо, що суспільні ролі самі по собі з часом змінюються. Стратифікаційний підхід торкається проблем взаємодії різних вікових когорт та впливу даної взаємодії на суспільство. Наприклад, чисельність однієї когорти може вплинути на досвід іншої. У соціології велика увага приділяється проблемі так званої вікової солідарності. Увага у більшій мірі приділяється вивченню питань, пов'язаних з ідентифікацією себе з людьми за віком (відповідна поведінка та ставлення до стереотипів), тобто, дослідники намагаються встановити, взаємозв'язок ототожнення себе з групою однолітків, та людей близьких за віком, зі ступенем поведінкового відображення цієї вікової солідарності.

Соціологія вивчає також зв'язок між віком як принципом стратифікації суспільства та іншими принципами, що лежать в основі суспільної стратифікації. Існує гіпотеза, що лояльність людей по відношенню до групи зменшує конфліктність між віковими стратами, тобто, якщо люди бачать, що їх інтереси збігаються з інтересами інших людей то, вони в набагато меншій мірі схильні створювати корпоративні групи, побудовані за віковим принципом.

Спроба знайти універсальні причини виникнення у суспільстві соціальних груп, об'єднаних за критерієм віку, представлена у роботі американського соціолога С. Айзенштадта, дозволила автору поставити

загальну проблему співвідношення вікової організації та соціальної структури суспільства. Він виділив типи вікових груп, що відповідають різним типам соціальної структури, проаналізував їх суспільні функції, критерії членства, внутрішню організацію тощо. У своєму дослідженні С. Айзенштадт виходить з того, що в будь-якому суспільстві біологічний розвиток індивідуума в тій чи іншій мірі обов'язково корелює з його соціально – політичним розвитком, хоча в кожному суспільстві проблеми, пов'язані з біологічним розвитком, визначаються специфічними засобами тієї культури до якої індивід себе відносить наприклад (учень стає вчителем). Таким чином, межі біологічної еволюції для будь-якого суспільства схожі, всі люди повинні протягом життя долати проблеми, пов'язані з віком. З точки зору вченого, в будь-якому суспільстві існують групи, які, з одного боку, займають важливе місце в соціальній структурі суспільства, з іншого-будуються на віковому критерії.

Проходження індивідом вікової драбини є не тільки його індивідуальним завданням, а й справою важливої суспільної значущості. Даний процес містить в собі певну небезпеку для життєздатності суспільства, пов'язану з можливістю порушень механізму передачі соціальної інформації між поколіннями. Тому одним з головних компонентів вікової структури є її ієрархічність, тобто домінування одних вікових груп над іншими.

Тема 2. Життєвий цикл та вікові кризи людини

Поняття життя та життєвого циклу. Життєвий шлях та стратегія життя людини. Вікові кризи життя та процес соціалізації індивіда.

1. Поняття життя та життєвого циклу.

Поняття «життя» – це складне і багатогранне поняття, яке може мати різні значення в різних контекстах.

У загальному сенсі, життя – це стан існування, властивий організмам, що мають життєві процеси, такі як зростання, розмноження, обмін речовин і здатність до реагування на зовнішнє середовище. Фізіологічний аспект життя пов'язаний з біологічними процесами, які протікають в організмі та забезпечують його функціонування та виживання.

Найбільш точно визначення життя, дав близько 100 років тому німецький вчений Ф. Енгельс: «Життя є спосіб існування білкових тіл, і цей спосіб існування полягає у своїй сутності в постійному самовідновленні хімічних складових цих тіл». Всі відомі нині об'єкти, що володіють безперечними атрибутами живого, мають у своєму складі два основні типи біополімерів: білки та нуклеїнові кислоти (ДНК та РНК).

У соціології поняття «життя» розглядається в контексті соціальних відносин і соціальної взаємодії, а також як сукупність соціальних процесів, які визначають поведінку і дії людей.

Соціологічне розуміння життя включає в себе такі аспекти, як соціальні ролі, соціальні інститути, соціальні норми, цінності, які формують поведінку і життєвий шлях людей, а також аналіз соціальних проблем, таких як бідність, нерівність, маргіналізація. Ці критерії впливають на життя людей і визначають їх соціальне становище і можливості в суспільстві. Важливим аспектом соціологічного розуміння життя є аналіз соціальних змін і трансформацій, які відбуваються в суспільстві, наприклад демографічні, економічні та політичні, зміни в соціальних відносинах і т. д.

Таким чином ми бачимо, що розуміння життя в соціології включає аналіз соціальних процесів, що формують поведінку та дії людей, а також аналіз соціальних проблем та змін у суспільстві.

У контексті біології життя розглядається як стан організму, при якому він має здатність до обміну речовин, росту, розмноження та адаптації до навколишнього середовища.

У філософії життя розглядається як феномен, який відрізняє живі організми від неживої матерії, також як основа для формування ціннісних орієнтирів і світогляду.

У культурології життя розглядається як сукупність соціальних, культурних та історичних умов, які формують поведінку та менталітет людей.

Кожен період нашого життя називається віком чи циклом розвитку, при настанні певного циклу відбувається низка змін як фізіологічного так і психологічного характеру. Дані періоди є досить тривалими, на кожному з них виникають певні завдання.

З часом життєві цикли проходять певні процеси трансформації. Вони є культурно залежними, тому що визначаються тими підходами, які встановлені у певних вікових рамках того чи іншого соціального середовища.

Так відомий соціолог, В.С. Кон говорив, що для того, щоб розібратися у визначенні категорії віку, потрібно вміти розмежувати основні системи відліку, в яких описується окремо взятий цикл.

Життєвий цикл людини умовно ділиться на три періоди це статеве дозрівання, зрілий вік та старіння.

Період статевого дозрівання характеризується досягненням статевої зрілості, здатністю та можливістю організму до виконання функції дітонародження та різних соціальних функцій, трудової та творчої діяльності. Статеве дозрівання настає приблизно до 13-15 років. У 14 років видається паспорт. Повноліття настає в 18 років. Хронологічною межею повного

дозрівання на сьогоднішній день вважається 21 рік, воно настає з набуттям досвіду соціально - громадської активності, накопиченням необхідних знань, формуванням моральних підвалин.

На етапі дозрівання (від моменту народження до повної зрілості) зростання та розвиток організму протікають відповідно до об'єктивно існуючих законів.

1. Нерівномірність темпу росту і розвитку (чим молодший організм, тим інтенсивніше процеси росту і розвитку).

2. Неоднорідність росту і розвитку окремих органів і систем (гетерохронність). У перші роки життя переважно збільшується маса головного і спинного мозку, це пояснюється інтенсивним формуванням функціональних систем організму, утворенням механізмів адаптації до постійно мінливих умов, створенням оптимальних умов для прийому інформації. На противагу цьому лімфатична тканина в перші роки не розвивається, її зростання і формування відбувається у віці 10-12 років. До 16-17 років дозріває система, що забезпечує транспортування кисню до тканин (це необхідно враховувати при визначенні фізичних навантажень дітям).

3. Обумовленість зростання та розвитку (статевий диморфізм), хлопчики до статевого дозрівання мають вищі антропометричні показники, у період статевого дозрівання дівчатка випереджають хлопчиків, але з 15-16 років темп зростання хлопчиків знову зростає.

4. Біологічна надійність функціональних систем організму, а також генетична зумовленість росту та розвитку.

5. Основні тенденції та циклічність процесів зростання та розвитку дитячої популяції (вікова тенденція, акселерація, ретардація зростання та розвитку).

До 3-річного віку йде активне знайомство з навколишнім світом, освоєння мови, процеси пізнання. У трирічному віці у дитини відбувається криза протиставлення свого «Я» навколишньому світу, йде активний процес самопізнання, на чільне місце постають процеси спілкування як відображення себе. З 7-річного віку починається освоєння власної соціальної ролі, великого значення набувають процеси праці.

З 13-15 років настає період статевого дозрівання, психічні процеси на даній стадії досягають своєї зрілості. Знову на перший план виходить розвиток комунікативних навичок, визначення своєї ролі в груповому процесі.

Період зрілості настає з 19 до 21 року, відбувається освоєння сімейних, професійних, громадських ролей. У цьому періоді людина проходить кризи, пов'язані з протиріччями між цілісним світоглядом зрілої особистості та її обмеженими можливостями.

Початок старіння організму починається у віці 55-65 років, зменшується вага всіх залоз внутрішньої секреції, знижується обмін речовин, відбувається збільшення порога чутливості по недостатньо працюючим органам почуттів, пригнічуються процеси збудження в головному мозку. У старості відбувається посилення ролі особистості, соціального і трудового статусу людини.

2. Життєвий шлях та стратегія життя людини.

Життєвий шлях – це унікальна послідовність подій, виборів, досвіду і розвитку, які людина проходить протягом свого життя. Він охоплює весь спектр життєвих періодів, починаючи з раннього дитинства і закінчуючи літнім віком.

Вперше поняття «життєвий шлях» було запропоновано психологом Шарлоттою Бюллером. Відповідно до її теорії життя складається із внутрішніх та зовнішніх подій. А головна мотивація особистості це прагнення самореалізації, знайти себе у творчості. В слід за Ш. Бюллер французький психолог П'єр Жане став вивчати феномен життєвого шляху. Згідно з його поглядами, життєвий шлях особистості це еволюція особистості, стадії вікових етапів розвитку, та етапів біографії.

Поняття життєвий шлях розглядається в різних науках, наприклад, філософія, соціологія, психологія та ін.

У соціології, життєвий шлях розглядається як процес соціальної структуризації, який включає поступальний рух людини через різні стадії життя і соціальні ролі, і може бути досліджений в контексті соціальних обставин, які впливають на вибір та рішення, на можливості і обмеження людини. Соціологічний підхід до життєвого шляху передбачає, що соціальні чинники, такі як соціальний клас, стать, вік, раса, етнічна приналежність, освіта, культурні та релігійні переконання впливають на вибір, якій робить людина у процесі свого життєвого шляху. Наприклад, соціальний клас може проводити вибір професії, освіти, місця проживання тощо. Також соціологічний підхід до життєвого шляху передбачає, що він може бути досліджений в контексті соціальних норм і цінностей, котрі визначають, які життєві шляхи вважаються прийнятними та відповідають соціальним очікуванням. Наприклад, у деяких культурах очікується, що люди вийдуть заміж або одружаться, знайдуть роботу та створять сім'ю у певному віці.

Життєвий шлях включає не лише зовнішні події, такі як освіта, робота, сім'я, кар'єра і досягнення, а й внутрішнє зростання та розвиток особистості, емоційні переживання, цінності та переконання. Життєвий шлях може бути різноманітним для різних людей. Деякі люди прагнуть досягти особливої кар'єри або матеріального благополуччя, інші шукають відповіді на філософські питання або прагнуть саморозвитку та духовного зростання. Хтось

може зосередитися на сімейному житті та вихованні дітей, а хтось може прагнути відкриття мистецтва або наукових відкриттів. Однак, життєвий шлях часто є динамічним та мінливим, і кожен може переглядати свої цілі, вектори розвитку та пріоритети у різні моменти життя. Важливо пам'ятати, що немає неправильних чи правильних життєвих шляхів, і кожна людина має право на свій унікальний вибір та власні історії успіху та щастя.

В цілому аналіз соціологічного підходу до розгляду життєвого шляху допомагає нам зрозуміти, як соціальні фактори і обставини впливають на життєві вибори і рішення людей, які соціальні норми і цінності формують певні життєві шляхи і їх ідеали.

Стратегія життя це план, набір цілей, принципів та дій, які допомагають людині досягти бажаної життєвої позиції та задоволення. Можна сказати, що це свого роду керівництво, яке веде нас до певних рішень, вибору пріоритетів та управління ресурсами в різних сферах життя. Кожен може розробляти свою стратегію життя в залежності від своїх цінностей, переконань, особистих цілей та життєвого досвіду. Життєві стратегії це найскладніші та найцікавіші явища людського життя. Життя людини є особистісною презентацією своєї навколишньої реальності, перетворення її в собі і для себе. Відповідно до поглядів І.С. Кона, вивчення життєвого шляху, це одна з ключових проблем сучасної людини у знанні, якої сфокусовані фундаментальні інтереси філософії, соціології, демографії та багатьох інших наук.

Також слід розуміти розмежування у поняттях життєвого шляху та поняття життя особистості, оскільки з усіх багатопланових, багатоаспектних проявів реального життя виділяється одна, головна лінія, свідомо обрана суб'єктом. Життєва стратегія особистості зазнає формування і трансформації протягом усього життя. Її основи закладаються ще до народження дитини, бо сімейна система має визначені очікування щодо ролі дитини в родині та припустимих варіантів її поведінки. На подальше формування життєвої стратегії впливають насамперед психофізіологічні особливості індивіда - астеничний тип реагування, рухливість - ригідність нервової системи. Ці особливості вищої нервової діяльності створюють основу для формування індивідуально - типологічних особливостей людини, зокрема акцентуацій характеру, допінг-стратегій, стресостійкості. Ці змінні складаються в життєвий стиль особистості.

Американський психоаналітик та психолог К. Хорні вважає що з дитинства виробляються три основні стратегії: рух до людей є єдиною метою людини з подібною орієнтацією любові, усі інші цілі є підлеглими бажанню заслужити цю любов; рух проти людей це система цінностей людини з такою орієнтацією побудована на філософії «джунглів»: життя це боротьба за

існування; рух від людей це потреба в незалежності й недоторканності відвертає таку людину від будь - якої боротьби. Однак частіше це виражається у відсутності способу пристосування до сучасних умов життя. На рівні свідомості життєва стратегія втілюється в Я-концепції, яка дає можливість особистості усвідомити себе як суб'єкта, і ставитись до себе як до джерела життєвих змін, причини подій, вчинків, виявляти у собі нові прагнення та сили, взяти на себе відповідальність за реалізацію власних цілей.

4. Вікові кризи життя та процес соціалізації індивіда.

Під віковою кризою розуміється період, що характеризується емоційною та психологічною нестабільністю, сумнівами та випробуваннями, з якими людина стикається у певних вікових періодах свого життя. Вікові кризи пов'язані зі змінами у соціальних ролях, зміною життєвих цілей, переосмисленням власної ідентичності та пошуком нового сенсу життя.

Вивченням вікових криз займаються психологи та соціологи. В останні роки особистісна криза стає проблемою педагогіки, соціальної роботи та філософії. Вікові кризи життя в соціалізації індивіда є важливими аспектами його розвитку. Протягом усього життя індивід проходить через різні етапи розвитку, які пов'язані з певними віковими кризами. Такі кризи можуть мати позитивні та негативні наслідки для соціалізації та розвитку особистості.

Деякі з найвідоміших вікових криз включають:

1. Криза новонародженості – це період адаптації та змін, з якими стикаються як новонароджені діти, так і їхні батьки. Період може бути викликаний фізіологічними, емоційними та сімейними змінами, пов'язаними з народженням дитини. Для дитини криза новонародженості означає перехід від життя в утробі матері до самостійного життя в зовнішньому світі.

2. Криза підліткового віку, у цьому періоді підлітки стикаються з фізичними та емоційними змінами, такими як початок статевого дозрівання, пошук своєї ідентичності, питаннями про майбутнє та встановленням свого місця у суспільстві. Період зазвичай починається на початку підліткового віку (близько 10-12 років) і продовжується до кінця підліткового періоду (близько 18-20 років). У цей період підлітки проходять через низку фізичних змін, таких як зростання, статеve дозрівання та зміни зовнішності. Криза підліткового віку може мати позитивні та негативні наслідки. Це період, коли підлітки починають усвідомлювати свої інтереси, пристрасті та цілі у житті, розвивати свої навички, встановлювати близькі дружні стосунки, будувати плани на майбутнє. Криза підліткового віку може бути пов'язана з підвищеною вразливістю та ризиками (проблеми у поведінці, наркотична та алкогольна залежність, проблеми у школі, низька самооцінка), на даному етапі можуть

відбуватися конфлікти у відносинах з оточуючими. Важливо розуміти, що криза підліткового віку є нормальною та природною частиною розвитку.

3. Криза середнього віку - від 40 до 60 років на даному етапі люди стикаються з внутрішніми та зовнішніми змінами, що викликають сумніви, переоцінку життя та пошук нового сенсу. Ця криза зазвичай пов'язана з переходом від молодості до старості, а також зі змінами в кар'єрі, сімейному житті та фізичному стані. Під час кризи середнього віку люди можуть відчувати різні емоції та почуття (невдоволення, розчарування, сумніви, тривогу, втрату сенсу). Вони можуть почати задаватися питаннями про свої досягнення, рівень задоволеності життям та майбутні плани, так само відчувати потребу в зміні свого життя, включаючи кар'єру, відносини та спосіб життя. Цей період також може бути, періодом зростання, самоаналізу та самовизначення, люди можуть використовувати цей період, для переоцінки своїх цінностей, встановлювати нові цілі та прагнення, розвивати нові інтереси та навички. Це може призвести до більш глибокої самоідентифікації та кращого розуміння власних потреб та бажань, впливати на соціалізацію людини, оскільки вона може вплинути на стосунки із сім'єю, друзями та колегами. Люди можуть відчувати невпевненість і сумніви у собі, що може ускладнювати встановлення та підтримання зв'язків. Однак, якщо люди справляються з цією кризою і знаходять новий сенс і мету в житті, вони можуть розвинути глибші та задовільні відносини. Важливо пам'ятати, що криза середнього віку це нормальна частина життєвого циклу людини, і кожна людина може її пережити по-різному.

4. Криза пізнього віку від 60–65 років. У цьому віці зазвичай люди виходять на пенсію, діти залишають батьківську хату, з'являється багато вільного часу, який необхідно чимось заповнити. Ті, хто не може впоратися і знайти собі заняття, прагнуть знайти необхідну віддушину в дітях, будь-якими способами привертаючи їх увагу, маніпулюючи своїм віком, здоров'ям. У літньому віці люди стикаються з фізичними обмеженнями, втратою близьких людей та переосмисленням свого життя. Ця вікова категорія людей може почати шукати сенс і мету у своєму житті, звертатися до ретроспективи та оцінювати свої досягнення. Важливо пам'ятати, що криза пізнього віку є нормальною частиною життєвого циклу людини. Відповідно кожен переживає її по-різному, все залежить від індивідуальних обставин та особистісних особливостей. Вікові кризи можуть вплинути на соціалізацію індивіда, можуть впливати на його самооцінку, відносини з людьми і здатність адаптуватися до нових ситуацій. Кризи можуть викликати почуття невпевненості, стресу і навіть депресії, що може ускладнити соціалізацію та соціальну адаптацію. Вікові кризи також можуть бути, періодами зростання та розвитку, вони надають можливість переосмислити свої цінності, встановити нові цілі та розвинути

нові навички. Криза може сприяти розвитку особистості та допомогти людині стати більш свідомою та впевненою в собі.

Тема. 3. Вікова стратифікація суспільства

Вікова стратифікація суспільства. «вікова когорта», «покоління»
Концепція вікових груп Шмуеля Ейзенштадта. Ейджизм у суспільній свідомості. Теорія поколінь: X, Y, Z.

1. Вікова стратифікація суспільства. «вікова когорта», «покоління».

Вікова стратифікація – таке ж універсальне явище, як життєвий шлях. Кожне суспільство поділяється на верстви (страти) відповідно до віку своїх членів, а розвиток суспільства може бути представлений як процес послідовної зміни та наступності цих верств-поколінь (когорт). Поняття вікового шару (страти) за змістом збігається з поняттям когорти, позначаючи сукупність індивідів цього віку. Але поняття вікового шару відтіняє момент їхнього співіснування, тоді як когорта – момент зміни та наступності. Чисельність та склад (наприклад, співвідношення чоловіків та жінок) вікових верств, залежать від природних та соціально - демографічних процесів відтворення населення. Збільшення середньої тривалості життя при одночасному зниженні народжуваності дає старіння населення, тобто збільшення питомої ваги осіб старшого віку. Називати вікові шари віковими групами не завжди доречно, так як останній термін використовується для позначення організованих, корпоративних вікових спільнот. Члени вікової групи спільно займаються якоюсь специфічною діяльністю, приймають взаємні зобов'язання і виступають по відношенню до оточуючих в якості групи. Вік служить основою та критерієм для набуття чи залишення певних соціальних ролей. В одних випадках цей зв'язок буває безпосереднім, у формі вікового цензу (наприклад, вік цивільного повноліття або пенсійний вік). В інших випадках виступає частково, наприклад, опосередковується часом, необхідним для здобуття освіти, без якого неможливо зайняти певний суспільний стан. Вікова стратифікація передбачає систему пов'язаних із віком соціально - психологічних експектацій та санкцій.

На відміну від офіційних приписів, посадових інструкцій та інших регуляторів поведінки у групі, характер експектацій неформалізований і не завжди усвідомлюваний:

1) право чекати від оточуючих поведінки, що відповідає їхній рольовій позиції;

2) обов'язок вести себе відповідно до очікувань інших людей.

Вони розрізняються:

1) експектації розпорядчі-визначають належний характер виконання ролі;

2) експектації пророкують - визначають імовірнісний характер виконання цієї ролі з урахуванням індивідуальних особливостей, виконавця і конкретної ситуації.

Вікова когорта - це група людей, які народилися в один і той же період часу і проходять через подібні життєві етапи та події. Вони також називаються «генераціями» або «поколіннями».

Поняття когорти, введене в кінці 1940-х рр. американським демографом П. К. Уелптоном, набуло широкого поширення в демографії, воно пов'язане з уявленням про демографічну подію (подія, що відбувається з окремою людиною), що має значення для зміни поколінь людей, зміни чисельності і структури населення, подружніх пар і сімей, як правило, означає входження людини в ту чи іншу групу населення або вихід з неї. Кожна вікова когорта має свої унікальні характеристики та досвід, які можуть впливати на їхні цінності, переконання, спосіб життя та ставлення до різних аспектів життя.

Вікові когорти можуть бути корисними для дослідження та розуміння різних соціальних та культурних тенденцій, також для розробки маркетингових стратегій, політичних кампаній, враховуючи уподобання та потреби кожної групи. Важливо пам'ятати, що всередині кожної вікової когорти є багато різноманітності та індивідуальних відмінностей.

Вікова стратифікація досить стійка система, що створюється, підтримується та змінюється соціально - віковими процесами. Зміна складу та чисельності вікових верств у населенні обумовлено демографічним процесом перебігу когорт, що включає в себе виникнення когорт, що змінюють один одного, їх співіснування, зміна їх чисельності в результаті міграцій і поступове зменшення, і зникнення кожної даної когорти в результаті її вимирання. Соціально - демографічний процес зміни когорт ґрунтується на природно - біологічному процесі старіння представників когорти індивідів, які послідовно проходять стадії свого життєвого шляху. Зміна когорт має важливі соціально - історичні наслідки, кожна когорта, сформувавшись у конкретній історичній обстановці, є носієм специфічного та унікального соціального досвіду, цінностей, переконань. Вікова стратифікація не зводиться до демографічних процесів та поділу праці.

Саме поняття стратифікації має на увазі не просто розшарування та взаємозалежність, а певну ієрархію у розподілі авторитету чи влади (будь-яка система вікової стратифікації ділить людей на старших та молодших).

Поняття покоління є дуже важливим для соціального пізнання, зокрема для більш поглибленого вивчення структури суспільства, динаміки соціальних змін. Методи поколінного аналізу застосовуються в суспільних науках, історії, психології, при вивченні вікової стратифікації суспільства, міжпоколінної

трансмисії культури, молодіжних рухів, змін у соціальній структурі життєвого шляху та ін. На жаль, розвиток досліджень у цій галузі гальмується міждисциплінарною відсутністю єдиного понятійного апарату.

Однією з перших соціологічних робіт, у якій спеціально розглядалося це поняття, стала робота І.С. Кона «Соціологія особистості». У ній йдеться про множинність поняття «покоління», зазначається, що покоління та вікова група — не одне й те саме. Відзначаються чотири значення поняття: а) сучасники, люди, які народилися приблизно в той самий час (покоління батьків, дідів тощо); б) щабель у походженні від загального предка: наприклад, онук віддалений від діда на два покоління; в) відрізок часу від народження батьків до народження дітей; г) вживання поняття в символічному сенсі, де підкреслюється не так хронологічна спільність сучасників, як спільність їх життєвого досвіду, та їх переживань.

2. Концепція вікових груп Шмуеля Ейзенштадта

У соціологічних теоріях феномен віку розкривається через його соціокультурний зміст. Вперше ґрунтовно проблеми вікових груп розглянув Ш. Ейзенштадт у своїй роботі «Від покоління до покоління. Вікові групи та соціальна структура» (1956), де він аналізував вікову групу у зв'язку з «віковим рангом», визнанням поділом життя індивіда як переходи від дитинства до старості.

Ш. Ейзенштадт був відомим ізраїльським соціологом, який зробив значний внесок у вивчення соціальних змін та розвиток суспільства.

Відповідно до концепції Ш. Ейзенштадта – це соціологічна теорія, яка досліджує соціокультурні типи та структури суспільств на основі вікових фаз. Він вважає, що суспільство проходить через серію вікових фаз, кожна з яких характеризується певними соціокультурними особливостями та викликає зміни у соціальній структурі та інституціях. Ці фази розглядають перехід від примітивного суспільства до складної держави, від традиційного до індустріального суспільства тощо. Важливість розглянутої концепції віку полягає у виділенні вікових фаз у формуванні та еволюції суспільств. Кожна фаза має свої особливості і викликає певні виклики і проблеми для суспільства. Ейзенштадт також підкреслював, що соціальні зміни і розвиток суспільства не є лінійними і однозначними процесами, а скоріше є результатом взаємодії різних факторів та сил. Резюмуюча ідея Ейзенштадта представлена в гіпотезі: «Гомогенні вікові групи», мають тенденцію виникати в тих суспільствах, в яких сімейство або родовий союз не можуть гарантувати досягнення повного соціального статусу його членами або ж перешкоджають цьому. Основну увагу зокрема приділено суперечностям, які виникають між різними суспільними процесами з якими має справу соціалізаційний процес. Даний процес здатний

розгортатися на різних рівнях інституціоналізації і обумовлений різними рівнями соціальної структури.

Концепція віків є однією з багатьох теорій, що допомагає зрозуміти соціальні зміни і розвиток суспільства. Вона надає межі для вивчення різних фаз і структур суспільного життя, допомагає бачити зв'язок між соціокультурними змінами і віковими фазами. Так само Ш. Ейзенштадт розглядав питання і норми девіації у разі утворення першого типу молодіжних груп (неформальних, тих до яких найчастіше і адресуються дослідники молодіжних субкультур). Він говорив, що соціологічно важлива характеристика цих груп в тому, що їх девіантність орієнтована більше на нормативні серцевини суспільств (ніж на їх периферію), які вони бажають досягти неінституціалізованими засобами. Це зауваження входить у відоме протиріччя з теорією субкультур, яка не виявляє в новому культурному розвитку будь-якої спроби в дезорганізації офіційної культури. Даний погляд Ейзенштадта залишився недооціненим авторами, які розробляють теорії молоді.

Концептуальний характер має виділення автором трьох основних характеристик, властивих різним віковим групам сучасних суспільств:

1. Вік в даному випадку виступає як критерій членства групи. «Молодіжні групи охоплюють всю юність і саму ранню стадію дорослості, членство в них не універсально, і не однаково розподілено у всіх секторах суспільства».

2. В межах сучасних молодіжних груп, невеликі первинні групи формують основне ядро організації, яке може або не може бути включено в більш широкі формальні організації.

3. Сучасні молодіжні групи в першу чергу виконують головним чином попередні завдання і концентруються на рекреаційних і культурних діях їх членів. «Вони регулюють лише внутрішні відносини своїх членів та їх поведінку в групі».

Погляди Ш. Ейзенштадта надалі вплинули на наступні соціологічні концепції віку та міжпоколінських відносин, у частині трактувань феноменів молодіжної субкультури, виявлення загальних характеристик молоді у зоні ризику.

3. Ейджизм у суспільній свідомості.

Термін ейджизм був введений в 1969 році Робертом Батлером, директором Національного Інституту Старіння США, і стосувався лише людей похилого віку. У сучасному суспільстві його застосовують до дітей, підлітків та дорослих. Може бути спрямований як проти молодих людей (ювенільний ейджизм), так і проти літніх людей (геронтофобія), створює нерівність та соціальний виняток.

Ейджизм – це форма дискримінації чи упередження, заснована на віці. Він проявляється в ідеях, стереотипах, відносинах та діях, які ґрунтуються на припущеннях про те, що вік визначає здібності, цінність та гідність людини. Може виявлятися у різних сферах життя, включаючи роботу, охорону здоров'я, міжособистісні стосунки та доступ до можливостей. Наприклад, може бути помітним на робочому місці, де старші працівники можуть стикатися з дискримінацією або недооцінкою через свій вік. Молоді люди можуть зіткнутися з упередженнями, коли їм відмовляють у можливостях або не беруть їхньої думки до уваги через їхню молодість. Ейджизм призводить до негативних наслідків тих, кого він торкається. Це може включати обмеження можливостей розвитку та кар'єрного зростання, соціальну ізоляцію, недоступність медичної допомоги або стереотипи, пов'язані з рівнем компетентності та привабливості. Так само може проявлятися в культурі та ЗМІ, де певні вікові групи можуть бути привабливими або небажаними для рекламодавців або творців контенту. Це може призводити до спотворення уявлення про старіючих людей або створювати негативні стереотипи про молодь. На сьогоднішній день в суспільстві йде боротьба з ейджизмом і сприяння розвитку інклюзивності. Наприклад, закони про рівні можливості на робочому місці, які забороняють дискримінацію на основі віку. Громадські організації та активісти сьогодні працюють над підвищенням обізнаності про проблему ейджизму і пропагують важливість поваги та рівного поводження з людьми різного віку.

У боротьбі з ейджизмом важливо усвідомлювати свої упередження, ставити пріоритет на рівноправність і повагу до кожної людини, незалежно від його віку. Як суспільство, ми повинні створювати інклюзивні та доброзичливі стосунки, засновані на принципах справедливості та поваги до гідності кожної людини.

Також на сьогоднішній день існують такі поняття як:

- *Лукізм* - дискримінація людей за зовнішністю. Термін «лукізм» вперше було введено у 1970 році у зв'язку з рухом за права повних людей. У 1978 році цей термін був надрукований у *The Washington Post*, де пояснювалося, що повні люди вигадали термін «лукізм» для визначення дискримінації за зовнішніми даними. Лукізм, також відомий як зовнішньофобія або дискримінація на основі зовнішності, є формою пристрасті або упередження, що ґрунтується на зовнішності людини. Лукізм проявляється в тому, що люди оцінюють та поводяться з іншими людьми на основі їх зовнішності, включаючи фізичні риси, зовнішній вигляд, вагу, зростання та інші аспекти зовнішності. У суспільстві лукізм виявляється у різних сферах життя. Наприклад, у трудових відносинах люди можуть стикатися з дискримінацією під час найму або

просування в кар'єрі через свою зовнішність. У шкільному середовищі діти та підлітки можуть піддаватися знущанням чи негативним відгукам через свій зовнішній вигляд. Лукізм також може впливати на самооцінку та психологічне самопочуття людей. Зовнішні стандарти краси, які пропагуються в ЗМІ і соціальних мережах, можуть створювати нереалістичні очікування і приводити до низької самооцінки і невдоволення своїм зовнішнім виглядом. Існує зростаючий рух, спрямований на боротьбу з лукізмом та пропаганду визнання та цінності різноманітності зовнішності. Багато організацій і активістів працюють над підвищенням обізнаності про проблему лукізму і пропагують прийняття і повагу до людей не залежно від їх зовнішнього вигляду. Важливо пам'ятати, що кожна людина унікальна і краса не повинна, бути обмежена певними стандартами. Зовнішність не визначає людську цінність або здібності.

– *Харасмент* – порушення особистих кордонів, поведінка людини, що заподіює незручність або навіть шкоду іншій людині, що порушує недоторканність його приватного життя. Харасмент – це іншомовний термін, який прийшов до нас із Заходу, особливо активно його стали використовувати в 2017 році.

Харасмент – в правовій структурі США означає злочин, що порушує недоторканність людини, якщо сказати ще простіше сексуальні домагання.

Існує список видів харасмента:

- образа;
- непристойні пропозиції;
- шантаж з метою примусу;
- дотик.

Харасмент має серйозні наслідки для жертви, це психологічна напруга, тривога, депресія, зниження самооцінки і проблеми зі здоров'ям. Також впливає на робоче та соціальне середовище, створюючи небезпечне та неприємне місце для життя чи роботи. Необхідно вживати заходи щодо запобігання харасменту та захисту прав людей. По-перше, необхідно усвідомлювати, що харасмент неприйнятний і не може бути терпимим, у разі зіткнення з ним важливо говорити про це і звертатися за допомогою до відповідних організацій або осіб, так само до органів правопорядку або організації, які займаються правами людини. Також важливо підтримувати та сприяти культурі поваги та рівності в суспільстві, де кожен може відчувати себе безпечно та шанованим.

4. Теорія поколінь: X, Y, Z

Теорія поколінь була розроблена американськими дослідниками Вільямом Штраусом та Нілом Хоувом у 90-х роках. Вчені стверджували, що покоління - це групи людей, народжені в одному часовому проміжку: від 20 до

25 років. Їх поєднують особливості певного періоду, спільні теорії та почуття приналежності.

Теорія Хоува та Штрауса переглядалася і видозмінювалася, крім офіційної версії, було створено кілька варіантів тимчасових відрізків поколінь. Тимчасові рамки, що розділяють різні покоління, умовні, тому в різних джерелах вони часто не збігаються. Більше того, кожна людина є унікальною особистістю, тому не може на 100% відповідати усередненому образу своєї епохи. Проте прийнято умовно виділяти наступні покоління:

Термін «мовчазне покоління» (1923-1943) відноситься до покоління людей, які виростили і прийшли дорослими під час найгіршого періоду економічної чи політичної кризи у своїй країні чи світі. Зазвичай використовується для опису людей, які досягли зрілості після Другої світової війни до приходу покоління бекі-бумерів (1943-1963). Дане покоління можна охарактеризувати як стримане, стійке, вміють задовольнятися малим, так як ситуація складалася так, що потрібно було виживати будь-яким доступним способом. Політичний режим заперечував вільнодумство, багато хто постраждав від репресій. Інша картина складається з поколінням, які виростили в період 1943-1963 роки характеризуються зростанням народжуваності, підйомом економіки, розвитком культури і освіти. Як правило, вони зацікавлені в саморозвитку, колективній праці та командній грі. Саморозвиток розуміється ними як зростаюча здатність до досягнення колективних цілей.

Покоління Х.

Покоління Х-це люди, народжені з 1963 по 1983 рік. Відмінними рисами даного покоління є такі риси як вміння розраховувати тільки на себе, альтернативне мислення, інформованість про те, що відбувається в світі, готовність вибирати і змінюватися. За великим рахунком, люди цієї вікової категорії є одинаками, які націлені на наполегливу працю і досягнення індивідуального успіху. Вони рухаються по кар'єрі протягом довгих років, дотримуючись одного напрямку.

Покоління Y.

Покоління Y-це люди, які народилися з 1984 по 1997 роки. Їх розуміння цілеспрямованості і успішності відрізняється: в більшості випадків їм не подобається починати професійне зростання з нижчих щаблів, розраховуючи на те, що через кілька років їх підвищать. Основний їх орієнтир це негайне зростання. Це ж вважається і їх недоліком, цей недолік можна частково виправдати прагненням до максимальної інформованості і професіоналізму в декількох областях відразу, тому що для цих людей недозволено бути фахівцями в чому - небудь одному. Покоління Y є надією сучасного бізнесу, тому, що йому властиві висока технічна грамотність, бажання працювати

позаурочно, і тяга до знань, можна сказати, що, за словами деяких фахівців, в найближче десятиліття покоління Y стане головною робочою силою.

Покоління Z.

Покоління Z -це люди, які народилися з 1997 по 2010, цих людей поки що рано оцінювати з точки зору професіоналізму, враховуючи їх вік. І говорити про те, які цінності будуть превалювати в їх свідомості, не представляється можливим в даний час. Покоління Z сформувалося в епоху швидкого розвитку технологій і цифрової комунікації. Вони виростили в оточенні мобільних пристроїв, Інтернету, соціальних мереж та доступу до величезної кількості інформації. Це впливає на їх поведінку, цінності, спілкування та те, як вони взаємодіють зі світом.

Тема 4. Соціально–психологічний аспект раннього та дошкільного віку

Вплив навколишнього соціуму на розвиток дитини в ранньому дитинстві.

Криза трьох років. Ведучий вид діяльності в ранньому дитинстві. Особливості розвитку у дошкільному періоді. Соціально - психологічна готовність до школи.

1. Вплив навколишнього соціуму на розвиток дитини в ранньому дитинстві.

Всі ми розуміємо, що соціум може грати як позитивну, так і негативну роль у вихованні дітей. Формування особистості людини – це багатогранний процес, який зачіпає велику кількість аспектів, так само один з головних аспектів це навколишнє середовище, що включає побут, близьке і дальнє оточення. Водночас ці фактори розвивають у дитині сприйняття світу, її роль у ньому та правил взаємодії в соціумі.

Ранній вік (від 1 до 3-х років) є дуже важливим і відповідальним у розвитку дитини. В даному віці починається розвиватися мова, гра, спілкування з оточуючими, перші уявлення про себе, про інших. У цьому віці закладаються фундаментальні людські здібності пізнавальна активність, допитливість, довіра, цілеспрямованість, наполегливість, уява, творча позиція і багато іншого. Дані здібності не виникають власними силами і вимагають неодмінної участі дорослого і відповідних віку занять.

Розвиток і навчання дітей багато в чому залежить від вражень, які отримують з перших днів свого життя (головним чином, в спілкуванні з дорослими), від протікання процесів засвоєння людського досвіду, що здійснюються в результаті його активної взаємодії з навколишнім світом. На сьогоднішній день доведено, що обмеження дітей в отриманні позитивних емоцій, задоволення потреб дитини в спілкуванні, контакті з оточуючими, призводить до затримки його психічного розвитку. Надалі відбуваються серйозні зміни в інтелектуальному та особистісному розвитку дітей. За словами

англійського психіатра та психоаналітика, основоположника теорії прихильності. Дж. Боулбі, в умовах дефіциту соціального характеру, формується характер, «нікого не любить і не відчувати потреби в коханні». За відсутності повноцінного контакту з матір'ю у дитини розвивається пасивність, пов'язана з низьким рівнем допитливості, пізнавальної активності, ініціативи, які служать «двигунами» розумового розвитку дітей. Повноцінний розвиток досягається при повній реалізації всіх видів активності дитини: пізнавальної, комунікативної, діяльній. Чим активніша дитина, тим ширші та різноманітніші враження, одержувані ним у процесі взаємодії з навколишнім світом, відповідно ефективніше здійснюється розвиток його сенсорно - перцептивної сфери. За наявності даних аспектів у розвитку дитини ми можемо говорити про раннє дитинство як найбільш сприятливий період для формування психіки дитини, яка є головною основою в розумовому розвитку. Чим старше малюк, тим більше мікрофакторів на нього впливають.

Мезофактори – це вже узагальнений вплив на дитину, яка формує її великий кругозір та розуміння того, що відбувається. Мезофактори включають регіональні умови проживання, тип поселення (мегаполіс, невелике місто, селище, село), етнічні установки, які в одній і тій же країні, але в різних її частинах можуть бути протилежними, а також засоби масової комунікації (телевізор, інтернет).

Макрофактори якщо розглядати країну як один із факторів впливу на дитину, то це буде макрофактор, оскільки він більш глобальний. Економічні, екологічні, демографічні процеси - ось ті значні та безсумнівно важливі макрофактори, що впливають на соціалізацію людини. Люди, які мешкають у північній частині, сильно відрізняються від жителів південного краю.

Тому в кожній країні все залежить від економічного, культурного розвитку, кліматичного поясу, тому соціалізація відбувається по-різному, і багато в чому залежить від культури, в якій росте дитина, оскільки саме вона визначає соціальні норми та цінності цього стану.

Розглянемо способи, за допомогою яких навколишній соціум впливає на розвиток дитини в ранньому дитинстві:

1. Соціалізація та взаємодія: взаємодія з оточуючими допомагає дитині розвивати соціальні навички, вчитися ділитися, співпрацювати та вирішувати конфлікти. Позитивна соціалізація сприяє розвитку емоційного інтелекту та допомагає дитині будувати здорові стосунки з іншими людьми.

2. Мова і комунікація: батьки, і близькі члени сім'ї є першими вчителями і відіграють важливу роль у розвитку мовних навичок, дитина чує і бачить, як дорослі говорять, і починає вчитися повторювати слова, розвиваючи свою комунікативну здатність.

3. Моделі поведінки: дитина спостерігає і намагається наслідувати поведінку дорослих та інших дітей у своєму оточенні. Позитивні моделі поведінки та здорове середовище сприяють етичним цінностям, емоційному самопочуттю та встановленню здорових звичок.

4. Освіта: якість та доступність освітніх можливостей мають значний вплив на розвиток дитини. Рання освіта, ігри, що розвивають, читання книг, сприяють розвитку творчого мислення і логічного міркування.

5. Фізичне здоров'я та активність дитини: у дитячому віці активність проявляється в інтенсивному розвитку моторики, властивій дитині рухливості, у швидких переходах від одного заняття до іншого, у прагненні до самостійного вирішення завдань, починаючи від найелементарніших, пов'язаних з самообслуговуванням, і закінчуючи творчими завданнями, конструювання у фантазіях уявної реальності, у розвитку пізнавальних інтересів, що виражаються у численних питаннях.

Зниження рівня активності дитини, певні заборони (не бігай, не заважай тощо) найчастіше відбувається з двох причин. Перше від невміння чи небажання дорослих стати однодумцями у діяльності дитини, яка для них є стомлюючою чи нецікавою. Друга це поширена думка, що активність небезпечна і шкідлива для дитини, і може завдати шкоди її психічному та фізичному здоров'ю (заспокойся, охолонь, відпочинь тощо).

Обмеження активності та самостійності дитини може призвести до непоправної шкоди, як фізичного, так і психічного розвитку. Для дитини немає «надмірної» активності. Він сам відчуває свою силу, як і коли йому рухатися, втомився він чи ні. Дорослі, виховуючи дитину, спираються на власне самопочуття, хоча необхідно орієнтуватися на самопочуття дитини, і враховувати особливості психосоматичного розвитку в дитячому віці. Важливо відзначити, що вплив навколишнього соціуму на розвиток дитини в ранньому дитинстві є взаємним процесом. Дитина теж вносить свій внесок в соціальні відносини і взаємодії, його індивідуальні особливості можуть впливати на те, як він сприймає і взаємодіє з навколишнім світом.

Слід розуміти, що багато з втраченого в даний період, на жаль, неможливо буде заповнити в майбутньому. Нерозвиненість сенсорно - перцептивного рівня в ранньому дитинстві позначається на розвитку загальної розумової здатності, що тягне за собою низький рівень інтелектуально-мотиваційного розвитку на жаль даний процес ми можемо спостерігати в молодшому шкільному віці. Зниження рівня активності дитини в дитинстві негативно впливає на процес його становлення у формуванні своєї самооцінки і впевненості в собі.

Негативний вплив оточуючих, наприклад: алкогольна залежність батьків, жорстоке поводження з дитиною створюють бар'єри для повноцінного виховання, загрозу життю та здоров'ю. У сім'ях, у яких присутні на постійній основі конфлікти, у дітей розвиваються неврози та страхи, це негативно впливає на навчання, є ймовірність у фізичному відставанні від однолітків, схильність до соматичних захворювань, ослаблення імунітету.

2. Криза трьох років.

Криза трьох років це перехідний етап психічного розвитку між раннім та дошкільним віком. Характеризується кардинальною перебудовою структури особистості, дитина починає усвідомлювати наявність волі, активності, здатності робити вибір, діяти самостійно. Криза проявляється емоційно - поведінковими симптомами як негативізм, впертість, протестними реакціями.

Причини кризи трьох років.

Дитина прагне до встановлення правил, норм, вибудовування відносин на основі соціальних ролей, особистісних якостей. При цьому батьки зберігають колишні моделі поведінки - орієнтацію на предметну діяльність, обмеження можливостей для прояву самостійності. Конфлікт супроводжується сварками з дорослими. Виразність даного періоду визначається поєднанням впливу певних факторів:

Авторитаризм, прагнення дорослих встановлювати жорсткі норми, вимоги безумовного підпорядкування пригнічуючи волю і самостійність дитини. Криза протікає з реакціями обурення і відкритого опору батькам.

Гіперопіка, надмірна батьківська турбота в умовах становлення особистості дитини, зростання самостійності стає причиною негативізму і непослуху. Інтенсивність гіперопіки безпосередньо корелює з тривалістю, яскравістю кризи.

Склад сім'ї, при наявності братів, сестер, що беруть участь у вихованні, криза зазвичай протікає легше. Дитина має більше можливостей, вибудовування відносин. Рідні брати або сестри виявляються більш гнучкими, швидше змінюють поведінку.

Темперамент, інтенсивність, стійкість, легкість виникнення емоційних реакцій частково визначаються вродженими особливостями нервової системи. Конфлікти провокують більший відгук у холериків, меланхоліків.

Стан здоров'я, вираженість емоційно-поведінкових відхилень визначається наявністю захворювань у дитини. Хворобливі діти часто відчують підвищену залежність від матері, розвиток самостійності затримується, криза настає пізніше, протікає згладжено. При неврологічних захворюваннях дисбаланс процесів збудження-гальмування проявляється більшою емоційною нестійкістю, гіпертрофованістю кризових проявів.

Соціальна позиція малюка перебудовується, він починає відокремлювати себе від дорослих не фізично, як в період кризи 1 року, а психологічно. Виникає уявлення про себе як про особистість, формується образ «Я» як система бажань, потреб, волі, активності. Для апробування нових можливостей дитина протиставляє свої дії, діям дорослих – сперечається, упирається, відмовляється.

3. Ведучий вид діяльності в ранньому дитинстві.

Провідна діяльність це розвиток яке призводить до формування головних психологічних новоутворень на певній стадії розвитку особистості. Соціальна ситуація розвитку дитини в цьому віковому етапі виглядає так: «дитина – предмет – дорослий». Як видно з цієї тріади, важливим для дитини є предмет. Переконатися в цьому можна, спостерігаючи за тим, як дитина грає: він постійно дивиться на той предмет, яким захоплений. Може виникнути відчуття, що йому нічого більше не потрібно і ніхто не потрібен, увага зосереджена тільки на об'єкті захоплення. Але це не так, оскільки без дорослого дитина не може опанувати людськими способами вживання предметів. Спільна діяльність стає предметною, тому що мотив цієї діяльності полягає в самому предметі і способі його вживання.

У цьому віці розвиваються сприйняття, мислення, пам'ять, мова. Цей процес характеризується вербалізацією пізнавальних процесів і виникненням їх довільності. Розвиток сприйняття визначається трьома параметрами: перцептивними діями (цілісністю сприйманого предмета), сенсорними еталонами (виникненням еталонів відчуттів: звукових, світлових, смакових, тактильних, а також розрізняє запахи) і діями співвіднесення, тобто процес сприйняття полягає у виділенні даного предмета чи ситуації якостей, ознак, властивостей.

У ранньому дитинстві продовжується розвиток мислення, яке від наочно-дієвого поступово переходить у наочно-образне, тобто дії з матеріальними предметами замінюються діями з образами, розвиваються інтелектуальні операції та формуються поняття.

Розвиток пам'яті, до двох років у дитини розвивається пам'ять. Йому доступні легкі логічні ігри, може складати план дій на короткий проміжок часу, не забуває мету, поставлену кілька хвилин тому.

Розвиток мовлення. До року дитина може називати речі своїми іменами. Має багатий досвід пізнання навколишнього світу, у нього склалося уявлення про батьків, їжу, про навколишнє оточення, іграшки.

У ранньому дитинстві відбувається становлення самосвідомості. Розвиток самосвідомості введе до формування самооцінки. Відзначається розвиток самостійності. Фраза «Я сам» як не можна краще говорить про її прояві. Дитина вже не завжди хоче, щоб йому допомагали. Оволодівши ходьбою, він знаходить

собі перешкоди і намагається їх подолати. Все це приносить дитині задоволення і свідчить про те, що у нього починають складатися такі якості, як сила волі, наполегливість, цілеспрямованість.

У цьому віці у багатьох дітей проявляється непослух. Коли їм кажуть, що так робити не можна, ті продовжують робити по-своєму. Найчастіше це відбувається через прагнення дітей якомога швидше пізнати навколишній світ.

4. Особливості розвитку у дошкільному періоді.

Особливості розвитку у дошкільному періоді має свої відмінні риси це пов'язано з тим, що механізми взаємодії поступово розширюються значимість тих чи інших людей змінюється. Це дозволяє спостерігати за динамікою зміни соціальної ситуації і вибирати найбільш прийнятний для того чи іншого випадку спосіб взаємодії.

Емоційна сфера. Для дошкільного дитинства характерна в цілому спокійна емоційність, відсутність сильних афективних спалахів і конфліктів з незначних причин.

У цей час змінюється структура емоційних процесів. У ранньому дитинстві до їх складу були включені вегетативні та моторні реакції (переживаючи образ, дитина плакала, закриваючи обличчя руками, показувала своє невдоволення різними способами). Ці реакції зберігаються і в дошкільнят, хоча зовнішнє вираження емоції стає в частини дітей більш стриманим.

Все, що розвиває процес становлення особистості в цій віковій групі (гра, малювання, конструювання, навчання) повинно мати яскраве емоційне забарвлення, інакше дитина втратить будь-який інтерес до будь-яких дій. Мотиваційна сфера. Найважливішим особистісним механізмом, що формується у цьому періоді, вважається підпорядкування мотивів. Воно з'являється на початку дошкільного віку, а потім послідовно розвивається. Мотиви дошкільника набувають різну силу і значимість у цьому віці дитина може легко прийняти рішення в ситуації, що склалася і зробити вибір. Так само дитина вже розуміє, чого вона хоче, що можна, а що не можна і вміє справлятися з емоціями (найбільш сильний мотив для дошкільника є заохочення). На цьому віковому етапі індивід починає засвоювати етичні норми, прийняті в суспільстві, вчиться оцінювати вчинки з точки зору норм моралі, підлаштовувати свою поведінку даним нормам, у нього з'являються етичні переживання. Спочатку дитина оцінює в основному чужі вчинки (друзів або героїв з мультфільмів). В середньому дошкільному віці дитина оцінює дії героя незалежно від того, як він до нього ставиться, і може обґрунтувати свою оцінку, виходячи із взаємин персонажів. У другій половині дошкільного дитинства, дитина набуває здатність оцінювати свою поведінку, намагається діяти відповідно до тих моральних норм, які він засвоює.

Самосвідомість формується до кінця дошкільного віку завдяки інтенсивному інтелектуальному і особистісному розвитку, зазвичай вважається центральним новоутворенням дошкільного дитинства.

Самооцінка з'являється в другій половині періоду на основі початкової чисто емоційної самооцінки (я хороший) і раціональної оцінки чужої поведінки. До 7 років у більшості самооцінка умінь стає більш адекватною.

Ще одна лінія розвитку самосвідомості-усвідомлення своїх переживань. В кінці дошкільного віку він орієнтується в своїх емоційних станах і може висловити їх словами (я радий, я засмучений). Для цього періоду характерна статева ідентифікація, у цьому віці дитина усвідомлює свою статеву приналежність, проявляється чіткіше уявлення про відповідні стилі поведінки. Хлопчики намагаються показувати свою силу, сміливість, дівчатка, навпаки, виявляють м'якість, кокетливість, намагаються бути акуратними. Починається процес усвідомлення себе у часі. У 6-7 років дитина пам'ятає певні моменти минулого, усвідомлює сьогодення і уявляє себе в майбутньому (коли я був маленьким, коли я виросту).

5. Соціально-психологічна готовність до школи

На думку вчених, готовність до школи формується в період 6–7 років. Однак кожна дитина розвивається індивідуально, у своєму темпі. Рішення про готовність приймається виходячи з комплексної оцінки: соціальної, фізичної, психологічної поведінки, важливо щоб всі ці компоненти гармонійно поєднувалися в дитині і були розвинені.

До соціальної готовності до школи відноситься здатність дитини розуміти сенс правил поведінки та поводження людей один з одним і готовність дотримуватися цих правил.

На сучасному етапі підготовка до шкільного навчання з психолого-педагогічної переросла в проблему соціальної значущості. У зв'язку з цим особливу увагу вимагає вирішення завдань щодо формування соціальних рис особистості майбутнього школяра, необхідних для благополучної адаптації до школи, зміцнення і розвиток емоційного позитивного ставлення, бажання вчитися, що, в кінцевому рахунку, формує шкільну позицію. Шкільне життя включає участь дитини в різних спільнотах, вступ у різноманітні контакти, зв'язки і відносини. Дитина повинна, бути готова до того, що не зможе більше слідувати тільки своїм бажанням. Від взаємин у класі великою мірою залежить, наскільки дитина зможе успішно сприймати і переробляти навчальний досвід, тобто, отримувати з нього користь для свого розвитку. У житті будь-якої соціальної групи присутні конфлікти, клас не є винятком, найголовніше в даному випадку те, як вони вирішуються. Важливо навчити дітей конструктивним моделям вирішення конфліктних ситуацій (говорити один з

одним, разом шукати вирішення ситуації). Здатність конструктивно вирішувати конфлікти та соціально прийнятно поводитись у спірних ситуаціях є важливою частиною соціальної готовності дитини до школи. Якщо дитина не ходить у дитячий садок, спілкується тільки з батьками, не знає правил комунікації з однолітками, то дитина може виявитися ізгоем у класі тому завдання соціального розвитку - формування комунікативних навичок та етичних цінностей в ігровій, навчальній діяльності, у повсякденних ситуаціях. Якщо дитина була цього позбавлена, тобто ймовірність того, що вона може зіткнутися з відторгненням однолітків, з нерозумінням ситуації спілкування з учителем. У хорошого старанного учня, але соціально не адаптованого ні до групи, ні до взаємодії дитини починаються проблеми. Причому одна проблема в школі не минає безслідно і завжди тягне за собою іншу. В даному випадку дуже важлива позитивна концепція "Я", яка передбачає довіру до себе, розглядається як почуття впевненості в ефективній та відповідній ситуації поведінки. Соціально впевнена дитина вірить у те, що вона діятиме успішно і правильно, досягне позитивного результату при вирішенні важких завдань. Якщо дитина довіряє собі, то в її діях проявляється впевненість та прагнення до досягнення позитивного результату.

Тема 5. Особливості соціального розвитку дітей молодшому шкільному віці

Соціальна ситуація розвитку у молодшому шкільному віці. Ключові аспекти адаптації. Криза семи років. Проблеми переходу від молодшого шкільного віку до підліткового.

1. Соціальна ситуація розвитку у молодшому шкільному віці.

Специфіка соціальної ситуації розвитку в молодшому шкільному віці полягає у розбудові системи відносин дитини з навколишньою дійсністю, пов'язаною з вступом до школи. У цьому віці у дитини з'являється новий статус, вона стає учнем, змінюється провідна діяльність із ігрової на навчальну. Навчальна діяльність є суспільно значущою і ставить дитину на нову позицію по відношенню до дорослих та однолітків, змінює її самооцінку, перебудовує взаємини в сім'ї. Ряд вчених зазначали, що навчальна діяльність є суспільною за своїм змістом (в даному випадку розуміється, засвоєння всіх досягнень культури та науки, накопичених людством), суспільною за своїм змістом (вона є суспільно значущою), суспільною за своїм виконанням (виконується відповідно до суспільно вироблених норм), вона є провідною у молодшому шкільному віці, т. е. під час формування. Перехід до навчальної діяльності здійснюється на тлі протиріччя, що виникає всередині соціальної ситуації розвитку дитини: дошкільник переростає розвиваючий потенціал ігрових

відносин, які склалися у нього з дорослими і друзями протягом тривалого періоду. Змінюється ставлення до гри, дитина виразніше розуміє, що займає більш серйозну позицію в своєму соціальному оточенні. Соціальна ситуація розвитку при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку характеризується, з одного боку, об'єктивною зміною місця дитини в системі соціальних відносин, з іншого боку, суб'єктивним відображенням цього нового положення в переживаннях і свідомості дитини. Саме нерозривна єдність двох цих аспектів визначає перспективи і зону найближчого розвитку дитини в цьому перехідному періоді. Разом з тим фактичної зміни соціальної позиції дитини недостатньо для зміни спрямованості і змісту його розвитку. Це необхідно для того, щоб нова позиція була прийнята самою дитиною і відображена у здобутті нових смислів, пов'язаних з навчальною діяльністю та новою системою шкільних відносин. Молодший школяр виходить поза рамки сім'ї, розширюється коло значимих йому осіб, формуються відносини з дітьми у класі, змінюється характер взаємовідносин із батьками, виникає особливий тип відносин із дорослим, опосередкованих завданням навчальної діяльності (дитина – дорослий – завдання). У дітей істотно змінюється весь спосіб життя та діяльності, взаємини з дорослими та однолітками, сукупність прав, обов'язків та вимог, що пред'являються дитині. Ефективність навчальної діяльності молодшого школяра, поведінка оцінюється вчителем, який є представником культури, носієм зразків поведінки та нових форм знань. Оцінка вчителя має визначальний вплив на характер його відносин з оточуючими: з вчителями, батьками, друзями. Від того, які оцінки отримує дитина у школі, залежать її стосунки з однолітками та батьками. Відношення оточуючих до дитини, яка отримує високі оцінки і яку хвалять за старанну поведінку в школі, істотно відрізняються від ставлення до дітей, які нехтують навчанням та шкільними правилами. У молодшому шкільному віці під час вступу до школи система відносин «дитина – вчитель» стає справжнім ставленням «дитина – суспільство». Це пов'язано з тим, що у школі втілені вимоги суспільства, є принцип рівності, орієнтація на систему однакових стандартів і критеріїв оцінки. Соціальна ситуація розвитку молодшого школяра пов'язана зі строго нормованими відносинами, які посилюють умови життя дитини і вимагають від нього організованої довільності, відповідальності за свою діяльність та поведінку, підпорядкування системі строгих та обов'язкових шкільних правил. Школяреві необхідно освоїти новий шкільний простір, виробити новий режим дня, увійти до нового колективу, прийняти велику кількість обмежень та установок, що регламентують поведінку, встановити взаємини з вчителем. Від дитини потрібно слідувати шкільному режиму і дотримуватись шкільних правил, виконувати навчальні завдання, долати труднощі у навчальній

діяльності. Не всі діти легко справляються з новими вимогами та обов'язками, що обумовлено численними суб'єктивними та об'єктивними факторами.

Ключові аспекти адаптації.

Шкільна адаптація - процес і результат входження дитини в нову соціальну ситуацію розвитку (навчання та виховання), результатом якого є адаптованість або в крайньому випадку – неадаптованість

Період адаптації дитини до школи триває в середньому від 2-3 тижнів до півроку. Це залежить від багатьох факторів: індивідуальних особливостей дитини, типу навчального закладу, рівня складності освітніх програм, рівня психологічної готовності дитини до школи та ін. Практика показує, що не всі діти готові до цього. Деякі першокласники, навіть із високим рівнем інтелектуального розвитку, важко переносять навантаження, до якого зобов'язує шкільне навчання. Для багатьох школярів, і особливо шестирічок, період соціально-психологічної адаптації до школи є досить складним, що зумовлює необхідність особливого психолого-педагогічного супроводу першокласників.

Розглянемо кілька ключових аспектів адаптації дітей у початковій школі:

1. Розвиток самостійності: діти починають більш самостійно виконувати завдання, стежити за своїми речами та організовувати свій час, навчаються бути відповідальними за свої справи та розвивають навички самоорганізації.

2. Соціальна адаптація: діти потрапляють у нове соціальне оточення, де вони взаємодіють і навчаються співпрацювати у групі, розвиваються навички спілкування, вчать вирішувати конфлікти та знаходити компроміси.

3. Академічна адаптація: діти починають вивчати різні предмети та навчаються справлятися з навчальними вимогами, розвиваються навички читання, письма, математики та інших навчальних предметів.

4. Підтримка з боку батьків та вчителів: батьки можуть обговорювати з дітьми їх очікування та занепокоєння щодо школи, підтримувати їх емоційно та допомагати з навчанням. Вчителі можуть створювати підтримуючу та дружню атмосферу у класі, адаптувати навчальний матеріал під потреби дітей та допомагати їм долати труднощі.

Загалом адаптація дітей у початковій школі – це важливий етап їх розвитку. З підтримкою та розумінням з боку батьків, вчителів та оточуючих, діти зможуть успішно подолати виклики та насолодитися новим етапом свого навчального життя.

2. Криза семи років

Дорослішаючи і розвиваючись, дитина переживає стабільні і кризові періоди. Перші відрізняються спокійною течією, поступовим удосконаленням наявних здібностей. Криза супроводжується якісними змінами психіки, що

зачіпають особистість, соціальні відносини. У семирічних дітей ігрова діяльність змінюється навчальною, розширюється коло спілкування, формується соціальна роль – учень. Ознаки кризи – неслухняність, впертість, дратівливість – виявляються з 5 до 8 років. Тривалість перехідного етапу становить 6-9 місяців. До завершення формується «внутрішня позиція школяра», уявлення дитини про соціальну роль (очікування, відносини, діяльність). Криза 7 років, також відома як «криза першого класу», є одним із етапів розвитку дитини. У цьому віці діти починають проходити через ряд змін і викликів, які можуть вплинути на їх соціальну адаптацію. Під час кризи 7 років дитина може проявляти різні емоції і поведінкові зміни. Деякі діти можуть стати більш незалежними та впевненими в собі, тоді як інші можуть відчувати більшу тривогу та невпевненість. Це може вплинути на їх здатність адаптуватися до нових соціальних ситуацій та налагодити стосунки з іншими людьми, соціальна адаптація під час кризи 7 років може бути успішною, якщо дитина отримує підтримку і керівництво з боку батьків, вчителів та інших значущих дорослих. Важливо створити безпечне та підтримуюче середовище, де дитина може висловлювати свої емоції, задавати питання та отримувати підтримку, коли це необхідно. Варто пам'ятати, що кожна дитина унікальна і може проходити через кризу 7 років по-своєму. Деякі діти можуть легше адаптуватися, тоді як інші можуть вимагати більше часу та підтримки. Важливо бути терплячим і підтримуючим протягом цього періоду.

І ще один важливий аспект: батьки та інші дорослі також можуть відчувати емоційні зміни та виклики під час кризи 7 років своєї дитини. Їм може знадобитися підтримка та розуміння, щоб допомогти їм впоратися з цим періодом. Особливість даного періоду-необхідність прийняти правила, заборони, права та обов'язки учня. Дослідження меж дозволеного виконується «методом проб» дитина ігнорує, заперечує, протистоїть вимогам дорослих. Виразність симптомів кризи залежить від психологічних особливостей членів сім'ї, методів виховання. Криза гостро переживається збудливими дітьми, при гіперопіці і авторитаризмі матері, батька. Третя особливість-освоєння нової ролі супроводжується відкиданням колишнього життя. Ставши учнем, дитина відмовляється виконувати звичні справи. Вирішення кризи відбувається разом з освоєнням змісту (сенсу) навчальної діяльності, дорослості. Успішне завершення кризи семи років формує у дитини позицію учня, відповідальність, вміння приймати правила і слідувати їм, сприяє шкільній адаптації. Профілактика ускладнень і затяжного перебігу кризи заснована на зміні ставлення батьків до дітей. Необхідно, демонструвати повагу, рівноправність, надавати дитині більше свободи. У вихованні рекомендується проявити гнучкість, дотримуватися системи прийнятих правил, але залишати простір для

самостійності, вибору, зміни ролі. Не слід йти на відкритий конфлікт з дитиною, це загострює негативні симптоми.

3. Проблеми переходу від молодшого шкільного віку до підліткового.

Характеризуючи особливості розвитку особистості учня на «рубежі» двох вікових груп - молодшого шкільного та підліткового, слід використовувати дані представлені в роботах Д.І. Фельдштейна, Д.Б. Ельконіна та ін.

На даному етапі молодшого шкільного та підліткового віку відбуваються зміни у поглядах дитини. Засвоєння нових знань і уявлень про навколишній світ перебудовує життєві поняття, що склалися раніше у дітей, шкільне навчання сприяє розвитку теоретичного мислення в доступних учням формах.

Так, до кінця початкового етапу навчання, у школі учні можуть проводити узагальнення, використовуючи всі основні види інтелектуальних операцій: аналіз, синтез, порівняння, класифікацію, абстрагування тощо, опановують родоподібні співвідношення між окремими ознаками понять. Завдяки розвитку нового рівня мислення відбувається перебудова таких процесів, як пам'ять і сприйняття. Саме суттєві перетворення всієї когнітивної сфери у зв'язку зі становленням основ теоретичного мислення, рефлексії, становлять основний зміст розумового розвитку даного типу онтогенезу, перетворюючи не лише навчально-пізнавальну діяльність учнів, а й характер їхнього ставлення до оточуючих, до світу та до самих себе.

До кінця молодшого шкільного віку у школярів мають бути сформовані інші новоутворення: довільність, здатність до саморегуляції. Найчастіше проблеми шкільної адаптації викликаються недостатнім рівнем розвитку саме цих новоутворень. Звичайно, в цей час відбувається тільки початковий етап формування рефлексії, довільності, здатності до саморегуляції, надалі вони все більше ускладнюються, поширюються не тільки на ситуації, пов'язані з виконанням навчальної діяльності, а й на інші сфери життєдіяльності дитини, насамперед на взаємини з дорослими та однолітками. Однак перехід від саморегуляції довільної поведінки, що виявляється переважно у навчальних ситуаціях, до таких ситуацій спілкування, які вимагають вирішення моральних колізій самою дитиною, тобто до моральної саморегуляції поведінки, відбувається саме на межі дитинства та юнацтва. До початку підліткового віку навчальна діяльність втрачає свій статус «провідної» діяльності, але при цьому продовжує залишатися основною, суспільно значущою та оцінюваною діяльністю, а як предметна діяльність може впливати на зміст і ступінь розвиненості інтелектуальної та пізнавальної сфери особистості учня. Її роль та функції у загальному розвитку дітей суттєво змінюються. Наприклад, якщо молодший шкільний вік - це вік початкового «знайомства» з даним видом

діяльності, період оволодіння її основними структурними компонентами, то наступний етап онтогенезу можна охарактеризувати як час освоєння самостійних форм роботи, час розвитку інтелектуальної, пізнавальної активності учнів, що стимулюється не лише «ззовні», педагогами та батьками, а й «зсередини», відповідною навчально-пізнавальною мотивацією. Якісна відмінність останньої полягає в тому, що вона спрямована на пошук загальних закономірностей у нових навчальних (та інших) знаннях, які засвоюються школярами в процесі навчання, а головне, на освоєння самостійних способів "отримання" нових знань. Кожен перехідний період характеризується істотною зміною змісту внутрішньої позиції учнів, аспектів їх життєдіяльності, які викликають найсильніші емоційні переживання, як позитивні, так і негативні. У цей період це стосунки передусім з однолітками. До кінця молодшого шкільного віку спілкування з однолітками починає визначати багато сторін особистісного розвитку дітей. З'являються досить чітко усвідомлювані домагання дітей певне становище у системі ділових і індивідуальних взаємин класу, формується статус учня у цих системах. Тому характер відносин, що складаються в цей час з товаришами, а не успіхи в навчанні і спілкування з учителем визначає емоційне самопочуття підлітка.

Тема 6. Особливості сприйняття суспільства в підлітковому та юнацькому віці

Формування самосвідомості у підлітковому та юнацькому віці. Навчально-професійна діяльність. Проблеми у взаєминах з оточуючими у юнацькому віці

1. Формування самосвідомості у підлітковому та юнацькому віці.

Самосвідомість - це розуміння людиною суті власної особистості, усвідомлення свого місця в суспільстві та цілої картини світу. Це бачення та аналіз особистих емоцій, почуттів та мотивів поведінки, здатність людини усвідомлювати та розуміти себе як окрему істоту зі своїми думками, почуттями, бажаннями, думками та пріоритетами. У дослідженнях багатьох вчених поняття «самосвідомість» визначається як складне психічне явище, сутність якого полягає у сприйнятті особистістю численних образів самого себе в різних ситуаціях діяльності та поведінки, у всіх формах взаємодії з іншими людьми та поєднанні цих образів у єдине цілісне утворення – розумовий образ «Я», а потім у поняття свого «Я» як суб'єкта, який відрізняється від інших суб'єктів.

З точки зору І. Кона, самосвідомість це – сукупність психічних процесів, за допомогою яких індивід усвідомлює себе як суб'єкта діяльності, а його уявлення про самого себе складаються в певний образ «Я».

За теорією розвитку Жана Піаже, юнацький вік належить до стадії формальних операцій. У цьому періоді діти починають розвивати абстрактне мислення та здатність до логічного міркування. Вони стають здатними розглядати різні точки зору, аналізувати складні проблеми та робити висновки на основі абстрактних концепцій.

У структурному відношенні функція самосвідомості є єдністю когнітивного та емоційно-ціннісного компоненту, які створюють у людини образ «Я» і виражають його ставлення до самого себе. Кожна людина має певні уявлення про свій характер, може не лише назвати властиві їй особливості, а й оцінити їх з аналогічними особистісними якостями інших людей. Ця властивість самосвідомості носить назву самооцінки і знаходиться в нерозривному зв'язку з іншою складовою самосвідомості – самоповагу, яка характеризує емоційне ставлення людини до себе, вказує на те, наскільки вона задоволена чи незадоволена собою. Самооцінка та самоповага є основою для формування образу «Я» з властивими йому моральними, інтелектуальними та поведінковими установками. Спотворення або затримки у формуванні самосвідомості у дітей та підлітків призводять не тільки до виникнення невротичних розладів, але й перешкоджають розвитку гармонійної особистості, сприяють її психопатизації та фіксації девіантних форм поведінки. Механізми формування дисгармонічної особистості можна уявити так. Спотворене уявлення про себе (неадекватність самооцінки) сприяє виникненню таких форм поведінки, які (враховуючи реальні можливості даної особистості) не завжди відповідають ситуації, що склалася. Конфлікти, що виникають між бажаним і можливим, призводять до появи емоційної напруженості, загальний фон якої наростає в залежності від значущості та частоти конфліктів. На висоті емоційної напруженості може виникнути психологічний зрив, що супроводжується будь-якою поведінковою реакцією, яка не відповідає ситуації, а визначається характерологічними особливостями кожної конкретної особистості, (запальний підліток може виявити необґрунтовану агресію, сором'язливий – дати депресивну реакцію, упертий – вимагати негайного визнання своєї правоти). На жаль чим нижчий рівень самосвідомості, тим частіше виникають такі реакції, внаслідок неточної чи неправильної оцінки своїх бажань, можливостей та вчинків. Це призводить до виникнення постійної настороженості, тривожного фону настрою, а потім формування невротичних розладів. Поряд з цим формуються фіксовані поведінкові реакції, які не відрізняються різноманітністю і виникають як за шаблоном на різні конфлікти без урахування характеру ситуації. Таким чином, формується дисгармонійна, психопатична особистість, що важко адаптується в суспільстві та дає часті декомпенсації при виникненні соціально-психологічних проблем.. У такої

особистості легко виникають девіантні, антисуспільні, протиправні структури поведінки. Доведено, що дітям та підліткам з низьким рівнем самосвідомості властиві нерозвиненість почуття обов'язку та імпульсивна поведінка, вони не в змозі зрозуміти себе, свою роль у суспільстві, співпереживати оточуючим, виявляти безкорисливий інтерес до духовного світу інших людей. Виходячи зі сказаного, слід, що методи, спрямовані на формування у дітей та підлітків адекватної самооцінки та самоповаги, будуть безпосередньо впливати на можливості соціально-психологічної адаптації, перешкоджаючи, тим самим, розвитку невротизації, психопатизації та патологічних форм поведінки. Враховуючи те, що самосвідомість формується у процесі спілкування, тренінгові методи щодо прискорення чи корекції його розвитку мало ефективні та можливі в обмеженому обсязі лише у підлітковому періоді. Основне значення слід надати методу виховного впливу, прийоми якого відточувалися протягом усієї історії людства.

Цілеспрямований та диференційований вплив на процес формування самосвідомості можливий лише з урахуванням вікової динаміки. Розвиток самосвідомості у різні вікові періоди вивчено недостатньо об'ємно, особливо в молодшій віковій категорії. Переважна більшість почуттів над розумом створює суттєві труднощі у вивченні цього процесу. Тим не менш, цей ранній період надзвичайно важливий, оскільки саме на даному етапі пробуджується розвиток емоційно-ціннісного компонента самосвідомості, яке починається з простого самовідчуття, в подальшому проходить шлях до узагальнюючих самооцінок, що створюють у свідомості людини цілісний образ "Я". Чим старша вікова група, тим частіше висловлювання учнів про переконання та кругозор, про індивідуальні особистісні особливості, про ставлення до самого себе. Збільшення обсягу знань про оточуючих йде паралельно з процесом перенесення цих знань на власну особистість, що і становить основу формування самосвідомості. Процес цей йде рівномірно; найбільшій інтенсивності він досягає у підлітковому віці, особливо у 13-14 років. До кінця цього періоду підліток починає сприймати і осмислювати свої спонукання, бажання, емоції вже не як похідні від якихось зовнішніх подій, а як стану свого «Я». У цей же період різко зростає роль саморегулюючої функції самосвідомості: підліток починає керуватися у своїй поведінці, виходячи не тільки із зовнішніх стимулів, а й відповідно до його уявлень про власну особистість, відповідаючи поняттям честі, обов'язку, моралі, психічних і фізичних можливостей. Спотворення формування самосвідомості, його низький рівень перешкоджають оптимальній саморегуляції і призводять до різних форм девіантної поведінки. На сьогоднішній день порушення когнітивного (розумового) розвитку спостерігаються не менше ніж у 20% дітей та підлітків.

Причинами цих розладів можуть бути родові травми або внутрішньоутробні патології ЦНС, травми головного мозку, інфекційні захворювання, що призводять до ураження ЦНС, гіпоксія під час пологів, недостатність вітамінів у ранньому віці, тяжкі хронічні захворювання. Важливо створювати підтримуюче середовище, де підлітки можуть досліджувати та розвивати свої когнітивні здібності. Освіта, стимулюючі завдання, дискусії та можливості для самостійного мислення та ухвалення рішень можуть допомогти їм у цьому процесі.

2. Навчально-професійна діяльність.

Кожен, хто навчається, являє собою різний період вікового розвитку, як суб'єкт навчальної діяльності, на кожному щаблі освітньої системи характеризується різною індивідуальною навчально-мотиваційною підготовкою та структурою почуттів до неї. У юнацькому віці відбувається особистісне та професійне самовизначення. Професійне самовизначення, за І.С. Кона підрозділяється на кілька етапів. 1. Дитяча гра, виступаючи у грі представником різних професій, дитина (програє) окремі елементи пов'язаної з ними поведінки. 2. Підліткова фантазія, підліток уявляє себе у ролі представника тієї чи іншої привабливої професії. 3. Попередній вибір професії, багато спеціальностей розглядаються молодими людьми спочатку з точки зору інтересів (люблю тварин буду ветеринаром), потім з точки зору здібностей (мені добре дається іноземна мова, буду перекладачем), а потім з точки зору системи цінностей (я хочу працювати творчо, багато заробляти). 4. Практичне ухвалення рішення. Це вже безпосередньо вибір спеціальності, який включає два компоненти: вибір конкретної професії та визначення рівня кваліфікації праці, обсягу і тривалості підготовки до нього. Вибір фаху характеризується багатоступінчатістю. До кінця 9-го класу школярам належить вирішити, що робити далі: або здобути середню освіту або визначитися зі спеціальністю. Вибір професії залежить від соціальних та психологічних умов. До соціальних умов належить загальноосвітній рівень батьків, якщо в батьків є вища освіта, то ймовірність того, що діти захочуть навчатися у вищому навчальному закладі, зростає. Процес професійного самовизначення дуже складний і залежить від наступних чинників, віку у якому здійснюється вибір професії, рівня інформованості та рівня домагань. Для подальшого життя велике значення має те, в якому віці було здійснено вибір професії. Вважається, що чим раніше відбувається самовизначення, тим краще. Але це не завжди так, тому що, з одного боку, у підлітковому віці захоплення іноді буває випадковим, ситуативним. Як правило, молодь не завжди повною мірою володіє інформацією про ринок, характер, зміст та умови праці, ділові, професійні та особистісні якості, необхідні при роботі за тією чи іншою спеціальністю, часом

на цей вибір може вплинути близька людина (друг чи подруга) що також негативно позначається на правильності вибору. Оскільки професійна орієнтація є частиною соціального самовизначення, то вибір професії буде вдалий лише тоді, коли молода людина поєднує соціально-моральний вибір з роздумами про сенс життя та природу власного «Я». Найважливішим психологічним процесом у юнацькому віці є становлення самосвідомості та стійкого виду «Я». Вчених давно цікавило, чому саме на цьому віковому етапі відбувається розвиток самосвідомості. Внаслідок багатьох досліджень вони дійшли висновку, що цьому сприяють такі чинники.

1. Йде подальший розвиток інтелекту. Розвиток абстрактно-логічного мислення веде до виникнення непереборного бажання абстракції і теоретизації. Підлітки готові годинами говорити та сперечатися на абстрактні теми, про які, по суті, нічого не знають. Це їм дуже подобається, бо абстрактна можливість не знає жодних обмежень, окрім логічних.

2. У ранній юності відбувається відкриття внутрішнього світу. Юнаки та дівчата починають занурюватись у себе та насолоджуватися своїми переживаннями, по-іншому дивитися на світ, відкривають для себе нові почуття, красу природи, звуки музики, відчуття свого тіла. Юність чутлива до внутрішніх, психологічних проблем. Тому в цьому віці молодих людей починає цікавити не лише миттєві моменти тієї чи іншої події, а й психологічний зміст.

3. З віком змінюється образ людини, що сприймається. Він розглядається з позиції кругозору, розумових здібностей, емоцій, вольових якостей, ставлення до праці та інших людей. Зростає здатність пояснювати та аналізувати поведінку людини.

4. Відкриття внутрішнього світу веде до появи тривожності та драматичних переживань. Поруч із усвідомленням своєї унікальності, неповторності, несхожості інших з'являється почуття самотності. Юнацьке «Я» ще нестійке, тому може виникнути відчуття внутрішньої порожнечі та занепокоєння, від якого, як і від почуття самотності, необхідно позбутися. Молоді люди цю порожнечу заповнюють за допомогою спілкування, яке в цьому віці стає вибіркоким. Але, незважаючи на необхідність спілкування, потреба в самоті залишається, більше того, вона життєво необхідна.

5. Даному віку властиве перебільшення своєї унікальності, дуже часто від молодих людей ми чуємо таке, висловлювання (на мою думку, важче мене немає, з віком це минає). Чим старша людина, чим більше вона розвинена, тим більше відмінностей знаходить між собою та однолітками. Це призводить до виникнення потреби в психологічній інтимності, яка дозволяє розкритися самому і бути допущеною у внутрішній світ іншої людини, що призводить до

усвідомлення своєї несхожості на інших, розуміння свого внутрішнього світу та єдності з оточуючими людьми.

Завдяки таким тимчасовим змінам відбувається переорієнтація свідомості із зовнішнього контролю на внутрішній, збільшується потреба у досягненні поставленої мети. З'являється усвідомлення текучості, незворотності часу та кінцівки свого існування. В одних дані думки викликають страх в інших – прагнення до діяльності, повсякденних занять. Деякі дорослі вважають, що чим менше молодь думає про сумні речі, тим краще. Але це помилково: саме усвідомлення неминучості деяких моментів змушує людину всерйоз замислитися про сенс життя.

Для юнаків та дівчат даному віці велике значення має зовнішність: ріст, стан шкіри; болісно сприймається поява запалень на шкірі, особливо якщо на обличчі. Важливою проблемою стає вага. Іноді молоді люди, особливо дівчата, починають вдаватися до різних дієт, які у цьому віці категорично протипоказані. Юнаки прагнуть нарощувати м'язи (поширено займаються спортом), а дівчата, бажаючи мати витончену фігуру, намагаються «підігнати» її під нав'язуваний рекламою та ЗМІ стандарт краси (необхідний розмір грудей, талії, стегон і т. д.). Оскільки властивості людини як індивіда формуються та усвідомлюються раніше, ніж особистісні, співвідношення «тілесних» та морально-психологічних компонентів «Я» у юнацькому віці неоднакове. Молоді люди порівнюють будову свого тіла та зовнішність з особливостями розвитку своїх товаришів, знаходять у себе недоліки та починають «комплексувати» з приводу своєї «неповноцінності». Як правило, еталон краси в цьому віці завищений і нереалістичний, тому подібні переживання переважно безпідставні. Доросла людина стає більш впевненою в собі, занепокоєння зовнішністю зникає. На перший план виступають такі якості, як розумові здібності, вольові та моральні якості, стосунки з оточуючими.

3. Проблеми у взаєминах з оточуючими у юнацькому віці

Під взаємовідносинами ми розуміємо особистісно значуще образне, емоційне та інтелектуальне відображення людьми один одного, яке є їх внутрішнім станом. Отроцтво, підлітковий вік – період життя від дитинства до юності у традиційній класифікації (від 11-12 до 14-15 років). У цей найкоротший за астрономічним часом період підліток проходить великий шлях у своєму розвитку, через внутрішні конфлікти не тільки з собою, але й з оточуючими, через зовнішні зриви і сходження може набути почуття особистості. Проте суспільство жорстоко ініціює його. Кожна людина являє собою конкретну особистість, для якої характерне те чи інше ставлення до оточуючих людей, явищ, предметів, характерна певна поведінка у різних життєвих ситуаціях.

Взаємини з оточуючими у юнацькому віці можуть бути досить складними та викликати деякі проблеми. У цьому віці відбуваються численні зміни у сфері особистості, емоцій та соціального життя, які можуть вплинути на взаємодію з іншими людьми. Розглянемо кілька проблем, із якими юнаки часто стикаються:

1. Проблеми комунікації з оточуючими можуть стати складними, можуть відчувати труднощі у встановленні та підтримці дружніх відносин, виявляти агресію чи навпаки, почуватися неповноцінними у соціальних ситуаціях.

2. Конфлікти з батьками можуть стати джерелом напруги у цьому віці. Молоді люди починають прагнути більшої незалежності та самостійності, що може викликати розбіжності та протиріччя у відносинах з батьками.

3. Вплив однолітків, у віці однолітки грають значної ролі у житті молоді. Вони починають значний вплив на їх вчинки, думки та звички. Іноді це може призвести до проблем, пов'язаних із спробами пристосуватися до однолітків.

Кожна людина унікальна, і проблеми у взаєминах з оточуючими можуть відрізнятися. Однак існують спільні підходи, які можуть допомогти молодим людям впоратися з цими непорозуміннями:

1. Спілкування – слід розвивати навички комунікації та навчитися слухати інших людей, брати участь у соціальних заходах, знайомитися з новими людьми, виявляти до них інтерес.

2. Підтримка – вміти довіряти та обговорювати свої проблеми з довіреними особами.

3. Розвиток навичок самоповаги вміти працювати над своєю самооцінкою та впевненістю у собі. Позитивне ставлення себе допомагає поліпшити взаємовідносини з оточуючими.

4. Вміти правильно ставити кордони і говорити "ні" у ситуаціях, які суперечать вашим бажанням та цінностям.

5. Проблеми юнацького віку можуть часом спричиняти виникнення відхилень у розвитку та різних формах неадекватної поведінки. Так, потреба у самовихованні, властива особам цього віку, може реалізуватися неправильними та хибними методами, прагненням розвивати у себе асоціальні якості.

Тема 7. Соціалізація молоді та її соціальна нерівність

Поняття соціалізації. Фактори та механізми, що впливають на соціалізацію та формування особистості. Проблеми становлення особистості. Ціннісно-мотиваційна сфера молодіжної свідомості. Соціальне розширення молоді: проблеми та наслідки соціальної нерівності.

1. Поняття соціалізації. Фактори та механізми, що впливають на соціалізацію та формування особистості.

Соціалізація сформувалася як науковий напрямок у 19 столітті, вчені, що займались вивченням процесу соціалізації, намагалися пояснити, описати та застосувати це поняття у своїх наукових працях.

Термін «соціалізація», стосовно особистості, вперше з'явився в роботі американського соціолога Ф.Г. Гіддінгса «Теорія соціалізації», 1887 року. Гіддінгс під цим терміном розумів «розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовку людського матеріалу до соціального життя». Він сприяв тому, щоб соціалізованість розумілася як пристосування вимог суспільства. Ряд американських вчених, таких як Р. Бенедикт, Ф. Боас, М. Мід розглядали поняття соціалізації у різних примітивних культурах, вони вважали, що соціалізація не може бути відділена від релігійної, кастової, статевої, класової структури суспільства.

Основна ідея соціалізації полягає у поєднанні пристосування та відокремлення індивіда у певному суспільстві. Пристосування має на увазі процес взаємної активності людини та навколишнього соціального середовища, або ж узгодження поведінки та установок індивіда з вимогами соціального середовища. Так адаптація одне з ключових понять в екології людини, а також в інших дисциплінах (антропології, соціології, етнографії та ін.). Адаптація людини до нового середовища - складний соціально-біологічний процес, в основі якого лежить зміна систем та функцій організму, а також звичної поведінки. Відокремлення це процес автономізації людини у суспільстві. При успішному відокремленні у індивіда формуються власні погляди, потреба мати свої уподобання, здатність протистояти умовам, що заважають його самореалізації та самовизначенню. У ході соціалізації виникає конфлікт між мірою адаптації індивіда та ступенем його відокремлення, ефективність цього процесу характеризується певним балансом адаптації та відокремлення людини у суспільстві. Факторами соціалізації називають такі обставини, у яких створюються умови протікання процесів соціалізації. Як багато обставин, варіантів їхнього поєднання, так багато і факторів (умов) соціалізації.

Виділяють наступні причини соціалізації, об'єднавши їх в три групи;

- макрофактори (космос, планета, світ, країна, суспільство, держава), що впливають на соціалізацію всіх жителів планети або дуже великих груп людей, що живуть в певних країнах;

- мезофактори (мезо – «середній, проміжний») - умови соціалізації великих груп людей, що виділяються за національною ознакою (етнос як фактор соціалізації); за місцем і типом поселення, в якому вони живуть (Регіон, село, місто, селище); за належністю до аудиторії тих чи інших мереж масової комунікації (радіо, телебачення, кіно та ін.);

- мікрофактори - до них відносяться ті, які безпосередньо впливають на конкретних людей - сім'ю, групу однолітків, мікросоціум, організації, в яких здійснюється соціальне виховання, - навчальні, професійні, громадські та ін.

Як зазначають соціологи, мікрофактори впливають на розвиток людини через агентів соціалізації, тобто осіб, у безпосередній взаємодії з якими протікає його життя. На різних вікових етапах склад агентів змінюється. По відношенню до дітей та підлітків такими виступають батьки, брати та сестри, родичі, однолітки, сусіди, вчителі. У молодості чи молодості до числа агентів входять також чоловік чи дружина, колеги по роботі, навчанні. У зрілому віці додаються власні діти, а літньому - і члени їхніх сімей. Останніми роками дедалі більшу увагу вчені приділяють макрофакторам соціалізації, зокрема і природно-географічним умовам, оскільки як прямим так і опосередкованим способом впливають на становлення особистості. Знання макрофакторів соціалізації дозволяє зрозуміти специфіку прояви загальних законів розвитку індивіда як представника *Homo sapiens*.

Вчені зазначають, що чинники соціалізації є водночас і факторами формування особистості. Проте на відміну соціалізації чинники формування особистості доповнюються ще біологічним чинником. Окремі дослідники (біхевіористи) відводять йому першорядну роль, вважаючи, що середовище, навчання та виховання є лише умовами для саморозвитку, прояви природно обумовлених психічних особливостей. Слід пам'ятати про те, що вплив біологічного чинника на формування особистості ігнорувати не можна оскільки людина - це живий організм, життя якого підпорядкована як загальним законам біології, і спеціальним законам анатомії і фізіології. У спадок передаються не якості особистості, а певні задатки. Задатки це природна схильність до тієї чи іншої діяльності. Розрізняють задатки двох видів, загальнолюдські (будова мозку, центральної нервової системи, рецептори) та індивідуальні відмінності природних даних (особливості типу нервової системи, аналізаторів тощо).

2. Проблеми становлення особистості.

Проблема становлення особистості-одна з найбільш складних і актуальних проблем в психологічній і соціологічній науці, яка спрямована не тільки на виявлення конкретних закономірностей, певних змін на різних вікових етапах, а й на розкриття загальних принципів індивідуального розвитку. Особливості змісту становлення особистості неодноразово аналізувалися в численних дослідженнях Бодалева А.А, Зінченко В.П., Фельдштейна Д.І. У центрі уваги вчених не лише змістовні та результативні моменти розвитку особистості як становлення свідомості, самосвідомості людини, що зростає, її особистісне самовизначення, а й структура процесу розвитку особистості, що забезпечує перетворення сукупності елементів

психічних новоутворень, що набуваються на різних вікових етапах, в інтегровані властивості, якості особистості. Процес становлення особистості реалізується послідовно через кілька векторних напрямів: соціальний, індивідуальний і діяльнісний. Найважливішим критерієм розвитку особистості є рівень розвиненості «соціальності», у зв'язку з чим становлення особистості сприймається як особлива форма прояви соціального розвитку. У центрі уваги вчених не тільки змістовні і результативні моменти розвитку особистості як становлення свідомості, самосвідомості зростаючого людини, його особистісне самовизначення, а й структура процесу розвитку особистості, що забезпечує перетворення сукупності елементів психічних новоутворень, придбаних на різних вікових етапах, в інтегровані властивості, якості особистості. Особливе значення в цьому плані має ступінь можливого управління процесом особистісного розвитку, що пов'язано з такою проблемою, як співвідношення в ньому біологічного і соціального. Всі ми знаємо, що особистістю людина не народжується, а стає. Народжується індивід, але при всій своїй біологічній визначеності він є породженням соціального світу і формується в соціальному середовищі. Саме соціальне є головним змістом розвитку дитини, яка лише у суспільстві, у суспільних зв'язках присвоює та реалізує соціальну сутність людини. При цьому необхідно враховувати наявність у процесі розвитку періодів особливої відкритості людини, яка росте, певним суспільним впливам, і внутрішню готовність прийняття їх і самореалізацію в них. Різним віковим етапам властиві відмінності в рівні та ступені розвитку самопізнання, самореалізації, творчої активності, соціальної зрілості, в яких найповніше виражається становлення особистості. Суспільство завжди задає еталон особистості, процес розвитку спрямований на освоєння соціального світу, його предметів та відносин, історично вироблених форм та способів поведінки з природою та норм людських взаємин. Таке пізнання дитиною навколишнього світу можливе лише в умовах цілеспрямовано організованого навчально-виховного процесу, а в більш зрілому віці у конкретних видах діяльності, коли враховується те, що має бути сформовано – ті морально-вольові якості особистості, які відокремлюються історично певним суспільством як найбільш значущі. При цьому важливо розглядати динаміку вікового розвитку психічних процесів і психологічних якостей особистості зростаючої людини через систему освіти, що задається суспільством. У системі освіти через навчання складаються етапи становлення особистості. На думку ряду вчених вікова та педагогічна психологія покликана проводити більш детальний психологічний аналіз методів педагогічного впливу, виявляючи психологічні особливості та механізми розвитку людей, генеральні лінії становлення особистості у процесі онтогенезу. У процесі соціалізації людина набуває своєї індивідуалізації.

Індивідуалізація передбачає максимально глибоке розкриття індивідуальних можливостей людини, що не може бути здійснено без соціалізації особистості. Але особистістю, суб'єктом, носієм соціально-людської діяльності дитина стає лише в результаті здійснення даної діяльності, що спочатку здійснюється за допомогою дорослих, а потім і самостійно. Саме під час розвитку діяльності людина розвивається як особистість. З одного боку, у діяльності, її суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних лініях, які є форми реалізації соціальної сутності людини, відбувається розвиток дитини як розкриття її внутрішніх можливостей. З іншого – спеціально задається діяльність, яка є умовою розвитку людини як особистості. Організована суспільством (зовнішня) діяльність створює ту ситуацію, в якій відбувається формування відносин, потреб дитини, її свідомості, самосвідомості (внутрішня діяльність). Визначальним станом юнаків є внутрішня готовність до ухвалення суспільних норм життєдіяльності, що виявляється у прагненні зайняти нову соціальну позицію, що реалізується як у плані свідомості, так і поведінки. Психологічна перебудова може торкнутися різних верств психіки, виявитися поверхневою чи глибокою. Так, відносно легко змінюються пізнавальні освіти - уявлення, знання. Набагато важче змінити глибинні, стійкі властивості особистості, тобто найзначніші її стосунки з світом. Нелегко змінити інтереси, ціннісні орієнтації та установки, набагато складніше зробити ламання характеристик характеру особистості. Найскладнішим завданням є розбудова світогляду – системи переконань.

3. Ціннісно-мотиваційна сфера молодіжної свідомості.

Слово «мотивація» вперше вжив німецький філософ А. Шопенгауер у публікації «Чотири принципи достатньої причини». Цей термін з часом набув широкого використання, зокрема, психологами при поясненні причин поведінки людини, однак й до сьогодні не отримав чіткого несуперечливого визначення. Поведінка особистості у кожному конкретному випадку має свої причини. Те, що спонукає особистість діяти саме так, а не інакше, є мотивацією її діяльності. Виявлення мотивів діяльності людей – надзвичайно важке завдання. По-перше, тому що складні види активності особистості викликані до життя не одним, а кількома факторами (потребами). По-друге, тому, що мотиви можуть бути не лише усвідомленими, а й неосвідомленими. Говорячи про соціальну мотивацію, слід підкреслити, що в її основі лежать не вроджені, а набуті потреби. Вони формуються внаслідок виховання, навчання, впливу на індивіда інших людей чи груп. Іншими словами, в основі соціальної мотивації лежить процес впливу суспільства на людину. Мотивація дій та вчинків сучасної молоді протікає у вельми непростих та унікальних умовах, пов'язаних із трансформацією суспільства, що супроводжується процесами аномії,

інституційних дефіцитів та поглиблення соціально-економічної нерівності, яка в сьогоdnішніх умовах породжує глибоку фрустрацію та депривацію.

Мотивація молоді є однією зі складних проблем в умовах сучасного розвитку соціуму.

Мотиваційна сфера молодіжної свідомості-це збірне поняття, яке описує систему мотивів, цінностей і прагнень, характерних для молодих людей. Поняття ціннісних орієнтацій виникло в соціально-психологічній науці на межі двох концепцій – соціальної філософії і теорії установок, що розробляється в психологічній науці. Термін «ціннісні орієнтації» був введений в науку американським соціологом Толкоттом Парсонсом. Особливим внеском у розвиток поняття ціннісних орієнтацій наукова громадськість зобов'язана двом соціологам, представникам гуманістичної соціології, Флоріану Знанецькому і Вільяму Томасу, які розглядали цінності в контексті соціально-психологічного поняття установок. В якості цінностей автори визначали будь-які предмети, що можуть мати певний значущий, для представників соціальних груп, зміст; при цьому під настановами розумілися суб'єктивні орієнтації особистостей щодо соціальних цінностей. Молодь часто стикається з низкою особливих завдань та викликів, пов'язаних з їх розвитком, становленням особистості та досягненням успіху в різних сферах життя.

На думку сучасних учених, формування ціннісних орієнтацій може допомогти людині орієнтуватися в сучасному суспільстві, інформаційному просторі, у швидкоплинному розвитку ринку праці, подальшому здобутті освіти та подальшому своєму розвитку. На сьогоdnішній день, у соціологічній науці, а також у соціально-психологічній, можна виявити хорошу теоретичну опрацьованість проблеми ціннісних орієнтацій, їх формування та трансформації. При цьому одними з найяскравіших робіт можна назвати роботи Мілтона Рокіча, Шалом Шварца, Віктора Франкла та інших. Узагальнене уявлення про цінності та ціннісні орієнтації дозволяє представити їх як систему, що визначає змістовний аспект спрямованості особистості, що становить основу її ставлення до дійсності, до оточуючих людей, до себе, світоглядну позицію та мотиваційну активність.

У мотиваційній сфері молодіжної свідомості можна назвати кілька ключових аспектів:

1. Особисті мотиви та прагнення: молоді люди у пошуку свого місця у світі та формування своєї ідентичності шукають те, що їх надихає та мотивує. Це може бути бажання досягти успіху в освіті чи кар'єрі, прагнення саморозвитку, бажання створити сім'ю тощо.

2. Соціальні мотиви та взаємодії: молодь також прагне соціальної приналежності та взаємодії з іншими людьми. У мотиваційній сфері молодіжної

свідомості часто виникають бажання знайти друзів, партнерів, бути визнаним та прийнятим у своїй соціальній групі чи спільноті.

3. Професійні мотиви та цілі: молоді люди найчастіше відчують тиск та очікування у виборі професії та досягненні успіху у своїй кар'єрі. Мотиваційна сфера молодіжної свідомості включає прагнення до професійного самовираження, реалізації своїх талантів та схильностей, а також прагнення фінансової незалежності.

4. Мотивація особистісного розвитку: молодь також опиняється у пошуку самопізнання та саморозвитку. Мотиваційна сфера молодіжної свідомості включає прагнення до розкриття свого потенціалу, вдосконалення своїх навичок та досягнення самореалізації у різних сферах життя.

Важливо, що мотиваційна сфера молодіжної свідомості може впливати безліччю чинників, включаючи сім'ю, освіту, соціальне оточення, культуру і медіа. Слід пам'ятати, що молодь також може бути під впливом вікової кризової фази. Всі ці аспекти впливають на мотивацію та прагнення молоді та допомагають їм формувати свої життєві стратегії та досягати щастя та задоволення у своєму житті.

4. Соціальне розшарування молоді: проблеми та наслідки соціальної нерівності.

Соціальне розшарування молоді є серйозною проблемою, оскільки соціальна нерівність може значно впливати на життя та перспективи молодих людей. Статусні відмінності відбивають несхожість займаних індивідами позицій, розбіжністю їх прав і обов'язків, можливостей виконуваних функцій. Розмаїття статусних відмінностей молоді, відображає приписаність та зумовленість її статусу, а також позицію індивідів, які складають молодь. На соціальній нерівності молодих людей більшою мірою позначається не набута, а запропонована складова їхнього статусу. Динамічність і перспективність соціального статусу молоді, пов'язана із завершенням присвоєння нею соціальної суб'єктності та розширюється у зв'язку з цим можливістю набуття різних значимих для соціального статусу ознак (наприклад економічних, владних, престижних тощо), є реальним шансом зниження соціальної нерівності молоді. Її інтенсивна вертикальна соціальна мобільність, що має переважно висхідну, позитивну спрямованість здобуття освіти, професії, посади, дає такий результат. Соціальна нерівність молоді, що супроводжується проявом нерівних відносин між людьми молодіжного віку, є суперечливою оцінкою молодих іншими представниками суспільства. Нерівність молоді посилюється нерівністю статусу між молодшою та старшою віковою групою молоді, яка визначена суспільством. Соціально-правовий статус молоді

дозволяє визначити її як соціальну групу нерівного громадянства, пов'язаного з різним ступенем набуття прав та обов'язків молоддю різного віку.

Найактуальніші на сьогоднішній день проблеми та їх наслідки соціальної нерівності в контексті молоді є:

1. Нестабільність та ризик соціальної адаптації: тобто молоді люди з низького соціального прошарку часто стикаються з нестабільністю та ризиком соціальної адаптації. Вони можуть мати обмежені можливості для розвитку навичок, взаємодії з різними соціальними групами та встановлення відносин. Найчастіше це може вплинути на їх здатність адаптуватися до умов, що змінюються, і викликати економічну і соціальну виключеність.

2. Обмежені економічні можливості: молоді люди з низького соціального шару можуть стикатися з обмеженими економічними можливостями, такими як нестача доступних робочих місць, низька заробітна плата та відсутність соціального захисту. Це спричиняє низку проблем і може ускладнювати їхню фінансову незалежність і обмежувати можливості для особистого розвитку та реалізації своїх цілей.

3. Обмежені можливості освіти: часто молоді люди з низького соціального прошарку можуть стикатися з обмеженими ресурсами та доступом до якісної освіти. Це обмежує їхні можливості для досягнення освіти та професійного успіху, а також збільшує ймовірність бідності та нерівності у майбутньому.

4. Обмежений доступ до охорони здоров'я та соціального захисту: молоді люди з низького соціального прошарку можуть мати обмежений доступ до якісної медичної допомоги та соціального захисту, відповідно це впливає на їхнє фізичне та психічне здоров'я, та обмежує можливості для отримання необхідної підтримки та допомоги.

5. Підвищений рівень стресу та дискримінації: молоді люди з низького соціального прошарку можуть стикатися з підвищеним рівнем стресу та дискримінації. Вони можуть часто відчувати соціальний та економічний тиск, стигматизацію, невизнання своїх здібностей та досягнень. Це негативно впливає на їх самооцінку, ментальне здоров'я та можливості для повноцінної участі у суспільному житті.

Наслідки соціальної нерівності у молоді можуть бути серйозними, як для індивідів, так і для суспільства в цілому. Вони можуть призвести до збільшення нерівності доходів, соціальної та економічної нерівності та недостатнього використання потенціалу молодих людей. Тому важливо створювати рівні можливості для молоді, надавати доступ до освіти, охорони здоров'я, роботи та соціальної підтримки, щоб підвищити їхні шанси на успішне та повноцінне життя. У сучасній соціології домінує визнання неминучості стратифікації. Але

це не означає безсилля і байдужість до долі молодих людей, відсутності можливості впливати на шляхи розвитку суспільства. На сьогоднішній день існує уявлення про можливість наближення до ідеальної моделі стратифікації, яка передбачає, що в суспільстві численні соціальні верстви, соціальні дистанції між ними є невеликими, рівень мобільності високий, нижчі верстви становлять меншість, швидке технологічне зростання постійно підвищує рівень змісту праці, забезпечуючи соціальну захищеність слабких, а також існують гарантії захищеності та умови реалізації потенційних можливостей усіх членів суспільства. Сьогодні ми можемо говорити про те, що у молодіжному середовищі утворюються статусні групи, які мають умовну «рівність» статусів. Дані групи, на противагу економічно детермінованим ієрархічним співтовариствам, мають типовий компонент соціалізаційних траєкторій, що виступають найчастіше як перетин життєвих доль і збіг каналів соціалізації (йдеться про позитивні та негативні). Ці групи переважно аморфні, і з погляду довгострокової перспективи є ненадійними. Молодь як соціальна група має внутрішньогрупову стратифікацію за даними «статусних груп», що будуються з різних підстав (перевага надається виду діяльності та спільному часу проведення тощо).

Тема. 8. Соціально - психологічний аспект зрілого віку.

Поняття зрілості. Показники зрілості соціально-психологічний портрет розвитку людини. Особливості вікового розвитку особистості період дорослості. Причини і наслідки соціальної незрілості особистості. Соціально-психологічні особливості розвитку індивіда середнього віку.

1. Поняття зрілості. Показники зрілості соціально-психологічний портрет розвитку людини.

У психологічній та соціологічній науці поняття зрілості є одним із ключових, і воно відображає не стільки фізичний вік, скільки стан душі людини, коли вона живе в гармонії з собою та навколишнім світом. Зрілість це свого роду ідеал якого прагне кожен, хто хотів би розвиватися і рости. І звичайно, такий ідеал не однозначний, він може бути багаторівневим та багатовимірним. Наприклад, буває, що на інтелектуальному рівні людина виглядає дуже зрілою, міркуючи мудро, а на рівні емоцій вона страждає від залежностей і труднощів, або в одних ситуаціях людина може чинити усвідомлено, а в інших не повністю усвідомлювати свої вчинки.

Є багато вікових класифікацій, розроблених фахівцями з різних галузей людського знання (і з різних підстав). Наприклад, за стародавньою китайською класифікацією зрілість поділяють на 4 періоди: з 20 до 30 років – вік одруження; з 30 до 40 – вік виконання громадських обов'язків; з 40 до 50 –

пізнання власних помилок; з 50 до 60 – останній період творчого життя. Піфагор порівнював вік з часом року і, відповідно, зрілість охоплювала періоди літа (20-40) та осені (40-60).

Відповідно до вікової періодизації американського соціолога Д.Б. Бромлея, він відносить зрілість до четвертого циклу і ділить її на чотири стадії: 1) рання дорослість 21–25 років; 2) середня дорослість 25-40 років; 3) пізня дорослість 40-55 років; 4) передпенсійний вік 55-65 років.

Відомий психолог Е. Еріксон розділяв вікові кордони на: ранню дорослість (від 20 до 40-45 років), середню дорослість (від 40-45 до 60 років) та пізню дорослість (понад 60 років).

Показники зрілості:

1. Усвідомленість та здатність до саморегуляції. Зріла людина усвідомлює, що з нею відбувається, чому вона реагує так чи інакше, і здатна керувати своєю поведінкою так, щоб отримувати максимальну користь з будь-яких обставин. Наприклад, відчуваючи раптове роздратування, зріла особистість почне міркувати над витоками ситуації, що склалася, і спочатку розбереться, що саме викликало таку реакцію, чи пов'язана вона із справжньою ситуацією або з хворобливим досвідом минулого, і направить свою енергію в конструктивне русло.

2. Гнучкість кордонів, здатність відмовляти іншим та поважати чуже «ні». Одним із головних показників зрілості є вміння поводитися зі своїми кордонами, вчасно йти з токсичних відносин та неприємних ситуацій, розрізняти «своє» та «чуже». Занадто м'які або занадто жорсткі кордони вносять у життя людини постійний дискомфорт, заважаючи йому вибудувати гармонійні відносини з оточуючими і роблячи його вразливим, схильним до частого стресу.

3. Продуктивність та самоактуалізація. Як правило, зріла особистість прагне до того, щоб її діяльність приносила користь не тільки їй, але й людям. Людина, що стала на шлях зрілості, зазвичай вибирає собі ту сферу реалізації, у якій може краще проявити свій внутрішній потенціал і розкрити свої здібності.

4. Відкритість нового досвіду та готовність змінюватися. Внутрішня зрілість передбачає вміння людини бути гнучкою, підлаштовуватися під світ, що змінюється, чути потреби своєї душі і відгукуватися на них. Це означає, що зріла людина здатна завершувати відносини, що зжили себе, звільнитися з нелюбимих робіт, з інтересом починати нове і вчасно прощатися зі старим.

5. Здатність витримувати стресові і кризові ситуації, не ламаючись і не втрачаючи в них свого «я». При зіткненні з труднощами зріла людина, в першу чергу, думає про те, чому вона може навчитися завдяки цим труднощам, сприймаючи їх, як цінний досвід для свого розвитку. Психологічна зрілість має

на увазі вміння адаптуватися до зовсім різних і часом дуже важких обставин, зберігаючи та примножуючи свої внутрішні ресурси, знаходячи нові знання та навички.

6. Свобода та незалежність. У формі зрілості ці стани переживаються як внутрішня автономія особистості, тобто. її здатність бути на самоті, вміння прислухатися до себе у прийнятті важливих рішень і нести відповідальність за них, бути самим собою, жити незалежно від готових шаблонів та сценаріїв, які наказує соціум.

Зигмунд Фрейд розумів під поняттям зрілості вміння любити і працювати, що, з одного боку, здається чимось дуже простим, а з іншого це мудрість та особливе мистецтво, щоб жити продуктивно та щасливо.

Ще однією важливою якістю психологічної зрілості особистості є здатність реагувати на емоційні проблеми іншої людини. Це добре проявляється у партнерських відносинах. Коли людина здатна, бачити проблеми іншої людини, і не починати її рятувати чи нападати на неї. Але при цьому і не усуватись від нього, не йти і не залишати його на самоті. А здатний бути просто в контакті, бути присутнім, бути здатним відображати його, бути поряд і підтримувати контакт. Потрібно розуміти, що зрілу людину неможливо визначити за кількістю грошей, майна або за якимись сертифікатами. Його можна визначити тільки в особистому досвіді, в особистій комунікації, в особистій взаємодії. Це внутрішнє відчуття. Люди завжди вибирають партнерів приблизно свого рівня зрілості. І найкращий спосіб визначити свій рівень — це подивитися на свого партнера. Іншу людину легше оцінити, ніж себе. І якщо до партнера є подяка, якщо ти дивишся на партнера і захоплюєшся ним, то дуже ймовірно, що твій партнер – досить зріла особистість. Ми завжди рівно в тих відносинах, яких заслуговуємо. Можна сказати, що зрілість людини полягає в тому, що коли людина гнучка, коли з нею все гаразд, вона може дозволити іншій людині переконати себе в чомусь, може дозволити собі прийняти думку іншої людини, але при цьому, не зруйнувавши себе, зберігши себе, може дозволити вплинути на себе, знову ж таки зберігши себе і свою цілісність.

2. Особливості вікового розвитку особистості період дорослості.

Період дорослості – це дуже цікавий та важливий етап у житті кожної людини. Цей період зазвичай починається в кінці підліткового віку і продовжується протягом усього дорослого життя. Дуже часто щодо дорослої людини використовують поняття вікового годинника. Проте останнім часом більшість розвинених країн характерна зміна хронології вікових подій. Тому крім поняття вікового годинника часто використовують три незалежні поняття віку: біологічний, соціальний та психологічний вік. Розвиток особистості у період дорослості залишається однією з найскладніших і недостатньо

досліджених проблем. Період зрілості особистості іноді сприймається як певний цільовий стан, до якого направлено соціальний і психологічний розвиток, а далі відбувається проста зміна особистісних властивостей. Сучасні вчені вважають, що особистість здатна до саморозвитку особливо на етапі зрілості. Однак простий констатації цього положення абсолютно недостатньо, необхідно повне, глибоке і точне знання про закономірності і фактори цього розвитку

Ряд вчених у минулому столітті пропонували назвати «акмеологією» спеціальний розділ вікової психології, що вивчає закономірності розвитку дорослої людини. Ця ідея стала все частіше втілюватися в останні десятиліття у виділенні самостійної наукової дисципліни акмеології, що досліджує феноменологію, закономірності та механізми розвитку людини на щаблі її зрілості. Акмеологія вивчає шляхи, методи, умови розквіту людини як індивіда (фізична досконалість), як яскравої особистості, і самотутньої індивідуальності, і навіть як громадянина, батька, чоловіка, друга.

Феномен «акме» на думку вчених, «вершина у розвитку» дорослої людини, вершина зрілості, феномен акме – це багатовимірний стан, варіативний і мінливий, і як правило досягається різночасно. Простеження життєвого шляху людини, характеристик розвитку окремо та їх інтеграції свідчить про важливість кожного етапу (немовлятство, переддошкільного та дошкільного віку, юності тощо) у підготовці змісту та форми прояву майбутнього макроакме людини. Наприклад, у біографіях відомих людей, які залишили слід у розвитку науки і культури, проглядається мікроакме на кожному віковому етапі їхнього життя, своєрідні провісники майбутніх досягнень. У різних людей акме проявляється по-різному, в одних може виявлятися в одному напрямку, а в інших захоплює кілька видів різних напрямків (прикладом є, акме – у Леонардо да Вінчі, М.В. Ломоносова, які відбулися як науковці та як митці) . За рівнем акме може бути високим, суспільно значущим проривом, а може бути ординарним і репродуктивним і навіть псевдоакме (заслужені обманом). Особистісне акме є однією зі складових вершини зрілості людини, в основі якої лежать духовно-моральні цінності, які стали глибоко значущими цінностями для людини, які вона обстоює. Цілісність людини як особистості визначається гармонійністю відносин до різних сторін життя, до минулого, майбутнього, до близьких і далеких людей, домінуванням тих чи інших цінностей.

Виділяється ряд факторів, що допомагають або перешкоджають досягненню акме людиною: соціальні макрофактори (соціально-економічні умови сучасного суспільства, конкретно-історичний час його життя, соціальна приналежність, конкретна соціальна ситуація, вік, стать людини); соціальні

мікрофактори (родина, навчальні заклади, робочий колектив, вплив окремих членів сім'ї, вчителів, друзів); фактор саморозвитку – робота людини над собою, безперервна активність внутрішнього світу.

Значну популярність набув підхід американського психолога Д. Левінсона до аналізу процесу життя дорослих людей він долучив 40 американських чоловіків віком від 35 до 45 років, провівши з кожним з них 15-годинне біографічне інтерв'ю, а також вивчав біографії великих людей. Мета даного дослідження полягала в тому, щоб виявити стійкі, закономірні характеристики розвитку у дорослості, виділити періоди, коли людині необхідно вирішити певні завдання та створити нові структури життя. В результаті в життєвому циклі чоловіки було виділено три головні ери, кожна з яких триває приблизно 20 років. Протягом кожної ери індивід вибудовує структуру життя, реалізує її у способі життя до того часу, поки вичерпує всі завдання і переходить на наступний етап, починаючи все спочатку. Для більшості чоловіків центральне місце посідають відносини на роботі та в сім'ї.

Левінсон виділив такі переходи:

- до ранньої дорослості – 17 – 22 роки;
- перехід 30-річчя – 28 – 33 роки;
- до середньої дорослості – 40-45 років;
- перехід 50-річчя - 50-55 років;
- перехід до пізньої дорослості – 60-65 років.

Входження в дорослість, період починань, посідає вік від 17 до 33 років. Щоб повністю стати дорослим, молодий чоловік має впоратися із чотирма завданнями, що виникають у процесі розвитку: 1. ув'язати мрії про досягнення і реальність: безпідставні фантазії та зовсім недосяжні цілі, а також повна відсутність мрії не сприяють зростанню; 2. знайти наставника, щоб здійснити перехід від відносин батько-дитина до відносин у світі дорослих однолітків; 3. побудувати собі кар'єру; 4. налагодити інтимні стосунки, встановивши їх із «постійним партнером», який сприятиме вступу в дорослий світ, який заохочуватиме його надії, терпітиме його залежну поведінку та інші недоліки, сприятиме здійсненню мрії, змушуючи партнера відчувати себе героєм. Перехідні періоди, за Левінсоном, є стресовими, оскільки у цей час цілі, цінності та способи життя піддаються перегляду та переоцінці.

3. Причини і наслідки соціальної незрілості особистості.

Соціальний інфантилізм дуже близький до психологічного інфантилізму. Він також припускає, що перед нами психічно здорова особистість, яка не хоче приймати відповідальності та вирішувати проблеми. В даному випадку це питання соціалізації, адаптації до навколишніх умов, суспільних цінностей.

Головною особливістю є небажання брати на себе відповідальність, пов'язану з новими обов'язками, які з'являються в дорослому житті.

Соціальний інфантилізм несе у собі як об'єктивний, а й оціночний компонент, початковою точкою у разі слугують цінності й звичаї суспільства. Цінності змінюються від покоління до покоління, і за такої зміни в очах батьків їхні діти будуть соціальними інфантилами. На сьогоднішній день деякі жінки не бачать сенсу у створенні сім'ї та вихованні дітей (традиційні цінності). Одна частина товариства таких дівчат називає інфантильними, вважаючи безвідповідальними. Інша частина вважає навпаки більш відповідальними у цьому питанні, оскільки вони розуміють, що народження дитини є досить серйозним рішенням, і не всі готові з фінансової чи моральної точки зору.

Інфантильність (від латинського «дитячий») – поведінка дорослої людини, в якому явно простежуються риси, характерні для ранніх етапів розвитку. У загальному розумінні це незрілість поведінки, дитинство, небажання брати відповідальність і приймати серйозні рішення.

Найчастіше незрілість поведінки сприймається як звичне явище. Швидкість життя, культ вічної молодості, стандарти сучасної культури та своєрідні розваги штовхають особистість до подібної поведінки, зупиняючи дорослішання та розвиток. Згодом безвідповідальність і легковажність укорінюються, і людина відмовляється розлучатися з таким чином життя.

Ознаки інфантилізму:

1. Загальна незрілість: Однією з основних ознак інфантилізму є загальна незрілість у поведінці та мисленні. Це може виявлятися у нестачі самостійності, нездатності приймати відповідальність за свої дії та рішення, а також у прагненні покладатися на інших людей, як дитина покладається на батьків.

2. Залежність від інших: Інфантилізм також може проявляється залежністю від інших людей. Людина з проявами інфантилізму може очікувати, що інші дбатимуть про неї, вирішуватимуть її проблеми і прийматимуть за неї рішення, це може бути пов'язане зі слабо розвиненими навичками самостійного вирішення проблем та постановкою мети.

3. Недолік емоційної зрілості: Інфантилізм може також виявлятися у нестачі емоційної зрілості. Людина може відчувати часті емоційні спалахи, не вміти ефективно регулювати свої емоції та справлятися зі стресом. Також може бути утруднено встановлення та підтримання здорових стосунків з іншими людьми.

4. Обмеженість в інтересах та хобі: Ще однією ознакою інфантилізму може бути обмеженість в інтересах та хобі. Людина може виявляти перевагу до дитячих ігор і занять, не цікавитися серйозними дорослими темами і прагнути саморозвитку і самовдосконалення.

5. Незавершене формування особистості: Ознаки інфантилізму можуть зазначати незавершене чи утруднене формування особистості. Людина може відчувати труднощі у визначенні своїх цілей та мотивів, відсутність ясної життєвої спрямованості та плану.

Причини інфантилізму:

1. Неповне чи неякісне формування особистості у дитинстві: Некоректне виховання, відсутність певних моделей поведінки чи неповне засвоєння соціальних норм у дитинстві можуть сприяти появі інфантилізму в дорослому віці. Наприклад, занадто суворі або надто захищаючі батьки можуть перешкоджати розвитку самостійності та відповідальності у дитини.

2. Потреба захисту: Інколи інфантилізм може стати способом захисту від стресових ситуацій або вимог оточуючих. Людина може провокувати ситуації, в яких вона може розраховувати на допомогу інших, щоб уникнути відповідальності або впоратися із проблемами.

3. Страху та низька самооцінка: Люди з низькою самооцінкою чи страхами можуть відчувати комфорт, зберігаючи характеристики дітей. Це дозволяє їм уникати ризику та тривоги, пов'язані з дорослістю та відповідальністю.

4. Психологічні проблеми: Інфантилізм може бути пов'язаний із певними психологічними проблемами, такими як аутизм, синдром Петтера Пена, тривожні стани та депресія. Ці стани можуть викликати відхилення у розвитку особистості та поведінці, включаючи інфантильну поведінку.

5. Культурні та соціальні фактори: Культурні та соціальні фактори можуть впливати на формування особистості та поведінки дорослої людини. Наприклад, у деяких культурах існують очікування, що дорослі виявлятимуть дитячу поведінку та залежність від старших протягом тривалого часу.

Слід розуміти, що інфантилізм може мати безліч причин і часто є складною проблемою, яка потребує індивідуального підходу.

Інфантилізм може мати негативні наслідки для людини та її оточення:

1. Самотність – рідко вдається знайти людину, яка змогла б прийняти незрілість свого партнера.

2. Повна залежність від інших – залишившись на самоті, інфантильна особистість перетворюється на беспорядну дитину, яка не в змозі обслуговувати навіть себе.

3. Нездатність бути по-справжньому щасливою – доросла дитина не в змозі зрозуміти, що їй дійсно подобається, оскільки рішення завжди приймала інша людина. Тому він все життя ходить на зненавиджену роботу або займається нецікавою справою. Людина не замислюється, чого хоче, і що їй по-справжньому подобається.

4. Ховається від страхів та проблем, які з часом лише примножуються.

Позбутися інфантилізму реально. Насамперед, усвідомити і прийняти істину: людина сама відповідальна за своє життя та вчинки, здатна самотійно все змінити, на все має свою думку та свої рішення. Важливо навчитися прислухатися до себе, розуміти емоції та бажання, робити правильний вибір.

Для того, щоб подолати інфантилізм та розвинути зрілість та відповідальність слід дотримуватися деяких підходів до вирішення проблеми:

1. Розвивати автономію та самотійність: поступово ставати більш незалежним у прийнятті рішень та вирішенні проблем. Починати з маленьких кроків, поступово розширювати своє коло відповідальності і усвідомлювати, що ти можеш самотійно вирішувати завдання, що виникають.

2. Вчиться керувати своїми емоціями: розвивати емоційну зрілість та вміння ефективно керувати своїми почуттями. Регулювати свої емоції та прагнути до позитивного мислення. Це допоможе краще адаптуватися до різних ситуацій та будувати здорові стосунки з оточуючими.

3. Розвивати навички самоаналізу та рефлексії: усвідомлювати свої погляди, цінності та мотиви. Регулярно ставити собі питання про свої вчинки, цілі та амбіції.

4. Ставити цілі та розробляти план дій: визначити, які галузі життя вимагають розвитку та зростання.

5. Звертатися за професійною допомогою: іноді самотійні зусилля можуть виявитися недостатніми. Якщо інфантилізм викликає серйозні проблеми, рекомендується звертатися за допомогою до психолога, який зможе провести глибший аналіз, запропонувати відповідні стратегії та підтримати особистісне зростання та розвиток.

5. Соціально–психологічні особливості розвитку індивіда середнього віку.

Криза може статися як у чоловіків, так і у жінок віком від 35 до 55 років. Більшості людей вдається подолати цю кризу без особливих проблем, але є така категорія людей, у яких цей етап проходить дуже болісно, повністю порушуючи баланс життя. Важливо розуміти, що криза середнього віку - це нормальний етап у житті багатьох людей і може надати можливість самоаналізу, переоцінки та зростання особистості.

Дане поняття «криза середнього віку» було вперше представлено психологом, соціологом Елліотом Жаком у 1965 році та широко використовувався психологами. Цей період описувався як нормальний період життя, коли людина переходить із покоління молоді до покоління людей старшого віку. У цей час люди оцінюють свої досягнення, цілі та мрії,

порівнюють їх з тим, чого вони прагнули в молодості, та аналізують те, чого досягли.

Термін «криза середнього віку» відомий також під назвами – перехід середини життя, пошуки особистості, зміна життя, синдром «порожнього гнізда», перевірка особи або оцінка ідентичності. Часто кризу визначають як період емоційного потрясіння та пов'язують із бажанням змін. У момент його переживання люди намагаються боротися з думками про старість. Багато хто може відмовлятися від обов'язків на користь розваг. Саме тому термін «криза середнього віку» часто асоціюється з появою нових відносин. На думку вчених, середній вік це також час переоцінки, підбиття підсумків і самовизначення. Спочатку цей термін застосовували тільки у відношенні до чоловіків, це пояснювало страх смерті, який вони відчували у цей період. Сьогодні це визначення охоплює фізичні, психологічні та соціальні проблеми, з якими стикаються не тільки чоловіки, а й жінки. При цьому багато хто не пов'язує кризу середнього віку зі старінням. Так, в одному з опитувань чоловіки розповідали про проблеми на роботі чи в сім'ї, а жінки зі здоров'ям та в особистих стосунках.

Треба розуміти, що вікові кризи не хвороба, а природний етап розвитку, що веде до зростання та прийняття власної ідентичності. Тим не менш, посилення переживань кризи середнього віку внутрішньопсихічними конфліктами призводить до важкого перебігу і супроводжується такими проявами:

1. Відчуття втрати та сумніви у собі: люди, які проходять через кризу середнього віку, можуть відчувати втрату сенсу та мети в житті. Вони починають сумніватися у своїх досягненнях, прийнятих рішеннях та поставлених цілях. Можуть виникнути питання про значущість свого життя та виконання своїх мрій.

2. Пошук нового сенсу та мети: у період кризи середнього віку люди часто задаються питанням про своє місце в житті і прагнуть знайти новий сенс і напрямок. Вони можуть переосмислити свої цінності, інтереси та життєві пріоритети, шукати нові можливості та виклики, щоб відновити відчуття характерної новизни та задоволення.

3. Занепад енергії та фізична напруга: криза середнього віку може супроводжуватися фізичною та емоційною втомою. Люди можуть відчувати занепад енергії, підвищену напругу, фізичну та емоційну втому.

4. Сумніви у відносинах та задоволеності: криза середнього віку може викликати сумніви та питання щодо близьких відносин, включаючи шлюб та партнерство. Виникає потреба переоцінити та переосмислити свої відносини, шукати гармонію та задоволення в особистих та міжособистісних сферах.

5. Часта рефлексія та самоаналіз: можливе збільшення самоаналізу та рефлексії на попередній життєвий шлях, прийняті рішення та досягнення. Люди починають ставити глибокі питання про себе, свої цілі та бажання, а також замислюються про майбутнє.

Провокуючі фактори кризи середнього віку:

- вікові зміни тіла (ознаки старіння, зайва вага, хвороби);
- соціальний тиск, зростання вимог;
- фінансові проблеми;
- зміни в дитячо-батьківських відносинах (діти залишають батьківський будинок, одружуються);
- смерть родичів.

Відчувається, що час біжить, наближається старість, це несвідомий страх смерті, актуалізуються внутрішньопсихічні конфлікти і ранні травми.

Тяжче кризу переносять люди, у яких відзначається: інфантилізм, залежність від чужої думки, внутрішня дисгармонія, схильність до депресивних станів.

Впоратися з кризою буде легше, якщо дотримуватися певних рекомендацій:

- нормалізація, пам'ятайте, що почуття розчарування та незадоволеності життям звичайне явище, з яким періодично стикаються якщо не всі, то багато хто. Не залежить від реальних успіхів. Завдяки цій думці ви менше звинувачуватимете себе в невірних рішеннях або негативних емоціях;

- більше спілкуйтеся, розвиток соціальних зв'язків це один із основних елементів щастя. Проводьте більше часу з важливими для вас людьми, у тих компаніях, де вас вважають близьким, це дає людині відчуття значущості, важливості її життя;

- рефреймінг – це прийом з когнітивно-поведінкової терапії, який вчить дивитися на складні ситуації під іншим кутом. Коли ми стаємо старшими, переживаємо, що найкращі роки позаду. Але з віком з'являється досвід, впевненість у собі, свобода займатися тим, що подобається. Дослідження показують, що внаслідок кризи люди стають більш відкритими для нових ідей, починають більше цікавитися самими собою та навколишнім світом;

- поступові зміни, соціальний психолог Джонатан Хайдт, автор книги «Стакан завжди наполовину повний», стверджує, що для щастя не потрібно досягати своєї мети. Насправді відчуття сенсу у житті та довготривалу задоволеність дає саме рух до мети поступове наближення до неї. Не треба починати все з чистого аркуша – просто подивіться, які невеликі кроки ви можете зробити, щоб жити життям, яке вам подобається.

Тактика вичікування, англійський та американський економіст Девід Бланчфлауер автор дослідження про U-подібну криву щастя вважає, що ми виходимо із кризи тоді, коли розуміємо, що здійснити всі свої мрії неможливо. Коли людина це усвідомлює, то починає отримувати задоволення від того життя, яке він проживає на сьогоднішній день. Соціологічні дослідження показують, що багато людей стикаються зі спадом задоволеністю життям приблизно у віці 45-55 років. Якщо вірити тому, що людина походить від мавпи, то, згідно з дослідженнями, вони також відчують емоційний спад у середині життя, що може вказувати на те, що криза середнього віку зумовлена біологічно. Але явно трапляється не з усіма і не на певному році життя. Якщо ви таки зіткнулися з кризою середнього віку, знайте, що це не назавжди. І є всі шанси, що після нього ваше життя подобатиметься вам набагато більше, ніж у молодості.

Тема 9. Соціально-психологічний аспект старіння

Старість як соціальний феномен: соціокультурні образи і наукові підходи, Загальна характеристика періоду старіння і старості. Межі та стадії віку. Оцінка факторів, що впливають на старіння. Пізній (літній і старечий) вік.

1. Старість як соціальний феномен: соціокультурні образи і наукові підходи

Феномен старості має свої образи в історії культури, цінність цих образів полягає в тому, що вони відображають проблему старості здебільшого в її моральному вимірі та відрізняються глибоким духовним змістом, оскільки пов'язані з більш загальним поняттям соціокультурної проблематики, щодо людини та цивілізації, до життя в цілому, а також її цінності перед обличчям неминучої смерті. Проблема старості завжди була однією з центральних у світогляді людей різних епох та народів. Люди завжди замислювалися і мріяли про продовження людського життя та безсмертя, ці думки з'являлися разом із усвідомленням цінності життя. Вчені кажуть, що це сталося на ранніх етапах антропосоціогенезу, коли з'явилися перші свідчення зародження мистецтва і релігії, що дійшли до нас.

У соціології як науці використовується безліч різних підходів до вивчення проблем старості та старіння. Серед них можна виділити три найбільш значні напрями: структуралізм, символічний інтеракціонізм та етнометодологія, в рамках яких співіснують різні методологічні тенденції, пов'язані між собою:

1. Структуралізм – у широкому розумінні цього терміну, виходить із положення про те, що наша соціальна поведінка, наші відносини та цінності

обумовлені організацією та структурою суспільства, в якому ми всі живемо. Компоненти соціальної структури суспільства можуть перебувати у стані консенсусу або вступати в конфлікт. Ці поняття є основою двох принципово різних течій у межах структуралізму. Структурний функціоналізм – перспектива консенсусу. Усі соціологічні підходи пов'язані з вивченням та розробкою методів та засобів досягнення впорядкованого характеру розвитку суспільства. Соціологія виходить із того, що в більшості ситуацій діапазон можливих дій людини багато в чому обмежений. Будь-яке суспільство є стійке інтегроване цілісне формування, засноване на домовленості чи компромісі. Втім, можливі деякі відмінності чи розбіжності між окремими соціально-культурними структурними елементами. Маючи ці постулати, соціологія багато в чому схожа з природничими науками. Будучи цілісною системою, суспільство, як і біологічний організм, характеризується, з одного боку, своєю здатністю вижити, попри все, з іншого боку, своєю потенційною можливістю розпастися. Використовуючи при аналізі суспільства природничо-наукові методи, представники цієї течії виходять з того, що біологічні організми-системи, складені з безлічі різних взаємопов'язаних органів і елементів, кожен з яких по-своєму функціонує та реагує на зміни в інших органах цілісного організму, подібні ж процеси повинні спостерігатися і в соціальній структурі суспільства

2. Основні ідеї символічного інтеракціонізму були сформульовані американським соціологом та психологом Дж. Мідом на початку ХХ ст. (1863-1931). Суть символічного інтеракціонізму полягає в прагненні зрозуміти, яким чином процеси, що відбуваються в соціумі, впливають на життя конкретних людей. Символічний інтеракціонізм свідчить про можливість розглядати те саме явище залежно від конкретної обстановки. Все залежить від того, як члени суспільства ставляться до ситуації і як бачать самих себе в ній. Так само в рамках символічного інтеракціонізму, відома теорія субкультури для літнього віку, запропонована англійським соціологом А. Роузом, згідно з його поглядами, представники невеликих соціальних груп, які мають свою власну субкультуру, відповідно більше взаємодіють один з одним, ніж з іншими представниками суспільства. Перед звільненням чи відходом на пенсію люди об'єднуються на основі спільних інтересів. Розвиток соціальних послуг, що надаються людям у віці, посилює тенденцію до формування груп субкультури та знижує їхню залежність від членів сім'ї. Що ж до субкультури, вона не є якась знову створювана культура. Це та культура, яка була вже раніше засвоєна цією категорією людей, як правило вона об'єднує людей у певну групу зі звичними нормами моралі та поведінки, традиціями та духовними цінностями.

3. Етнометодологія напрям у соціології, що займається вивченням звичайних норм, правил поведінки, смислів мови у рамках повсякденної соціальної взаємодії у відносинах людей. Даний підхід пояснює норми та правила поведінки людей у певні моменти, їхню культуру, як вони взаємодіють один з одним у різних культурах і чому у цього народу саме така культура.

2. Загальна характеристика періоду старіння і старості. Межі та стадії віку.

Літній вік характеризується наростанням ознак старіння та захворювань, властивих цьому віку. Процес старіння – це запрограмований процес, що супроводжується певними віковими змінами в організмі. Сам процес старіння створює багато психологічних труднощів ці роки, що часто проводяться у відриві від роботи з відчуттям розмаїття «того» і «цього» життя, яке більшою мірою сприймається як принизливе. Поява великої кількості вільного часу стає патогенним фактором у соматичному та психічному відношенні, багато хто намагається залишитися працездатним, і приносити посильну користь оточуючим. Період старіння та старості пов'язаний з комплексом соціально-економічних, біологічних та психологічних причин.

Види старості:

1. Хронологічна (календарна) старість (хронологічний чи календарний чи паспортний вік) – вік від народження до обчислюваного моменту – кількість прожитих років.
2. Фізіологічна (фізична) старість – біологічний вік – ступінь морфологічного та фізіологічного розвитку організму (справжня міра старіння організму).
3. Психологічна старість – момент життя людини, що він сам починає усвідомлювати себе старим.
4. Соціальна старість – залежить від середньої тривалості життя у конкретній країні певний час.

Період старості настає при перетині людиною умовного кордону в 60-65 років, але відсоток людей цього віку, які не вважають себе старими, у світі з кожним роком наростає у зв'язку із загальним прогресом медицини, соціальним прогресом та підвищенням якості життя. Процес старіння неоднорідний. Традиційно виділяють три градації періоду геронтогенезу: літній вік (для чоловіків – 60-74 роки, для жінок – 55-74 роки), старечий вік (75-90 років) та довгожителство (90 років і більше). Старість - явище більш соціального, ніж фізіологічного порядку, психологічно розвиток триває й у старості. Сучасні дослідження показують, що в останні десятиліття процес старіння уповільнюється (людина 55-60 років може зовсім не відчувати себе старим і за соціальними функціями може перебувати в когорті дорослих - зрілих людей).

Та й саме старіння всередині зазначених фаз не є однорідним: хтось втомлюється від життя вже до 50 років, а хтось і в 70 може бути сповнений сил і життєвих планів. Як говорив Б. Спіноза, ніхто не знає, «що здатне тіло». Сучасна старість інша, не така, якою була, скажімо, в давнину або в середні віки, і усвідомлення сучасною людиною старіння та старості – інші.

Старінню схильні всі органи та системи організму, навіть за оптимальних генетичних та середовищних умов. У період після зрілості відбувається поступове ослаблення діяльності організму. Літні люди не такі сильні і не здатні, як у молоді роки, витримувати тривале фізичне або нервово навантаження; загальний запас енергії у меншає; втрачається жвавість тканин організму, що тісно пов'язане зі зменшенням вмісту рідини в них. В результаті такого зневоднення суглоби людей похилого віку тверднуть. Вікове зневоднення призводить до висушення шкіри, вона стає більш чутливою до подразнень та сонячних опіків. Відбуваються зміни чутливості різних органів чуття, зовнішні прояви яких виражаються в ослабленні почуття рівноваги, невпевненості ходи, у втраті апетиту, потреби яскравішої освітленості простору тощо

Складність процесу старіння виявляється у посиленні та спеціалізації дії закону гетерохронії, у результаті мають місце тривала безпека і навіть поліпшення функціонування одних систем і прискорена, що відбувається різними темпами, інволюція інших. Найдовше зберігаються в організмі ті структури та функції, які тісно пов'язані із здійсненням основного життєвого процесу у його найбільш загальних проявах. Хоча еволюційно-інволюційні процеси притаманні всьому онтогенезу загалом, саме у період старіння різноспрямованість визначає специфіку як психічного, і непсихічного розвитку. Крім того, всі зміни в період старіння мають індивідуальний характер.

Складний та суперечливий характер старіння людини пов'язаний з кількісними змінами та якісною перебудовою біологічних структур. Організм адаптується до нових умов; на протигагу старінню розвиваються пристосувальні функціональні системи; активізуються різні системи організму, що зберігає його життєдіяльність, що дозволяє долати деструктивні явища старіння. Таким чином, можна сказати, що період пізнього онтогенезу є новим етапом розвитку та специфічної дії загальних законів онтогенезу, гетерохронії та структуроутворення. Різного роду зміни людини як індивіда, що відбуваються в літньому віці, спрямовані на те, щоб актуалізувати потенційні, резервні можливості, накопичені в організмі в період зростання, зрілості та формуються в період пізнього онтогенезу. При цьому участь особистості в збереженні індивідуальної організації та регуляції її подальшого розвитку в період онтогенезу має посилюватись

3. Оцінка факторів, що впливають на старіння. Пізній (літній і старечий) вік.

Швидкість та особливості старіння залежать від багатьох факторів. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я довголіття (здоров'я та стійкість організму) визначається на 50% способом життя, на 20% – спадковістю, на 20% – довкіллям, екологією і на 10% залежить від охорони здоров'я. Спадковість (генетика – 20%) – спадковістю обумовлено близько 2000 хвороб та дефектів, у тому числі деякі форми сліпоти та глухоти, розумова відсталість, гемофілія та порушення обміну речовин. «Спадковість зазвичай схиляє до захворювань, але аж ніяк не робить хворобу неминучою». (Гелтон). Саме знання схильностей до певних хвороб дозволяє значно знизити ризик виникнення. Оцінка генетичної схильності до різних захворювань проводиться на основі генетичного аналізу крові.

Навколишнє середовище – патогенний вплив навколишнього середовища:

- біологічний вплив це інфекційні агенти, наприклад, віруси, грибки, бактерії. Людина живе серед величезної кількості інших людей, щодня наражається на ризик можливого зараження різними вірусами та паразитами, грибками та бактеріями. Сьогодні багато вчених погоджуються з тим, що паразити, віруси, грибки та бактерії є причинами багатьох хвороб. Їх наявність у нашому тілі призводить до послаблення імунної системи і людина стає більш вразливою до впливу важких металів та токсинів, багатьох хвороб. Поширеними симптомами можуть бути хронічна втома, погана пам'ять, безсоння, занепокоєння, перепади настрою, біль у м'язах та суглобах.

- хімічна дія - токсини, наприклад ксенобіотики, важкі метали, алергени. Зараз велика увага приділяється забрудненості організму важкими металами, висока концентрація, характерна для мегаполісів. Сучасні методи діагностики дозволяють визначити рівень забруднення організму за вмістом важких металів у крові.

- вплив екології це повітря, вода, місцезнаходження, електромагнітне випромінювання, на відміну від спадковості, яку ми не вибираємо, а можемо лише контролювати, місце свого проживання ми визначаємо самі.

Спосіб життя ще в епоху Відродження медици наполягали на тому, що жодні таблетки, еліксири не замінять активного способу життя. Спосіб життя - досить багатопланове поняття, що включає в себе і стиль життя і задоволення основних духовних і матеріальних потреб, ставлення до власного здоров'я, емоційний стан тощо, ми розглянемо сім складових способу життя, які роблять значний внесок у збереження піку активності. Сенс – розуміння того, навіщо залишатися молодим та здоровим. Коли людина знаходить привабливі, хвилюючі цілі свого майбутнього, у неї з'являються нові сили. Втрата сенсу

життя – одна з основних причин депресії. Пригніченість, депресія є важливою причиною прискореного старіння. Спорт – багато досліджень довели, що фізичні вправи запобігають втраті м'язової та кісткової тканини, підтримують життєвий тонус і підвищують енергію людини. За свідченням вченого доктора Річарда Хочшинда, регулярні вправи можуть повернути процес старіння назад і омолодити чоловіків на 5 років, жінок на 4 роки, тоді як аеробіка може біологічно омолодити серце на 10 років. Навіть слабкі фізичні вправи омолоджують на 10%. Сміх висловлює ставлення до життя. Емоційний настрій через конкретні нейрогормональні механізми позначається на стані внутрішнього середовища. З погляду користі для серцево-судинної системи 20 секунд здорового сміху приносять таку ж користь, що й п'ять хвилин занять на біговій доріжці. Одна хвилина сміху, спровокована приємними спогадами, за ефективністю дорівнює сорока п'яти хвилин медитації. Секс – за даними американських вчених регулярні заняття сексом відновлюють функції багатьох життєво важливих систем. А ось зниження сексуальної активності, навпаки, може негативно вплинути на тривалість життя. Протягом 5 років шведські вчені спостерігали 128 одружених чоловіків і з'ясували, що раннє припинення сексуального життя прямо асоціюється з вищою смертністю. Сон – вчені підраховали, що в середньому на сон йде близько 22 років життя людини. Повноцінний сон є однією з обов'язкових умов нормальної життєдіяльності організму, в середньому тривалість відновлення повинна бути 7-8 годин. Систематично недостатній, неякісний сон призводить до порушення у функціонуванні нервової системи, зниження працездатності, підвищеної стомлюваності, дратівливості. За даними світових зарубіжних досліджень, вже п'ята частина населення у світі страждає від безсоння. Однією з можливих причин безсоння вважають зниження вироблення мелатоніну з віком. Стіл – дієта та нутрієнти, харчування визначає енергетичну, біорегуляторну та захисну функцію. Харчування має бути збалансованим за складом харчових компонентів: жирів, білків, вуглеводів, мінеральних речовин, вітамінів та води. Відсутність чи нестача будь-якого з них призводять до порушення функцій організму. З віком організм починає гірше засвоювати багато речовин і запасає більший обсяг жиру, ніж м'язової маси. Тому один із показників старіння включає співвідношення м'язової маси і жиру. Індивідуально підібрана дієта знання основних правил здорового харчування допомагає вирішити ці проблеми. Сім'я – наукові дослідження показують, що щаслива сімейна атмосфера, любов, увага та турбота з боку оточуючих, спілкування з друзями дуже позначаються на самопочутті людини та її стані.

Зміна структури соціальної активності у старості.

Чим старше стає людина, тим більше об'єктивних причин звужуються її соціальні зв'язки, і знижується соціальна активність. Це обумовлено: по-перше, припиненням обов'язкової професійної діяльності, що природно тягне за собою встановлення та оновлення системи соціальних зв'язків та зобов'язань; дуже небагато людей похилого віку продовжують брати активну участь у діловому житті (як правило, це ті, хто уникає залежності і цінують впевненість у власних силах і самостійність).

По-друге, поступово «зникає» його вікова когорта, і багато близьких людей та друзів помирають чи виникають труднощі у підтримці відносин (у зв'язку з переїздом друзів до дітей чи інших родичів). У ряді наукових праць з проблем старіння зазначається, що будь-яка людина стариться поодиночі, оскільки в силу похилого віку вона поступово віддаляється від інших людей.

По-третє, стара людина швидше втомлюється від напружених соціальних контактів, багато з яких йому здаються не актуально значущими, і він обмежує їх. Літній людині частіше хочеться побути одному, відпочити від людей. Коло спілкування похилого віку найчастіше буває обмежене найближчими родичами та його знайомими і небагатьма близькими друзями.

Найгостріше проблема зниження соціальної активності та самотності переживається людьми старечого віку, які живуть у містах, ніж у сільській місцевості, через специфічність самих життєвих укладів міста та села. Старі люди зі здоровою психікою і соматично здорові намагаються довше зберігати і підтримувати наявні соціальні зв'язки, часто надають їм характер ритуалу (наприклад, щовечірні дзвінки по телефону, щотижневий похід по магазинах, щомісячні зустрічі друзів, щорічне спільне святкування річниць). Жінки у середньому зберігають більше соціальних контактів через те, що вони більше соціальних ролей; частіше вони мають більше друзів ніж чоловіки.

V ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Вік в системі соціально-гуманітарного пізнання

1. Поняття віку. Вік як об'єкт міждисциплінарного дослідження.
2. Історія розвитку вікових груп в житті людини.
3. Антропологічне вивчення віку.
4. Вивчення віку в соціології.

Завдання для самостійної роботи:

1. Що таке гетерогенні групи?
2. Дати визначення що таке міжособистісна гетерогенність і внутрішньоособистісна гетерогенність в чому відмінності.
3. Дати визначення що таке педологія, ювенологія і геронтологія взаємозв'язок як міждисциплінарні науки про вікові групи.
4. Які основні види віку і що послужило основою їхнього виділення?

Література: 1, 2, 6, 7, 9, 12, 18, 20, 36, 45, 46, 48, 53, 50, 65, 66, 74, 76, 78, 79.

Тема 2. Життєвий цикл і вікові кризи людини

1. Поняття життя та життєвого циклу.
2. Життєвий шлях та стратегія життя людини.
3. Вікові кризи життя та процес соціалізації індивіда.

Завдання для самостійної роботи:

1. Що таке вікова криза і критичний період, на якому етапі життєвого шляху у людини може настати даний вид кризи.
2. Проблема нерівномірності протікання різних вікових процесів.
3. Дати характеристику кризовим станам. Депресія.
4. Основні підходи, цілі, завдання, принципи кризового консультування.

Література: 3, 4, 5, 12, 15, 18, 33, 36, 38, 42, 48, 49, 53, 58, 59, 60, 62, 65, 69, 71, 76, 78, 79,

Тема 3. Вікова стратифікація суспільства

1. Вікова стратифікація суспільства. «вікова когорта», «покоління».
2. Концепція вікових груп Шмуэля Ейзенштадта.
3. Ейджизм у суспільній свідомості.
4. Теорія поколінь: X, Y, Z.

Завдання для самостійної роботи:

1. Специфіка вікової стратифікації.
2. Шляхи вирішення нейтралізації соціально - вікових конфліктів в сучасних суспільствах.

3. Стереотипи в ейджизмі.
4. Чому тимчасові інтервали поколінь постійно звужуються?
5. На Ваш погляд у чому полягає, важливість теорії поколінь?

Література: 2, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 20, 21, 22, 25, 27, 28, 33, 34, 38, 47, 48, 61, 64, 66, 83.

Тема 4. Соціально–психологічний аспект раннього та дошкільного віку

1. Вплив навколишнього соціуму на розвиток дитини в ранньому дитинстві.
2. Криза трьох років. Ведучий вид діяльності в ранньому дитинстві.
3. Особливості розвитку у дошкільному періоді.
4. Соціально - психологічна готовність до школи.

Завдання для самостійної роботи:

1. Специфіка сучасних до підходів до періодизації дитинства.
2. Розвиток сприйняття, мислення і пам'яті в ранньому дитинстві.
3. Роль казки в розвитку соціально - психологічних процесів особистості дитини.
4. Особливості формування самосвідомості в дошкільному віці.
5. Формування потреби в спілкуванні.
6. Ознайомитись з рекомендаціями для батьків першокласників, сформулювати оптимальну позицію батьків щодо побудови відносин з дитиною у період адаптації до школи.

Література: 5, 6, 8, 16,18, 25, 29, 50, 56, 61, 71, 72, 80, 83.

Тема 5. Особливості соціального розвитку дітей молодшому шкільному віці

1. Соціальна ситуація розвитку у молодшому шкільному віці. Ключові аспекти адаптації.
2. Криза семи років.
3. Проблеми переходу від молодшого шкільного віку до підліткового.

Завдання для самостійної роботи:

1. Особливості спілкування молодших школярів.
2. Вплив Інтернету на дітей молодшого шкільного віку.
3. Когнітивний розвиток у молодшому шкільному віці.
4. Проаналізуйте структуру навчальної діяльності у молодшому шкільному віці.
5. Розвиток психічних процесів у молодшому шкільному віці.
6. Засвоєння моральних норм та правил поведінки у молодшому шкільному віці.

Література: 4, 6, 10, 11, 15, 16, 18, 25, 28, 29, 34, 50, 56, 58, 61, 62, 71, 72.

Тема 6. Особливості сприйняття суспільства в підлітковому та юнацькому віці

1. Формування самосвідомості у підлітковому та юнацькому віці.
2. Навчально-професійна діяльність.
3. Проблеми у взаєминах з оточуючими у юнацькому віці

Завдання для самостійної роботи:

1. Прояв девіації в підлітковому віці.
2. Особливості спілкування з однолітками і рівень агресивності в підлітковому віці.
3. У чому виявляється особливість формування самосвідомості у підлітків.
4. Засоби розвитку самосвідомості.
5. Роль спілкування у формуванні особистості підлітка.
6. Основні закономірності психічного розвитку у юнацькому віці.
7. Емоційний розвиток підлітка.
8. Розвиток самосвідомості та образу «Я» підлітка.

Література: 6, 7, 15, 17, 18, 21, 26, 27, 29, 30, 37, 43, 58, 60, 61, 71, 74, 75, 80, 81, 85,

Тема 7. Соціалізація молоді та її соціальна нерівність

1. Поняття соціалізації. Фактори та механізми, що впливають на соціалізацію та формування особистості.
2. Проблеми становлення особистості.
3. Ціннісно-мотиваційна сфера молодіжної свідомості.
4. Соціальне розшарування молоді: проблеми та наслідки соціальної нерівності.

Завдання для самостійної роботи:

1. Механізми соціалізації в несімейних громадських інститутах (освіті, армії та інших).
2. Сімейні конфлікти як фактор соціалізації
3. Молодь у системі соціальної стратифікації.
4. Класові відмінності при здобутті освіти.
5. Чинники, що впливають на соціалізацію та нерівність.
6. Які заходи потрібно вживати щодо зниження нерівності та поліпшення соціалізації.
7. Як ви можете охарактеризувати «світ молоді»

Література: 7, 9, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 27, 30, 33, 38, 60, 71, 75, 80, 84,85.

Тема. 8. Соціально - психологічний аспект зрілого віку

1. Поняття зрілості. Показники зрілості соціально-психологічний портрет розвитку людини.
2. Особливості вікового розвитку особистості період дорослості.
3. Причини і наслідки соціальної незрілості особистості.

4. Соціально-психологічні особливості розвитку індивіда середнього віку.

Завдання для самостійної роботи:

1. Специфіка самореалізації в професійній діяльності.
2. Розквіт (середина життя) як вік величезної працездатності і професійних досягнень.
3. Характеристика криз дорослості.
4. Психофізіологічний та пізнавальний розвиток у період дорослості.
5. Ролі та очікування у соціалізації у зрілому віці.
6. Соціальні мережі та взаємодія у зрілому віці.
7. Зміна психічних функцій у період дорослості.

Література: 10, 14, 31, 35, 38, 39, 40, 41, 44, 48, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 65, 66, 68, 73, 79.

Тема 9. Соціально-психологічний аспект старіння

1. Старість як соціальний феномен: соціокультурні образи і наукові підходи.
2. Загальна характеристика періоду старіння і старості. Межі та стадії віку.
3. Оцінка факторів, що впливають на старіння.
4. Пізній (літній і старечий) вік.

Завдання для самостійної роботи:

1. Старість як соціальна і психологічна проблема.
2. Фобія старіння і старості.
3. Швидкість старіння: фактори впливу.
4. Типології груп літніх людей, процес старіння та проблема адаптації літніх людей.
5. Соціальна геронтологія як наука про проблеми літніх людей у суспільстві.
6. Соціально-психологічні проблеми людей похилого віку у суспільстві.
7. Як зберегти активне життя у літньому віці.

Література: 7, 12, 14, 18, 20, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 48, 52, 53, 54, 55, 57, 65, 66, 68, 70, 73, 77, 79.

VI ЗРАЗКИ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

1. *Визначте в чому полягає сутність соціалізації:*

- а) поєднанні адаптації і дезадаптації людини в соціумі;
- б) поєднанні пристосування і знеособлення людини в умовах конкретного суспільства;
- в) поєднанні індивідуалізації і диференціації людини в соціумі;
- г) поєднанні пристосування і примикання до соціуму.

2. *Рівень соціологічного знання, пов'язаний із великими елементами соціальних структур та їх взаємодії, називається:*

- а) мікросоціологія;
- б) теорія середнього рівня;
- в) мікросоціологія;
- г) мезосоціологія.

3. *Усвідомлення людиною меж своєї свободи означає розуміння нею:*

- а) відповідальності за свої вчинки;
- б) права вважати себе мислячою людиною;
- в) власна активність;
- г) пріоритет інтересів інших людей.

4. *Хто є представником соціально-психологічного напрямку у соціології:*

- а) Г. Тард;
- б) Дж. Мід;
- в) Т. Парсонс;
- г) Е. Дюркгейм.

5. *До основних факторів, що впливають на емоційні порушення молодших школярів, належать:*

- а) соціальні чинники, природні особливості;
- б) генетичні схильності;
- в) особливості когнітивних процесів;
- г) друзі.

6. *Геронтологія – це...*

- а) наука, що вивчає процес старіння;
- б) наука про період розквіту життєвих сил людини;
- в) наука, що вивчає розвиток дитини на внутрішньоутробній стадії;

г) наука, що вивчає розвиток суспільства.

7. Референтна група для підлітка – це...

- а) люди, на яких він хоче бути схожим;
- б) люди, з якими він конфліктує;
- в) батьки та близькі;
- г) адміністрація школи.

8. З яких двох етапів складається раннє дитинство?

- а) новонародженості, у якому розвивається когнітивна сфера; раннього віку, у якому відбувається розвиток мотиваційно-потребової сфери;
- б) дитинства, на якому розвивається мотиваційно-потребова сфера особистості; раннього віку, у якому переважно здійснюється освоєння операційно-технічної сфер;
- в) дитинства – розвиток мотиваційної сфери; ранній вік – розвиток когнітивної сфери;
- г) з одного до двох років.

9. Яка провідна діяльність у підлітковому віці?

- а) навчальна діяльність;
- б) спілкування з однолітками;
- в) трудова діяльність;
- г) ігрова діяльність.

10. Розвиток предметної діяльності у дитини відбувається у:

- а) дошкільному періоді;
- б) у період раннього дитинства;
- в) у молодшому шкільному віці;
- г) усі варіанти вірні.

11. Вікова психологія тісно пов'язана з такими науками:

- а) загальною психологією, психологією людини, психологією праці, соціологією, юридичною;
- б) диференціальною психологією, загальною психологією, соціологією, психологією людини, педагогічною психологією;
- в) загальною психологією, психологією людини, соціальною, педагогічною та юридичною психологією;
- г) загальною психологією, психологією людини.

12. Психологічна готовність дитини до школи передбачає:

- а) готовність інтелектуальну, особистісну та емоційно-вольову;
- б) готовність соціальну, комунікативну та емоційно-вольову;
- в) готовність інтелектуальну, рухову та загальноосвітню;
- г) достатньо лише освітньої.

13. Відповідно до концепції Ж. Піаже про розвиток:

- а) розвиток має перш за все чуттєвий і руховий характер;
- б) розвиток когнітивних процесів є результатом постійних спроб людини адаптуватися до змін навколишнього середовища;
- в) розвиток є відповідною реакцією людини на подразники;
- г) розвиток це постійне вчення.

14. Людський індивід як суб'єкт міжособистісних відносин та соціальної діяльності називається:

- а) індивід;
- б) людина;
- в) індивідуальність;
- г) особистість.

15. Зниження домінуючої ролі чоловіка в сім'ї в сучасних умовах пов'язане:

- а) із зміною сексуально-репродуктивної функції сім'ї;
- б) зміною емоційно-комунікативної функції сім'ї у;
- в) участю жінок у виробництві та їх частковою фінансовою незалежністю;
- г) реформою житлово-комунального господарства.

VII ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Вік як об'єкт міждисциплінарного дослідження.
2. Теорія поколінь: X, Y, Z.
3. Розвиток сприйняття, мислення і пам'яті в ранньому дитинстві.
4. Психічний розвиток дошкільника.
5. Взаємини між старшими і молодшими дітьми в сім'ї.
6. Поняття віку в сучасній науці .
- 7 Вивчення віку в соціології.
8. Життєвий шлях і стратегія життя людини
9. Шляхи вирішення нейтралізації соціально-вікових конфліктів в сучасних суспільствах.
10. Вплив навколишнього соціуму на розвиток дитини в ранньому дитинстві.
11. Вплив Інтернету на дітей молодшого шкільного віку.
12. Засоби, що впливають на соціалізацію молоді.
13. Поняття соціалізації. Фактори що впливають на соціалізацію.
14. Причини і наслідки соціальної незрілості особистості.
15. Історія розвитку вікових груп в житті людини.
16. Антропологічне вивчення віку.
17. Вікові кризи життя і процес соціалізації індивіда.
18. Соціальна ситуація розвитку.
19. Психологічна готовність до школи.
20. Новоутворення молодшого шкільного віку.
21. Оцінка факторів, що впливають на старіння.
22. Старість як соціальний феномен: соціокультурні образи і наукові підходи.
23. Специфіка самореалізації в професійній діяльності.
24. Когнітивний розвиток особистості в юнацькому віці.
25. Навчально-професійна діяльність.
26. Проблеми переходу від молодшого шкільного віку до підліткового.
27. Поняття меж поколінної взаємодії в роботах вчених.
28. Поняття «вікового шару-страти», «вікова когорта», «покоління».
29. Пізнання соціуму в ранньому дитинстві.
30. Формування потреби в спілкуванні.
31. Особливості формування самосвідомості в дошкільному віці.
32. Процес становлення самосвідомості.
33. Показники зрілості соціально - психологічний портрет розвитку людини.
34. Поняття зрілості.
35. Механізми соціалізації в несімейних громадських інститутах (освіті, армії та інших).
36. Прояв девіації в підлітковому віці

37. Особливості спілкування з однолітками і рівень агресивності в підлітковому віці.
38. Психологія середнього віку.
39. Визначте, що таке міжособистісна гетерогенність і внутрішньоособова гетерогенність в чому відмінності.
40. Визначте, що таке педологія, ювенологія і геронтологія взаємозв'язок як міждисциплінарні науки про вікові групи.
41. Етапи життєвого шляху.
42. Роль казки в розвитку соціально - психологічних процесів особистості дитини.
43. Ведучий вид діяльності в ранньому дитинстві.
44. Поняття життя і життєвого циклу.
45. Фобія старіння і старості.
46. Пізній (літній і старечий) вік.
47. Сімейні конфлікти як фактор соціалізації.
48. Криза семи років.
49. Особливості спілкування молодших школярів.
50. Соціально-психологічний розвиток дитини в дошкільний період (3-7 років).
51. Особливості розвитку особистості в період ранньої дорослості.
52. Розквіт (середина життя) як вік величезної працездатності і професійних досягнень.
53. Соціальне розшарування молоді та проблеми та наслідки соціальної нерівності.
54. Криза трьох років.
55. Специфіка сучасних до підходів до періодизації дитинства.
56. Концепція вікових груп Ш. Ейзенштадта.
57. Що таке вікова криза і критичний період, на якому етапі життєвого шляху у людини може настати даний вид кризи.
58. Проблема нерівномірності протікання різних вікових процесів.
59. Специфіка вікової стратифікації.
60. Мотиваційна сфера молодіжного свідомості.
61. Механізми соціалізації в несімейних громадських інститутах (освіті, армії та інших).
62. Роль спілкування у формуванні особистості підлітка.
63. Що таке вікова криза і критичний період, на якому етапі життєвого шляху у людини може настати даний вид кризи.
64. Проблема нерівномірності протікання різних вікових процесів.
65. Дати характеристику кризовим станам. Депресія.
66. Основні підходи, цілі, завдання, принципи кризового консультування.

67. Специфіка вікової стратифікації.
68. Шляхи вирішення нейтралізації соціально-вікових конфліктів в сучасних суспільствах.
69. Стереотипи в ейджизмі.
70. Чому тимчасові інтервали поколінь постійно звужуються?
71. На Ваш погляд у чому полягає, важливість теорії поколінь?
72. Специфіка сучасних до підходів до періодизації дитинства.
73. Розвиток сприйняття, мислення і пам'яті в ранньому дитинстві.
74. Роль казки в розвитку соціально-психологічних процесів особистості дитини.
75. Особливості формування самосвідомості в дошкільному віці.
76. Формування потреби в спілкуванні.
77. Особливості спілкування молодших школярів.
78. Вплив Інтернету на дітей молодшого шкільного віку.
79. Когнітивний розвиток у молодшому шкільному віці.
80. Проаналізуйте структуру навчальної діяльності у молодшому шкільному віці.
81. Розвиток психічних процесів у молодшому шкільному віці.
82. Засвоєння моральних норм та правил поведінки у молодшому шкільному віці.
83. Соціологія особистості як спеціальна соціологічна теорія.
84. Сутність і основні теорії гендерної соціалізації.
85. Демографічні проблеми молоді.
86. Основні причини виникнення девіацій в молодіжному середовищі.
87. Групова злочинність неповнолітніх.
88. Проблеми сімейної соціалізації сучасної України.
89. Самореалізація особистості у сім'ї.
90. Проблеми самотніх людей та шляхи їх подолання.
91. Наведіть приклади, які демонструють типові помилки батьків під час сімейного виховання.
92. Профілактика домашнього насильства в Україні та причини його виникнення.
93. Роль сім'ї у вихованні дітей дошкільного віку.
94. Вплив на дітей при відсутності одного із батьків.
95. Поняття та причини виникнення конфлікту.
96. Специфіка самореалізації в професійній діяльності.
97. Розквіт (середина життя) як вік величезної працездатності і професійних досягнень.
98. Характеристика криз дорослості.
99. Психофізіологічний та пізнавальний розвиток у період дорослості.
100. Ролі та очікування у соціалізації у зрілому віці.

VIII ФОРМИ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ

Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних занять і має на меті перевірку рівня підготовленості здобувачів до виконання конкретної роботи. При поточному контролі оцінці підлягають: рівень теоретичних знань та вміння працювати з науковою літературою, знання матеріалу, продемонстрованого у виконаних індивідуальних завданнях; обґрунтованість висновків, а також самостійність та повнота вирішення практичних завдань та аналізу матеріалів; активність та систематичність роботи на заняттях; результати виконання домашніх завдань, тестів, експрес-опитувань тощо.

Форми проведення поточного контролю: усне опитування здобувачів, вирішення практичних завдань, тестові завдання (для зацікавленості у навчанні, розвитку здібностей здобувачів може бути передбачено виконання інших, індивідуальних для кожного здобувача завдань).

Проміжний контроль проводиться після вивчення відповідних тем або блоку тем з метою з'ясування ступеню засвоєності здобувачів відповідного об'єму опрацьованого та вивченого матеріалу та подальшої оцінки рівня отриманих знань. Форми проведення проміжного контролю: контрольна робота, експрес-контроль на лекціях, тестове опитування, співбесіда (усне спілкування).

Підсумковий контроль у формі екзамену.

Критерії оцінювання знань здобувачів

Оцінка виставляється за національною чотирибальною шкалою: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». При оцінці за основу слід брати повноту і правильність виконання завдань.

1. Оцінка «5» (відмінно) ставиться в тому разі, коли відповідь здобувача правильна, повна, послідовна, логічна; здобувач впевнено володіє фактичним матеріалом з усього курсу, вміє застосовувати його щодо конкретно поставлених завдань.

2. Оцінка «4» (добре) ставиться в тому разі, коли відповідь правильна, послідовна, логічна, але здобувач допускає у викладі окремі незначні пропуски фактичного матеріалу вміє застосувати його щодо конкретно поставлених завдань.

3. Оцінка «3» (задовільно) ставиться у тому разі, коли здобувач володіє більшою частиною фактичного матеріалу, але викладає його не досить

послідовно і логічно, допускає істотні пропуски у відповіді, невірно формулює основні теоретичні положення та причинно-наслідкові зв'язки.

4. Оцінка «2» (незадовільно) ставиться в тому разі, коли здобувач виявляє незнання більшої частини фактичного матеріалу або здобувач відмовляється відповідати на поставлені питання.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

100-бальною шкалою	Шкала за ECTS	За національною шкалою	
		Екзамен	залік
90-100	A	Відмінно	зараховано
82-89	B	Добре	
74-81	C	Задовільно	
64-73	D		
60-63	E	Незадовільно	Не зараховано
35-59	Fx		
1-34	F		

Оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти щодо опанування навчальної дисципліни здійснюється відповідно до Положення про організацію освітнього процесу в Національному університеті «Одеська юридична академія».

ІХ СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Соціологія: терміни і поняття: навч. енциклопед. словник-довідник. Львів: Новий Світ. 2019. 658 с.
2. Спеціальні та галузеві соціології: навч. посіб. для студ. вузів. Львів: Новий Світ. 2019. 422 с.
3. Криза підліткового віку [Електронний ресур]: навч.посіб./Т.В.Дуткевич Дитяча психологія // Режим доступу до ресурсу:http://pidruchniki.ws/19390825/psihologiya/kriza_pidlitkovogo_viku
4. Криза семи років [Електронний ресур]: навч.посіб./Р.В.Павелків Дитяча психологія // Режим доступу до ресурсу:http://pidruchniki.ws/1157071837081/psihologiya/kriza_semi_rokiv
5. Криза трьох років [Електронний ресур]: навч.посіб./О.В.Скрипченко Вікова та педагогічна психологія // Режим доступу до ресурсу:http://pidruchniki.ws/16151107/psihologiya/kriza_troh_rokiv.
6. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. О.В. Скрипченко Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К.: Просвіта, 2003.
7. Гуменюк Л.Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. –Т.1. – Львів: Львів 2019. Режим доступу URL https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1/1/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%9B.%20%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%AF_%D1%85%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%8F%20%D1%82.1.pdf
8. Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів /В.І.Волович, М.І.Горлач, В.Г.Кремень та ін. – 6-те вид., - К: Центр учбової літератури, 2019 – 808 с.
9. Аблов А.Ф. Загальна соціологія : конспект лекцій. Одеса. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2019. 130 с.
- 10.Соболевська М. Рефлексивні процеси в сучасній теоретичній соціології: навчальний посібник. Київ: Міленіум, 2020. 108 с.
- 11.Соціологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. [В.І. Волович, М.І. Горлач, В.І. Кремень та ін.]. 6-те вид. К: Центр учбової літератури. 2019. 808 с.
- 12.Соціологія: курс лекцій / уклад. І. М. Лесік. Миколаїв: МНАУ, 2021. 145 с.

ДОПОМІЖНІ ДЖЕРЕЛА

- 13.Баландіна Н., Панькович О. Ейджистські дискурсивні практики в новинах електронних медіа / Журналістика в системі соціокомунікаційної діяльності / Obraz, 2021. Vol.2 (36). Р. 40–53.

14. Вдовіченко О.В., Лазоренко Т.М., Головська І.Г. Особливості психічних станів осіб похилого віку та їх копінг-стратегії в умовах пандемії. Габітус. Психологія особистості. Випуск 26. 2021. С. 53–57.
15. Гринчук В.О. Вікові періоди розвитку людини і виховний процес у підлітковому і юнацькому віці / В.О. Гринчук, О.В. Велемець // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. - Луцьк, 2009. № 9: Біологічні науки. С. 14-17.
16. Гребінь С.М. Дитинство як соціокультурний феномен: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03. Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. - Житомир, 2014. 20 с.
17. Гузьман О.А., Ляшенко. О.А. Комп'ютерна залежність підлітків: соціологічні аспекти дослідження. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Харків, 2011. № 1. - С. 369-380. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2011_1_51
18. Гетьман Т.О., Кричківська Т.Д. Проблеми вікової психології: хрестоматія. Київ: Сварог, 2019. 469 с.
19. Гладкова Є.О. Соціальна обумовленість протидії наркозлочинності. Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. м. Харків, 27 квітня 2018 р. С. 30-31
20. Довгань Н. Дослідження соціокультурної та професійної взаємодії поколінь: стратегія узагальнених даних. Організаційна психологія. Економічна психологія. № 2–3 (20) / 2020. С. 31–41
21. Джуган Р.І. Соціологія особистості: методичні рекомендації до курсу. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. 60 с.
22. Дідух О.О., Примак М.В., Овсянніков Р.С. Соціологічний аналіз проблеми безробіття серед української молоді. Грані. - 2016. № 5. С. 68-75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2016_5_13
23. Денисова Т.А., Халавка В. І. Соціальні девіації та їх вплив на формування злочинної поведінки / Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. м. Харків, 27 квітня 2018 р. С. 39-41.
24. Докаш В. Світоглядні орієнтації молоді: зміни в умовах глобалізації (на прикладі соціологічних досліджень). Молодіжна політика: проблеми та перспективи: зб. наук. пр. / ред.: С. Щудло, П. Длугош. – Дрогобич, 2016. Вип. 7. С. 118 – 122. URL: <https://bit.ly/2nbEkGF>
25. Дереш В. С. Соціалізаційний вплив сім'ї на формування дитини в соціокультурному вимірі (друга половина ХХ століття): автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05 / Дереш В. С.; Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. - Умань, 2015. С. 22.

26. Дикань Л. Застосування якісних методів соціологічного дослідження до аналізу підліткового дозвілля: можливості та обмеження. Соціологічні студії. 2018. № 2. С. 59-65.
27. Зінчина О.Б. Медіасоціалізація сучасної молоді: виклики і відповіді. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. Харків, 2017. Вип. 39. С. 332-339. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2017_39_4
28. Зобенько Н. Сучасний стан дитинства в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2016. Вип. 2. С. 77-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2016_2_21
29. Ільїна Н. Конфлікти в загальноосвітній школі. Навчальний посібник. Суми: Університетська книга, 2019. 183 с.
30. Ісаєнко О. Роль медіаосвіти в формуванні медіакультури сучасної молоді. Вісник книжкової палати. 2018. №1. С. 21-25.
31. Іванова І.Б. Соціальна робота з людьми похилого віку: навчальний посібник. К.: Університет «Україна», 2023. С. 220.
32. Іванюта Н.В. Правове виховання як інструментарій трансформації судової системи. Правовий часопис Донбасу. Кривий Ріг; Маріуполь, 2018. Вип. 1. С. 120-125.
33. Каретна О.О. Вплив соціальної нерівності у суспільстві на соціалізацію молоді: сучасний стан. Науковий журнал. Габітус.В. 50. Видавничий дім «Гельветика» 2023. С.9-13 URL: <http://habitus.od.ua/50-2023>
34. Каретна О.О. Труднощі в процесі соціалізації дітей молодшого шкільного віку. Науковий журнал. Актуальні проблеми філософії та соціології. Одеса, 2022.-Вип.35. с. 57--60. URL: <http://apfs.onua.edu.ua/index.php/APFS/issue/view/43>
35. Каретна О.О. Проблеми соціально-психологічної адаптації літніх людей у сучасному суспільстві. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференція «Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір» (Одеса, 24 червня 2022 р.) / головний редактор С.В.Ківалов. Одеса: НУ «Одеська юридична академія». 2022. С.93 -96
36. Каретна О.О. Яценко. М.А. Демографічна криза в Україні: наслідки війни. Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції «Від Вебера до Валерстайна: історична соціологія держав та світ - систем» (Київ, 09-10 червня 2022 року). / упор. П. В. Федорченко - Кутуєв. Київ. 2022 р. С.102-104.

37. Каретна О.О. Профілактика девіантної поведінки серед неповнолітніх. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Трансформація українського суспільства в цифрову еру 23 березня 2023 року. м. Одеса 2023, с 21-24.. відповідальний редактор Шмаленко Ю. І.
38. Каретна О.О. Проблеми взаємовідносин молоді та старшого покоління. Матеріали Міжнародної науково - практичної конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» Одеса 19 травня 2023 р. головний редактор С.В.Ківалов. С 223-225.
39. Каретна О.О., Яценко М.А. Інтегральні індекси оцінки соціально-психологічного благополуччя людей похилого віку. Науковий журнал. Габітус. В. 52. Видавничий дім «Гельветика» 2023. С.16-19. URL <http://habitus.od.ua/52-2023>
40. Каретна, О.О., Прохоренко, Є.Я., Яценко, М.А. Соціологія сім'ї та шлюбу / Навчально-методичний посібник. Одеса: Фенікс, 2023. 94 с. (Сер. «Навч.-метод. посібники»). – URL: <https://hdl.handle.net/11300/25948>
41. Каретна О.О. Соціально–психологічні аспекти розлучень у предметному полі соціології сім'ї // Соціально-психологічне забезпечення інтеграційного розвитку українського суспільства: монографія / за заг. ред. В. О. Лефтерова, А. С. Мельнікова. – Одеса: Гельветика, 2020. С 122-133.
42. Каретна О.О. Гендерні стереотипи в інституті сім'ї в сучасному суспільстві. Науковий журнал «Габітус». 2021 №24. С. 35-38. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2020/19-2020/19-2020.pdf>.
43. Каретна О.О., Милосердна І.М Злочинність серед неповнолітніх як фактор загрози соціальній безпеці // Феномен солідарності і соціальної згуртованості в Україні та Республіці Молдова: нові виклики та контексти: матеріали Міжнародної науково практичної конференції (м. Одеса 30 червня 2020 року) С. 58 – 61.
44. Каретна О.О., Курова А.В. Соціально-психологічні аспекти сімейного благополуччя в умовах сучасності // Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15 травня 2020 р.). Т. 1. С. 272-274.
45. Ковальчук І.В. Соціальна геронтологія. Чернівці: Технодрук, 2021. С. 263. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1715>
46. Коваліско, Н., Макеєв С Добробут і нерівність у порівняльній перспективі: випадок Польщі та України. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2019. № 1. С. 32–55.

47. Колот, А.М., Герасименко, О.А. Покоління Z і соціально-трудова платформа «Праця 4.0»: імперативи взаємодії. Демографія та соціальна економіка. 2020. №2. С. 103–138.
48. Корольова К. Діагностування рівня особистісного розвитку з урахуванням вікового фактора. Соціальна психологія. - 2008. - № 2. С.118-123.
49. Корчакова, Н. В. Вікова генеза просоціальності особистості: автореф. дис.... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2018. - 44 с
50. Козлюк О.А. Міждисциплінарний підхід до вивчення феномену дитинства. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка: зб. наук. пр. / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2016. № 26. С. 26-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2016_26_6
51. Крутий К.Л., Зданевич Л.В. Огляд емпіричних досліджень щодо стратифікації сучасного дошкільного дитинства. Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine: Collective monograph. – Lublin, 2017. Vol. 2. S. 56–70. URL: <https://bit.ly/2mSP50h>
52. Крімер Б.О. Соціальна інтеграція осіб літнього віку в Україні як складова політики «активного старіння». Соціально-трудова відносина: теорія та практика. - 2014. № 2. С. 445-450. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_2_67
53. Кухта М.П. Вікові межі та маркери старості як характеристики соціально-вікової групи похилих. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. Київ, 2017. - № 3/4. С. 61-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2017_3-4_12
54. Кухта М. Життєві перспективи людей старшого віку, що перебувають під соціальною опікою: досвід емпіричного дослідження. Соціологія: теорія, методи, маркетинг: наук.-теор. часоп. / Ін-т соціології, Нац. акад. наук України. Київ, 2017. № 2. С. 131-148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2017_2_11
55. Лепеха І. Люди літнього віку як соціальна спільнота. Південноукраїнські наукові студії: Програма та матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених із міжнародною участю «Південноукраїнські наукові студії», (Одеса, 14-15 грудня, 2022 р.) / наук. ред. та уклад. О. Б. Петінова. – Одеса, 2023. С. 122-125.
56. Лупаренко С.Є. Проблема дитинства в соціології. Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки

- фахівців: матеріали доп. та повідомл. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 16 верес. 2016 р.) / Держ. вищ. навч. закл. «Ужгород. нац. ун-т», Каф. соціології і соц. роботи; [за ред. І. В.Козубовської, Ф. Ф. Шандора]. Ужгород, 2016. С. 103–104. URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/654>
- 57.Магдисюк Л.І. Концептуальна матриця вікової зрілості особистості контексті її готовності до пенсії. Психологічні перспективи / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. Луцьк, 2014. Вип. 23. С. 168-178.
- 58.Максименко С.Д. Психологічні особливості криз підлітка. Практична психологія. Київ: Центр учбової літератури, 2020. С. 200.
- 59.Мекеєв С., Коваліско Н. Перевесники Незалежності. Силуети покоління у часі та подіях. Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 299 с.
- 60.Мейжис І.А. Соціологія особистості: навчальний посібник для студентів факультетів соціології університетів. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 204 с.
- 61.Москаленко В.В. Соціальна психологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Міністерство освіти і науки України; Академія педагогічних наук України ; Інститут психології ім. Г.С. Костюка.– Вид. 2-ге, виправл., доповн. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 688 с. – URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1473_26865900.pdf
- 62.Мудрак І.А. Психологія (Вікова, педагогічна та спеціальна психологія): методичні рекомендації до самостійної роботи. Луцьк, 2020. 21 с.
- 63.Мудрак І.А. Загальна, вікова та соціальна психологія: силабус нормативної навчальної дисципліни підготовки бакалавра спеціальності 231 Соціальна робота освітньо-професійна програма Соціальна педагогіка, соціально-виховна робота / Волинський національний університет імені Лесі Українки, факультет психології та соціології, кафедра педагогічної та вікової психології. Луцьк, 2021. 15 с. <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/19123>
- 64.Нагорняк, К.М. Цінності поколінь Х, Y та Z в Україні. Український соціум, 2020. 2 (73), 110–122.
- 65.Непийвода Т.В. Соціальна дистанція між віковими групами в українському Суспільстві. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка / відп. ред. О. Д. Куценко. - Київ, 2010. Вип.1/2: Соціологія. С. 53-57
- 66.Онищенко А.С. Покоління як соціологічна категорія. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу

- «Києво-Могилянська академія». Серія: Соціологія : наук. журн. / Чорном. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2014. Т. 234, вип. 222. С. 60-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2014_234_222_14
67. Остапенко І.В. Стратегії та технології активізації самоідентифікування молоді: методичний посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. С. 92.
68. Піменова О. Старіння людини в сучасних умовах: особливості та перспективи для активного довголіття. Соціологічні студії, №2 (15), 2019. С.30–34. URL: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-02-30-34>
69. Підлісний М.М., Шубін В.І. Філософія цінностей: історія і сучасність. Дніпро: Ліра ЛТД, 2017, 200 с.
70. Познанська К.В. Соціальне становище літніх людей та ставлення до старості в українському суспільстві очима молоді. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. Харків, 2017. Вип. 39. С. 340 - 345. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2017_39_50
71. Полищук В. Віковий кризовий розвиток людини від народження до дорослості. Навчальний посібник. Суми: Університетська книга, 2020. 460 с.
72. Понуренко А. Ю. Дитинство як об'єкт соціологічного дослідження. Соціально - політичні студії: наук. альм.: праці молодих науковців / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Ф-т міжнар. відносин, політології та соціології. Одеса, 2017. С. 83–86. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/24263>
73. Савельчук І.Б. Інноваційні методи соціальної роботи з людьми похилого віку: специфіка та особливості впровадження. Молодий вчений. 2015. № 2 (17). С. 95–98.
74. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навч. посіб. 5-те видання, перероблене, доповнене. Київ: Академія, 2021. 376 с .
75. Сінькевич О.Б. Вікова ідентичність в контексті масової культури: соціально - філософський аналіз. Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ВГО «Укр. акад. наук». – Київ, 2014. Вип. 89. С. 294-299. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_89_72
76. Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В. Вікова психологія: навчальний посібник для студ. вищ.навч.закл. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 376 с.

77. Сопко Р. Потреби людей похилого віку (на прикладі проекту «Домашня опіка» благодійного фонду «Карітас»). Соціологічні студії. 2017. № 1. С. 51-57.
78. Соціальна психологія навчальний посібник для здобувачів ступеня бакалавра / Н.Ю. Волянчук, Г.В. Ложкін, О.В. Винославська та ін.; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/27765>
79. Танчин І. З. Вік і суспільство. Нерівність у трактуванні вікових категорій. Соціологія: навчальний посібник М-во освіти і науки України. - 3-є вид., перероб. і допов. Київ, 2008. С. 225–228.
80. Тогочинський О.М. Соціалізація і розвиток особистості як частина заходів щодо запобігання злочинам серед молоді. Юридична наука. 2017. № 4. С. 77-82.
81. Токарева Н.М. Лабіринти дорослішання: психічний розвиток особистості підлітково-юнацького віку. Кривий Ріг: ТОВ «НВП «Інтерсервіс»», 2021. 216 с.
82. Титаренко І.О., Іваненко Н.О. Соціальний захист людей в Україні: Теоретичний аспект. URL: <http://www.socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2009/4/23.pdf>
83. Фурман А., Біскуп В., Морщакова О. Загальна соціологія. Хрестоматія. Ліра-К. 2019. 354 с.
84. Шиделко А.В. Духовні цінності у становленні особистості професіонала. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Львів, 2017. Вип. 1. С. 125-133
85. Шинкаренко І.О. Психосоціальні проблеми девіантної поведінки молоді. Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2018 р.). С. 365-367.
86. Штепа О. Особливості психологічної ресурсності осіб зрілого віку. Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки. Львівський національний університет ім. І. Франка; [редкол.: В. Мельник та ін.]. Львів, 2012. Вип. 15. С. 310-317.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ

1. <http://www.sau.in.ua> – Портал Соціологічної асоціації України.
2. <https://i-soc.com.ua/> – Інститут соціології НАНУ.
3. www.ukrstat.gov.ua – Державна служба статистики України.
4. <https://www.kiis.com.ua> – Київський Міжнародний інститут соціології.

5. <https://razumkov.org.ua> – Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова.
6. <https://socis.kiev.ua/ua/> – Центр соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС».
7. <http://www.nbu.gov.ua> – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
8. <http://www.asanet.org> – American Sociological Association.
9. <http://www.europeansociology.org> – European Sociological Association.
10. <http://www.isa-sociology.org> – International Sociological Association.
11. <http://www.annualreviews.org/loi/soc> – Annual Review of Sociology.
12. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2150-15> Закон України «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю».

ЗМІСТ

Опис навчальної дисципліни.....	3
Загальні методичні рекомендації щодо вивчення курсу.....	5
Тематичний план та розрахунковий обсяг навчального часу на викладання навчальної дисципліни.....	8
Програма навчального курсу.....	9
Завдання для практичних занять та самостійної роботи.....	73
Зразки тестових завдань.....	77
Питання до екзамену.....	80
Форми підсумкового контролю успішності здобувачів.....	83
Список рекомендованих джерел.....	85

Навчальне видання

*Ольга Олександрівна Каретна
Ліліана Вікторівна Ярова
Микола Анатолійович Яценко*

ВІКОВА СОЦІОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

Серія «Навчально-методичні посібники»

Електронне видання

В авторській редакції

Формат 60x84/16. Ум-друк. арк. 5,4.